

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
Часопис Криминалистичко-полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Цара Душана 196, Земун

ЗА ИЗДАВАЧА

Проф. др Слободан Петровић, декан

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник
Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin), Правни факултет, Минхен
Проф. др Александар Јаквлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и
правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва
Проф. др Милан Пагон, Факултет за полицијско-безбедносне науке, Љубљана
Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопље
Проф. др Станко Бејатовић, Правни факултет, Крагујевац
Проф. др Андреја Савић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Слободан Пантазијевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Мирослав Живковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Доц. др Игор Урош, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

УРЕДНИК

Проф. др Ђорђе Ђорђевић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Милан Перовановић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Драгослава Мићовић

АДРЕСА

НБП Наука • безбедност • полиција
Криминалистичко-полицијска академија
11 000 Београд, Цара Душана 196, Земун
СРБИЈА

ТИРАЖ

300 примерака

ШТАМПА

INPRESS, Београд

Часопис излази три пута годишње.
Први број је објављен 1996. године,
Год. I, Бр. 1 (1996)

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – СРБИЈА
ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – SERBIA

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2006.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ/ ARTICLES

Слободан Р. Петровић

О НЕОПХОДНОСТИ НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЗАШТИТЕ КИБЕР- ПРОСТОРА	3
ON THE NECESSITY OF NATIONAL STRATEGY TO PROTECT CYBER SPACE	28

Радослав Гаћиновић

ДОПРИНОС МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА НАПОРИМА У СУЗБИЈАЊУ МЕЂУНАРОДНОГ ТЕРОРИЗМА.....	29
CONTRIBUTION OF THE INTERNATIONAL LAW TO THE EFFORTS IN SUPPRESSING INTERNATIONAL TERRORISM	43

Љиљана Машковић, С. Јаћимовски, Б. Поповић

ПРИМЕНА МЕТОДА МАТЕМАТИЧКЕ СТАТИСТИКЕ У ИСТРАЖНОМ ПОСТУПКУ	45
APPLICATION OF THE MATHEMATICAL STATISTICS METHOD IN INVESTIGATION PROCEDURE.....	60

Горан Б. Милошевић

ЕВАЗИЈА ПОРЕЗА	61
TAX EVASION.....	76

Слађана Јовановић

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ: НОВА РЕШЕЊА	79
CRIMINAL LAW PROTECTION AGAINST FAMILY VIOLENCE: NEW PROVISIONS.....	99

Драгана Коларић		
КОРУПЦИЈА И ОДГОВОРНОСТ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА		101
CORRUPTION AND RESPONSIBILITY OF LEGAL PERSONS FOR CRIMINAL ACTS		114
Ненад Милић		
ХАРМОНИЗАЦИЈА ЕВРОПСКИХ МОДЕЛА ОБУКЕ ГРАНИЧНЕ ПОЛИЦИЈЕ		115
HARMONIZATION OF EUROPEAN MODELS OF BORDER POLICE TRAINING		132
Славиша Вуковић		
УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У КОНТРОЛИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ.....		135
PARTICIPATION OF CITIZENS IN POLICE WORK CONTROL		151
ИСТРАЖИВАЊА		
Ђорђе Игњатовић		
КРИМИНАЛИТЕТ КОЈИМ СЕ УГРОЖАВА БЕЗБЕДНОСТ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ – ДИЗАЈНИРАЊЕ ИСТРАЖИВАЊА		153
CRIMES ENDANGERING THE SAFETY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS – RESEARCH DESIGN.....		167
Ђурица Амановић, Миливој Допсај		
КОНТРОЛА СТВАРАЊА МИШИЋНЕ СИЛЕ ОПРУЖАЧА РУКУ У ИЗОМЕТРИЈСКОМ РЕЖИМУ НАПРЕЗАЊА КОД ПОЛИЦИЈАЦА		169
CONTROL OF GENERATION OF ARM EXTENSOR MUSCLE FORCE IN ISOMETRIC REGIME OF STRAIN OF POLICEMEN.....		185
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....		187

Ч Л А Н Ц И

О НЕОПХОДНОСТИ НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЗАШТИТЕ КИБЕР-ПРОСТОРА

Проф. др Слободан Р. Петровић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се анализирају ефекти и импликације информационе револуције, разматрају озбиљност, сложеност и значај проблема заштите националног кибер-простора и образлажу разлоге који указују на неопходност доношења националне стратегије заштите кибер-простора.

Кључне речи: *кибер-простор, информациона технологија, информациона инфраструктура, рањивост – осетљивост, претње, поштенцијалне последице, сигурност, заштита.*

1. УВОД

Одувек су технолошки развој и иновације имали снажан утицај на све сегменте човековог живота и рада, па у том смислу ни информациона технологија није изузетак. С обзиром на дешавања у ужем и ширем окружењу у прошлости и садашњости и њихове трендове, нема ни најмање сумње да ће информациона технологија утицати на сваки аспект нашег живота, и сада и у будућности. Суочавајући појединце, групе и нације са изазовима адаптирања, иновирања и реаговања на прилике и могућности које им се указују, информациона технологија врши неумитну трансформацију, под заједничким називом *информациона револуција, из индустријског у информационо друштво*, најављујући ново *дигитално* доба у којем ће нуле и јединице

бити и знање и вештине, алат и оружје, валута и роба, наука и уметност, забава и спорт...

Таква смела констатација је изведена на бази чињенице која се може описати и на следећи начин: *Све што се ради – аутоматизује се и све што вреди – дигитализује се*. Дакле, скоро сваки посао ће укључивати коришћење рачунара, а најразноврсније друштвене вредности, у распону од минорних до екстремно великих, трансформисаће се у тзв. *кибер-добра*. Све се то већ одвија и налази у једном огромном новокомпонованом виртуелном простору означеном префиксом *кибер*, који је преузет од грчке речи кибернетика (наука о управљању) и који треба да укаже на сву технолошку сложеност, зависност и проблематичност који су присутни у том новом, али још увек неуређеном, информационом амбијенту, амбијенту који се разликује од обичног физичког света материје и енергије и у којем владају знање, електронски импулси и дигитални бројеви.

Шта је кибер-простор? Нити је питање лако, нити је одговор једнозначан. Ако би се оно поставило десеторици познавалаца проблематике, сигурно би се добило исто толико различитих одговора. Кибер-простор је термин који је први увео Вилијам Гибсон (William Gibson) 1984. године у својој чувеној новели *Neuromancer*. У овој новели, Гибсон описује кибер-простор као акумулиране могућности света рачунарских система. Кибер-простор је, сматра он, теоријски простор у којем подаци могу бити складиштени, преношени и реконфигурисани.¹ Има још пуно других, касније насталих, дефиниција и описа овог термина. Аутор се определио за дефиницију која кибер-простор тумачи као виртуелни свет обележен рачунарима, рачунарским мрежама, информационим токовима и информационим садржајем у дигиталној форми.

Нови паралелни свет у виртуелном простору, који настаје под утицајем бурног развоја и све шире и обимније примене информационе технологије и који је у стању рапидне еволуције, постаје арена за одвијање најразличитијих активности и процеса, међу којима све значајније место припада криминогеним активностима, са потенцијалом који упозорава и забрињава. Наведена констатација је управо и кључна основа овог рада.

2. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Све је почело не тако давне 1969. године када је први пут више рачунара повезано у јединствену рачунарску мрежу. Интернет, тада познат као ARPAnet, зачет је иницијалном конекцијом четири главна рачунара на универзите-

¹ Clarke R., *Information Technology & Cyberspace: Their Impact on Rights and Liberties*, MIT Press, Melbourne, January 1996, The Australian National University, <http://www.anu.edu.au/people/Roger.Clarke/II/index.html>

тима са југозапада САД (University of California, UCLA – Los Angeles, Stanford Research Institute, SRI, University of California, UCSB – Santa Barbara, University of Utah – Salt Lake City).

Предисторија овог догађаја обухвата налажење адекватног одговора на претње потенцијалног нуклеарног напада. Сходно томе, ARPAnet је био дизајниран тако да омогући комуникацију и у условима да један или више мрежних локација буду уништене. Дакле, Интернет је почео као пројекат америчког министарства одбране за креирање националне рачунарске мреже која би наставила да функционише у могућем пост-апокалиптичном времену, чак и ако би њен велики део био уништен у нуклеарном рату или природној катастрофи.²

За разлику од данашњих дана када милиони људи имају приступ до Интернета, ARPAnet је служио само рачунарским професионалцима, инжењерима и научницима који су познавали његов комплексан начин функционисања. Међутим, из овог семена, брзином и у обиму који су били ван свих предвиђања и очекивања, ницали су нови рачунари и нове мале, средње и велике мреже, које су се међусобно повезивале, стварајући разноврсне информационе инфраструктуре, обједињене у једну огромну мутант мрежу познату под називом Интернет.

Посебно је значајно указати да су многе од рачунарских мрежа, а нарочито оне које покривају националне просторе и формирају националне информационе инфраструктуре, због података које поседују и функција које обављају, постале критичне са аспекта националних интереса. Сам термин национална информациона инфраструктура односи се на такав скуп рачунарских система, база података и телекомуникационих мрежа који прекрива читав национални простор и који чини електронске податке и сервисе широко расположивим и доступним свима онима којима су намењени.

Дакле, после више од једног века постојања електричне технологије, људи су успели да прошире електронски нервни систем и да глобалним обухватом, суспендујући и простор и време, прекрију нашу планету све докле се простиру њене физичке границе. Интернет је учинио да оно што је визионар комуникација Маршал Маклуан (Marshall McLuhan) назвао *глобално село* коначно постане реалност.³ Наиме, Маклуан је још 70-их година прошлог века изложио концепт *глобалног села*, чији су делови међусобно повезани електронским нервним системом знатно пре него што се то стварно догодило.⁴ Он је био прва особа која је популаризовала концепт *глобалног села* и разматрала

² Petrović R. S., *Kompjuterski kriminal*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 2004, III izdanje, str. 66–73.

³ *Internet Growth Statistics – Global Village History*, <http://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>

⁴ *Marshall McLuhan Foresees The Global Village*, http://www.livinginternet.com/i/ii_mcluhan.htm

његове социјалне ефекте. Његово уочавање и сагледавање били су револуционарни у то време и фундаментално су променили начин на који су до тада многи размишљали о медијима, технологији и комуникацијама. Он је проицљиво изабрао фразу *глобално село* да би истакао своје запажање да електронски нервни систем (медиј) рапидно *интјегрише* планету – догађања у једном делу света могла би бити сазната и доживљена у другим деловима света у реалном времену, што је слично оном што људи доживљавају када живе у малим селима.

Данас Интернет наставља да расте са сваким даном који прође чинећи *глобално село* стварним. Обим и брзину промена, који су запањили и најоптимистичније футурологе, најлакше је сагледати из бројчани показатеља. С тим у вези значајно је указати да је пресудну улогу у тим променама имала промена брзине преноса података.

Раст електронских комуникација континуирано је подстицан увек растућом брзином са којом су подаци могли бити преношени. Управо та брзина преноса података кроз мрежу доживела је прави бум. Са почетних 50 килобита у секунди (Kbps), брзина која је била присутна код ARPAneta који је иницијално повезивао четири рачунара 1969. године, она је 1996. године достигла 622 мегабита у секунди (Mbps), 1999. године 2,5 гигабита у секунди (Gbps), а 2003. године у САД-у је остварена брзина од 10 гигабита у секунди (Gbps). Наредне (2004) године, прва широкопојасна (backbone IPv6) мрежа у Кини (China Education and Research Network (CERN)), која повезује 25 универзитета у 20 градова, покренута је са брзином од 1 до 10 гигабита у секунди (Gbps).⁵ Брзина преноса од 10 Gbps у односу на почетну брзину од 50 Kbps представља фантастично увећање од приближно 210,000 пута.

Такве промене брзине преноса података и информација водиле су до феноменалног раста Интернета, једног од круцијалних елемената информационе инфраструктуре. У 1969. години претходник Интернета је стартовао са само четири рачунара који су чинили једну једину есенцијалну мрежу. Данас повезаних рачунара има преко 350 милиона.

Следеће табеле показује невероватну брзину еволуције Интернета од 1995. године до данас, са аспекта увећања броја хостова и броја корисника Интернета:⁶

У табели 1 приказано је увећање броја хостова (рачунари који имају регистровану Интернет адресу) за десетак задњих година.⁷ То увећање од 5,846,000 хостова у јануару 1995. године на 353,284,187 у децембру 2005. из-

⁵ *Hobbes' Internet Timeline, v8.1*, <http://www.zakon.org/robert/internet/timeline/>

⁶ *Internet Growth Statistics – Global Village History, op. cit.; Hobbes' Internet Timeline v8.1, op. cit.*

⁷ *Population Explosion!*, November 3, 2005, http://www.clickz.com/stats/sectors/geographics/print.php/5911_151151

носи око 60 пута, односно око 6000%. Слична је ситуација и са бројем корисника, који се од 16 милиона у 1995. години увећао на више од једне милијарде, односно за такође невероватних око 64 пута или за око 6400%. Пројектован број корисника Интернета за 2010. годину је 1.8 милијарди.

Табела 1

Датум	Број хостова	Датум	Број хостова
01/1995.	5,846,000	01/2001.	109,574,429
01/1996.	14,352,000	01/2002.	147,344,723
01/1997.	21,819,000	01/2003.	171,638,297
01/1998.	29,670,000	01/2004.	233,101,481
01/1999.	43,230,000	01/2005.	317,646,084
01/2000.	72,398,092	12/2005.	353,284,187

Табела 2

Датум	Интернет корисници	% светске популације
12/1995.	16,000,000	0.4 %
12/1996.	36,000,000	0.9 %
12/1997.	70,000,000	1.7 %
12/1998.	147,000,000	3.6 %
12/1999.	248,000,000	4.1 %
12/2000.	451,000,000	7.4 %
08/2001.	513,000,000	8.6 %
09/2002.	587,000,000	9.4 %
12/2003.	719,000,000	11.1 %
12/2004.	817,000,000	12.7 %
12/2005.	1,018,000,000	15.7 %

У наредној табели изложени су бројчани показатељи за кључне регионе света (табела 3, стање 31. 3. 2006).

Табела 3

СВЕТ (стање: 31. 3. 2006)						
РЕГИОНИ	Популација (процена за 2006)	% светске популације	Интернет корисници	Захваћено популације (у %)	% светске популације	Увећање (2000–2005)
Африка	915,210,928	14.1	23,649,000	2.6	2.3	423.9
Азија	3,667,774,066	56.4	364,270,713	9.9	35.6	218.7
Европа	807,289,020	12.4	291,600,898	36.1	28.5	177.5
Европска унија	462,371,237	7.1	230,396,996	49.8	22.5	147.3
Средњи исток	190,084,161	2.9	18,203,500	9.6	1.8	454.2
Северна Америка	331,473,276	5.1	227,303,680	68.6	22.2	110.3
Латинска Америка	553,908,632	8.5	79,962,809	14.4	7.8	342.5
Аустралија/ Океанија	33,956,977	0.5	17,872,707	52.6	1.7	134.6
УКУПНО	6,499,697,060	100.0	1,022,863,307	15.7	100.0	183.4

Интересантно је уочити да у свим посматраним регионим пораст корисника Интернета у периоду 2000–2005. износи више од 100%. Најмањи пораст је забележен у Северној Америци 110.3%, што је и разумљиво јер је број корисника Интернета у односу на укупну популацију региона већ достигао 68.6%, а највећи је на Средњем истоку 454.2% и у Африци 423.9%. Број корисника Интернета у односу на популацију региона за Средњи исток износи 9.6%, а за Африку само 2.6%.

Такође је интересантно да је број корисника Интернета у два од посматраних региона у односу на њихову сопствену популацију већ премашио 50%: Северна Америка 68.6% и Аустралија/Океанија 52.6%, док је Европска унија на самом прагу да достигне 50% (49.9%). Из свега произилази да је број корисника Интернета највећи у најразвијенијим деловима света, што се може тумачити и једним од узрока њихове развијености.

Број веб сајтова јуна месеца 1995. године износио је 23,500, а десетак година касније (август 2005) тај број је износио 70,392,567, што је увећање за 2,995.5 пута.⁸

Дакле, све се одвијало и одвија брзином и у обиму који су тешко схватљиви обичном човеку.

2. ЕФЕКТИ ИНФОРМАЦИОНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Нови миленијум је јасно најавио да ће савремене друштвене заједнице веома тешко моћи да функционишу без информационе технологије, солидне информационе инфраструктуре и грађана са довољним технолошким познавањем њиховог коришћења. Разматрањем огромног утицаја информационе технологије на друштвену заједницу уочавају се трајне промене у начинима комуницирања, учења, рада и забаве. Оно што свакако треба добро уочити и запамтити јесте да тренд ових промена подразумева трансформацију послова *од физичких ка менталним, од снаге мишића ка снази ума* – а такве промене су, мора се признати, заиста и драстичне и драматичне, и из њих произилази и произилазиће веома широк опсег националних и међународних политичких, економских и социјалних питања, и сада и у будућности.

Јасно је да ће се многи текући информационо-технолошки трендови наставити, бар у наредних 15 до 20 година: рачунари ће постајати минијатурнији, бржи, моћнији и јефтинији, комуникациона пропусност ће се увећавати, а рачунарске мреже ће све гушће прекривати нашу планету. Међутим, будућност није потребно чекати јер нам је информациона револуција већ донела многе нове погодности и могућности које се могу користити у свакодневном

⁸ *Hobbes' Internet Timeline, v8.1, op. cit.*

животу, а кључни алат за то коришћење је свакако Интернет. Реч је о једној светски распрострањеној могућности, механизму за дисеминацију информација и медијуму за сарадњу и интеракцију на појединачној и групној основи, без обзира на географску локацију учесника. Кључни концепт *Интернета* је да он није био дизајниран за само једну апликацију, већ као генерална инфраструктура на којој се могу развијати нове међусобно независне апликације. Ово је у највећој мери омогућила општа природа сервиса коју пружа фамилија протокола *TCP* и *IP*. Дакле, за разлику од других рачунарских мрежа, Интернет је сума многих делова и састоји се не само од једног већ од вишеструких система података који су развијени независно. Најпопуларнији и најзначајни системи су:

- World Wide Web;
- Електронска пошта;
- Дискусионе групе (USENET newsgroups);
- File Transfer Protocol (FTP);
- Gopher;
- Telnet;
- Internet Relay Chat (IRC);
- CU-SeeMe.

Сви наведени, али и други системи пружају и нуде корисницима бројне и разноврсне услуге и могућности утичући директно или индиректно на начин одвијања најразноврснијих активности и послова у лепези од тривијалних до најобимнијих и најсложенијих. Илустрације ради поменимо само оне области које су кључне за функционисање сваког друштва и у којима примена информационе технологије може имати импресивне економске и социјалне ефекте:

- Државна управа;
- Пословање;
- Научно-истраживачки рад;
- Едукација;
- Здравствена заштита;
- Национална безбедност;
- Одбрана.

2.1. Државна управа

Позната је чињеница да је отвореност рада државне администрације основа сваке модерне демократске државе. Само у таквој држави грађани могу остварити једно од својих основних права да знају шта и како државна администрација ради, као и да од ње траже да ради у интересу грађана. У том кон-

тексту од администрације се са правом очекују ефикасније, транспарентне и одговорне јавне услуге, блискије грађанима и са нижим трошковима. С друге стране, такође је познато да, ако не у свим, онда у већини држава, већина грађана сматра да је њихова државна управа *ирећломазна, неефикасна и врло скућиа*.⁹ Управо из тих разлога врше се континуирани покушаји да се разним врстама реорганизовања државне администрације ситуација осетније побољша. Нажалост, сви ти покушаји су се углавном завршавали без жељених резултата.

Појава информационе технологије пружи­ла је велику шансу и могућност да се коначно и у овој области остваре позитивни ефекти. Ако би се одговарајуће применила информациона технологија би могла бити есенцијални део тог, за сваку државну заједницу, веома значајног решења, којим би се влада индустријског доба (огроман државни апарат), која је организована тако да првенствено задовољи захтеве и потребе бирократских структура, трансформисала у једну виспрену, ефикасну и јефтину владу информационог доба, организовану по функцијама и потребама грађана. При томе, значајно је схватити да ова трансформација не подразумева само просто аутоматизовање владе, већ њено потпуно реобликовање.¹⁰

Имајући у виду могућности информационе технологије, као и познату чињеницу да је *ћоуздан ћесћ добре владе ћена сћособносћ да сћвори добру админисћирацију*, шансу да се приближи грађанима и да увећа квантитет и квалитет својих услуга, да повећа ефикасност и смањи трошкове у јавном сектору, стимулише увођење нових и побољшање постојећих сервиса, ни једна влада, чини се, није желела да испусти. У високо развијеним земљама најистакнутији напори у овој области били су усмерени на изградњу електронске владе (*e-government*). Овај назив је у себи обједињавао потребе, жеље и намере државне администрације да изврши сопствену трансформацију сагласно технолошким променама и захтевима времена. Изградња се, дакле, ослањала на иницијативу која користи информациону технологију да редуцира канцеларијски рад и модернизује административне процесе. У многим земљама радови су увелико одмакли и већ су почели да се показују први значајнији резултати у смислу веће владине ефикасности, брже обраде, повећане тачности, повећаног нивоа услуга и редуцирања административних трошкова.

⁹ *E-Government guideline*, The World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTEGOVERNMENT/Resources/e-Gov_guideline.pdf; *E-Government Handbook*, CDT/infoDev, <http://www.cdt.org/egov/handbook/>; Stearns W. R., *Revolution in the U.S. Information Structure: The Promise of the National Information Infrastructure*, National Academy of Sciences, 1994, <http://www.nap.edu/readingroom/books/newpath/chap3.html>;

¹⁰ *Benefits of e-Government*, Asia-Pacific e-Government Portal, Last modified 2004, <http://egovaspac.apdip.net/topics/benefits/>; *E-Government Handbook*, op. cit. ; Horrigan B. J., *How Americans Get in Touch With Government*, Pew Interne & American Life Project, May 24, 2004, www.pewinternet.org;

2.2. Пословање

Континуирани значај информационе технологије за пословање толико је велик да не може бити пренаглашен. Сагласно напред изнетој констатацији да је реч о трансформацији од снаге мишића ка снази ума – знање и стручност радне снаге постају доминантни чиниоци новог начина пословања и вероватно ће бити најзначајније детерминанте успеха и у будућности.

Све пословне организације, у условима све јаче и бројније конкуренције и брзих промена захтева потрошача, у мањој или већој мери улажу напоре да открију како да коришћењем информационе технологије брже и боље искористе прилике и могућности које им она несебично пружа. Савремено пословање базирано на информационој технологији има могућност да смањи трошкове производње и да повећа приход креирањем нових тржишта за старе производе, да креира нове производе на основу прикупљених информација о потребама и жељама потрошача за истим и да формира нове могућности пружања услуга својим клијентима.¹¹

Ново пословање захтева и нове методе управљања које се односе, пре свега, на управљање знањем. Такво управљање подразумева другачију организациону структуру, а управо информациона технологија има револуционарне импликације на промену структуре организације. Она суспендује хијерархију елиминишући нивое средњих руководилаца чија је улога била да прикупљају информације и преносе их навише или наниже у организационој пирамиди. Нове организационе структуре користе тимове извршилаца повезаних преко информационих мрежа са онима који обликују политику, редуцирајући на овај начин потребу за интерним посредницима. Потреба за екстерним посредницима се такође редуцира. Произвођачи и потрошачи и произвођачи и снабдевачи су повезани много директније, независно од географске локације, значајно редуцирајући трошкове и увелико повећавајући корисност и опција информација које се двосмерно размењују.¹²

Дистрибуиране организације повезане електронским везама омогућавају рад и од куће, па ће канцеларија бити тамо где се може обавити посао, а то географски значи врло дислоцирано. У таквим случајевима информациона технологија има потенцијал не само да знатно смањује трошкове пословања, већ да допусти бољи баланс између кућног и пословног живљења. Телекомуникације допушта запосленима да троше више времена код куће са породицама, што ће сигурно стимулативно деловати на њихово извршавање радних задатака.

¹¹ Stearns W. R., *op. cit.*

¹² *An introduction to e-business optimisation*, <http://www.weboptimiser.com/resources/index.html>; *Introduction to E-business*, <http://www.bgateway.com/bg-home/bg-services.htm>

Подстицаји и иницијативе са новим могућностима и атрактивним сервисима потискују баријере на *on-line* приступ финансијским рачунима и настављају да мењају лице *on-line* банкарства. Руковања и размене новчаних средстава, посебно она која врше банке и друге финансијске институције, све више се обављају електронским начином. О томе најбоље говоре бројчани показатељи. Банкарско *on-line* пословање увећало се на око 40 милиона корисника до последњег квартала 2005. године. Број рачуна се повећао за 27% у односу на последњи квартал 2004. године. Плаћање рачуна преко банкарских *on-line* рачуна сада износи скоро четвртину свих плаћања рачуна *on-line*.¹³

Интерактивно рекламирање преко Интернета достигло је износ од 3,6 милијарди долара у четвртом кварталу 2005. године, што је увећање од 17% у односу на претходни квартал, односно увећање од 35% у односу на исти период 2004. године. Процењује се да је годишњи приход од рекламирања за 2005. већи од 12,5 милијарди долара, што у односу на 2004. годину представља увећање од 30%.¹⁴

Потрошња преко Интернета за 2005. годину увећала се за 22% у односу на претходну (2004) годину. Укупна потрошња, укључујући и путовања, достигла је у 2005. години суму од 143.2 милијарде долара. Од тога је 60.9 милијарди долара потрошено на путовања, а остатак од 82.3 милијарде долара на све остало.¹⁵ Дакле, очигледно је да се пословање рапидно пресељава у кибер-простор.¹⁶

2.3. Научно-истраживачки рад

Информациона технологија је немерљиво снажан утицај остварила у области научно-истраживачког рада. Интернет, најзначајнија форма информационе технологије, посебно је популаран међу научницима и вероватно представља најзначајнији научни инструмент новијег доба. Моћан, софистициран приступ који он обезбеђује у прикупљању, сређивању, складиштењу, ажурирању, обради, претраживању и размени података и информација, као и погодности електронске документације коју карактерише једноставност документовања, лакоћа управљања, модификовања, ажурирања, чува-

¹³ *Online Banking Spikes, then Slows*, April 11, 2006, <http://www.clickz.com/stats/sectors/finance/print.php/3598231>

¹⁴ *Internet Ad Revenues Continued to Grow in the Fourth Quarter*, ClickZ News, March 1, 2006, <http://www.clickz.com/news/print.php/3588506>

¹⁵ *Online Retail Sales Grew in 2005*, January 5, 2006, www.clickz.com/stats/sectors/retailing/article.php/3575456

¹⁶ Hakman K., *E-Commerce Tutorial*, <http://www.webmonkey.com/webmonkey/99/04/index0a.html>

ња и дистрибуције, доступност и ниски трошкови (хартија се користи само за финалну верзију), и најзад, разноврсне, ефикасне и јефтине могућност међусобне комуникације електронским порукама, тренутним порукама, разменом електронских докумената и видеоконферисањем, енорно олакшавају, побољшавају и убрзавају научна истраживања. Поред тога, Информациона револуција је излегла потпуно нове области изучавања (нпр. рачунарске науке), нове интердисциплинарне домене (нпр. комплексни системи), као и драматичан напредак унутар постојећих научних области (нпр. компјутерска лингвистика).¹⁷

А када је већ реч о науци, право је место да се укаже да су због домета, дубине и величине утицаја информационе технологије научници у обавези да истражују не само унутар коришћења информационе технологије, већ и да предузимају истраживања о овој технологији и њеним импликацијама на нашу радну активност, нашу културу и наше правне, политичке, економске и социјалне политике и релације. То је свакако ново и врло обимно и сложено поље истраживања.

2.4. Едукација

Као и у многим другим областима тако и у области едукације информационе технологија пружа бројне могућности и прилике које ће сигурно изазвати велике промене у нашим едукационим системима. Могу се наћи бројни примери неких типова промена за које се може очекивати да ће постати нашироко распрострањени. На пример, све већи број школа захтева од својих ђака и студената да постигну базичну компетентност у коришћењу информационо-технолошких алата, као што су обрада текста, табеле, базе података и графика.¹⁸ Непознавање бар ових алата у информационом добу ће највероватније бити етикета за неписменост. О наставницима је сувишно и говорити. Њихово технолошко образовање значајно је из неколико разлога. Први је свакако прилика и могућност да сами себи олакшају, побољшају и убрзају сопствене активности, други је да обучени у примени технологије могу без тешкоћа да се укључе у савремене методе и технике едукације осетно побољшавајући њен коначни исход и да буду њени промотери, а не коначници, и треће да због осетних позитивних ефеката информационе техно-

¹⁷ Davidson T., Sooryamoorthy R., Shrum W., *Kerala Connections: Will the Internet Affect Science in Developing Areas?*, 2002, <http://worldsci.net/EVERY4.pdf> ; Finholt A. T., *Collaboratories: Science over the Internet*, 2002, <http://www.aaas.org/spp/yearbook/2002/ch31.pdf> ; Guice J., Duffy R., *The Future of the Internet in Science*, USRA Research Institute for Advanced Computer Science, NASA Ames Research Center, USA, <http://ase.arc.nasa.gov/publications/pdf/2000-0174.pdf>

¹⁸ *The Future of Information Technology in Education*, An ISTE Publication, <http://www.uoregon.edu/~moursund/FuturesBook1997/index.html>

логије на укупне трошкове образовања својим укључивањем том процесу дају и лични допринос.¹⁹

Ђаци и студенти већ сада на свом десктопу имају светски признате речнике, приручнике и енциклопедије. Доступни су им у дигиталној форми најновији прикази, расправе, студије, чланци, уџбеници и монографије аутора светског гласа, јер су им дигитална врата најпознатијих светских библиотека, научно-истраживачких установа и стручних часописа широм отворена. Они напросто неће имати више жеље, времена и стрпљења да на класичним предавањима слушају дуге, понекад конфузне и бескорисне, тираде препуне фраза, од чега им често у памћењу остаје обим који се може исказати једноцифреним процентом. Захваљујући информационој технологији, све већи број ђака и студената ће проводити бар део својих „школских дана“ у виртуелним учионицама, груписани *on-line* са другима који деле њихова интересовања, вештине и квалификације.²⁰ Наставници при томе могу бити, не преносиоци знања, већ помагачи и усмеривачи који помажу студентима и усмеравају их у њиховој тежњи да уче.

Дакле, информациона технологија нас неумитно ослобађа традиционалног, али истрошеног модела учења („искусан“ *наставник испред разреда усмерен на расејавање знања заробљеној групи студената*), јер подстиче друге моделе разредног учења. За разлику од индустријског доба у информационом добу наставници и студенти неће морати бити на истом месту у исто време, али ће, захваљујући информационој технологији, моћи и да се виде и да се чују. Такође, из истог разлога, учење неће морати да се заустави када се студент придружи запосленима, већ се може одигравати до краја њиховог живота (индивидуално доживотно учење).

При томе, кључно питање постаје шта студенти треба да уче ментално (умно), у односу на оно шта треба да уче потпомогнути једноставним помоћним средствима, као што су књиге и папир, и у односу на оно шта треба да уче потпомогнути софистицираним помоћним средствима као што су калкулатори, рачунари и друга информациона технологија. Ово је тешко питање, посебно имајући у виду константне промене стања технологије. Спорост у прихватање ручних калкулатора у наставне програме сугерише да ће софистициранија помоћна средства за решавање проблема наилазити на замашно опирање. Јаз између расположивих алата и алата који се користе у едукацији ће се, нажалост, вероватно увећавати.

¹⁹ Moursund D., Smith I., *Five Research Summaries on IT in Education*, International Society for Technology in Education, 2000, <http://darkwing.uoregon.edu/~moursund/dave/Free.html>; Stearns W. R., *op. cit.*

²⁰ *Recommendations for Research and Development in Information Technology in Education, Learning and Leading with Technology 2000-2001*, ISTE (the International Society for Technology in Education, <http://www.iste.org/>)

Ипак, информациона технологија у образовном процесу многих земаља постала је толико значајна да је то сада питање њихове националне политике. Тако је амерички председник Клинтон још 1996. године најавио акцију са циљем да свако дете у Америци буде технолошки образовано на почетку 21. века. Клинтон је означио „четири потпорна елемента“ за свој програм „*технолоџија у школе*“:²¹

– *Рачунари*. Опремање сваке учионице модерним рачунарима и средствима за учење, који су доступни сваком студенту;

– *Конекција*. Повезивање свих учионица у Америци међусобно и са спољним светом;

– *Едукациони садржај*. Обезбеђивање богатог спектра занимљивог инструкционог материјала и едукационог софтвера;

– *Обука наставника*. Обезбеђивање да сви наставници имају обуку и помоћ које су им потребне да остваре пуно коришћење нове технологије.

Не постоји ни најмање сумње да је рачунар користан и вишестран едукациони алат који може бити коришћен да помогне у решавању проблема и извршавању задатака који су у центру различитих академских дисциплина. Прогрес у развоју више и бољих апликативних пакета, као и бољих интерфејса између човека и машине, узрокује рапидни раст коришћења алата информационе технологије. Такође, научници на пољу вештачке интелигенције развијају апликативне пакете који су намењени за решавање мноштва тешких и сложених проблема који захтевају замашно људско знање и вештине. Такви апликативни програми ће, нема дилеме, коначно мењати већину школских тематских садржаја на свим нивоима образовања.

2.5. Здравствена заштита

Свака озбиљнија дебата о здравственој заштити указује на велике могућности за осавремењавање и рационализацију њених услужних и административних аспеката. Информациона технологија има потенцијал да фундаментално побољша и усаврши везу на релацији пацијент – медицинска установа и омогући пацијенту да буде информисанији и активни конзумент здравствених услуга. Поред тога, информациона технологија садржи и обећање за значајну редукацију овог типа трошкова. Зато не изненађује чињеница да област здравства представља врло погодно тле за веома обимну примену информационе технологије. Ова технологија мења здравствену заштиту веома радикално: мења начин на који лекари међусобно комуницирају, укључујући консултације специјалиста; трансформише начин на који пацијенти приступају и

²¹ *The Future of Information Technology in Education*, op. cit.

деле информације; нуди додатне канале кроз које нега може бити доступна пацијентима; и најзад, осетно умањује трошкове.²²

Телемедицина је друга значајна апликација. Ова технологија пружа руралним заједницама приступ до специјалиста у водећим медицинским центрима. Користећи системе за видео-конферисање велике брзине преноса и са високом резолуцијом слике, специјалисти на удаљеним локацијама, са којима се консултују лекари пацијената, прегледају рендгенске снимке, интервјуишу пацијенте и нуде експертске савете опцијама третмана. У местима где су ови системи били тестирани, корисници су потврдили да технологија не само да доноси бољу медицину до удаљених зона, већ такође обогаћује живот руралним лекарима дајући им приступ знањима и саветима специјалиста светске класе.²³

На крају, потребно је у разматраном контексту указати да се укључивањем информационе технологије и здравствена заштита, попут других области, све више помера према већој зависности управо од те технологија.

2.6. Национална безбедност

Термин *национална безбедност*, око чије дефиниције, због екстензивно мењајућих карактеристика безбедносног амбијента, не постоји општа сагласност, у описној форми би подразумевао обезбеђење заштите појединаца, друштва и државе од екстерних и интерних претњи политичке, економске, социјалне, војне, еколошке, информационе и друге природе у светлу постојећих ресурса и потенцијала. Један од најзначајнијих инструмената за реализацију ових задатака већине држава је њихова *тајна служба*, која, с једне стране, има обавезу да коришћењем легалних и илегалних метода прикупља, сређује, проучава и користи обавештајне (јавне и тајне) податке из области војног, политичког, економског, научног, културног и техничког живота других земаља, нарочито оних за које је односна држава посебно заинтересована (обавештајни рад), а с друге стране, да организује и непосредно се ангажује на заштити тајних података сопствене нације и у том смислу открива, прати и онемогућава деловање обавештајних служби противника (контраобавештајни рад).²⁴

²² Advocat J., *Internet clinical trials: examining new disciplinary experiments in health care*, Monash University, Australia, *Anthropology Matters Journal* 2005, Vol 7 (1), <http://www.anthropology matters.com>; Robinson C. J., *Financing The Health Care Internet*, *Health Affairs ~ Volume 19, Number 6*, 2000, <http://content.healthaffairs.org/cgi/reprint/19/6/72.pdf>; Warren M., *The Internet and rural communities: implications for health care?*, <http://www.plymouth.ac.uk/files/extranet/docs/HSC/abstract 2003 - Feb 13 health of rural communities.pdf>

²³ *CPME guidelines for Telemedicine*, Standing Committee of European Doctors, 2002, http://cpme.dyndns.org:591/database/Telemedecine_2002.pdf; *Health Information Online*, Pew Internet & American Life Project, November 2004, <http://www.pewinternet.org>; Stearns W. R., op. cit.; *What is Telemedicine?*, April 1998, <http://www.med.und.nodak.edu/depts/rural/pdf/whatistele.pdf>

²⁴ Copeland E. T., *The Information Revolution and National Security*, Strategic Studies Institute, August 2000, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB225.pdf>; Freeh J. L., *Threats to*

Информациона револуција је управо овим службама пружила нове прилике и огромне могућности деловања, посебно у области обавештајног рада, али је истовремено креирала и нове веома озбиљне, сложене и одговорне задатке и обавезе за контраобавештајно деловање. Кључну улогу у овим новинама има Интернет, који у буквалном смислу представља огромну ризницу најразноврснијих (јавних и тајних) података и информација које дословно могу задовољити најразличитије жеље и потребе. Уз то, он је у непрекидном прогресу и сваки дан се мења по запрепашћујућој стопи раста. За многе појединце, групе и организације, па самим тим и за бројне тајне службе широм света, Интернет постаје примарни начин да се обезбеде и претражују јавне информације, на начин и у мери који се доскора нису могли ни замислити, јер много од оног што је потребно да задовољи кориснике обавештајних информација је расположиво управо из јавних извора. Једино што је потребно су *брзо реајујући прикуљивачи и високоспирочни аналитичари* способни да на одговарајући начин и у правој мери прикупе, обраде и брзо пласирају адекватан извештај на основу којег корисник може доносити одлуке.

Истовремено, Интернет је и врло снажан инструмент за прибављање тајних података и информација (наравно, на илегалан начин), с обзиром на чињеницу да се све више тајних података из сефова, металних ормара, плакара и фијока масовно дигитализује и преноси на заштићене рачунарске системе. Тешко је и замислити тајну службу која не би желела да овакву могућност максимално искористи.

Оно што у разматраном контексту посебно треба потенцирати је чињеница да данашњи потрошачи обавештајних података имају толико много нових извора и избора који се налазе и у физичком и у виртуелном свету да их је због многобројности и разноврсности немогуће успешно експлоатисати без адекватне примене технолошких могућности. С обзиром на то да исте могућности користе и противници, јасно је да заштита добија прворазредни значај.

2.7. Одбрана

Експлозивно ширење информационе технологије покренуло је виртуелни талас промена које дубоко и мултидимензионално делују на појединце, организације и друштво у целини. У том смислу ни армије нису биле „поштеђене“. Промене које изазива информациона технологија, а које су очигледне и видљиве, односе се првенствено на начин прикупљања, складиштења, обраде

U. S. National security, Congressional Statement, FBI, January 28, 1998, <http://www.fbi.gov/pressrm/congress/congress98/threats.htm>; *IC21: The Intelligence Community in the 21st Century, Staff Study*, Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives, One Hundred Fourth Congress, Washington, 1996, http://www.fas.org/irp/congress/1996_rpt/ic21/index.html

и презентирања информација. Сама чињеница да ова технологија омогућава да се обезбеде комплетне, тачне и благовремене информације доносиоцима одлука, са војног аспекта је од прворазредног значаја. С друге стране, информациона технологија значајно доприноси да трошкови обраде и комуницирања у све више и више ситуација снажно падају, што за све армије света, као изузетно велике потрошаче финансијских средстава, представља више него довољан разлог да се прихвата и примењује ова технологија.

Због свега тога већина армија, посебно најразвијенијих земаља, је сада на путу да постану организације информационог доба, што ће у војном информационом амбијенту фундаментално променити начине на које ће армије спроводити своје операције у миру, конфликту или у рату.²⁵

На крају поглавља о ефектима информационе револуције свакако је потребно да се укаже да су због ограниченог простора изложени само најужи фрагменти оног где информациона технологија остварује осетан утицај, док су многе друге врло значајне области, као што су ваздушни, железнички и градски саобраћај, сложени хемијски процеси, снабдевање водом и електричном енергијом, нафтом и гасом..., морале бити изостављене.

3. ИМПЛИКАЦИЈЕ ИНФОРМАЦИОНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Неспоран је утисак да информациона технологија, крцата приликама и могућностима, веома агресивно осваја човеков животни простор не остављајући ни најмањи делић тог простора ван сопственог утицаја. Међутим, трансформација која се на буран начин одвија пред нашим очима праћена је и одређеним импликацијама и консеквенцама чије су главне одреднице растућа зависност друштвене заједнице од нове технологије и, самим тим, њена растућа осетљивост, односно рањивост на поремећаје који из тога могу да проишају.

3.1. Зависност друштвене заједнице

Из изложеног није тешко закључити да експлозивно ширење информационе технологије драматично мења начин на који се пословање одвија, државна управа функционише и спроводи национална одбрана, јер се функционисање сваке државе, у целини и сегментарно, све више ослања на информациону, како националну тако и глобалну инфраструктуру, чинећи друштво екс-

²⁵ Metz S., *Armed Conflict In The 21st Century: The Information Revolution And Post-Modern Warfare*, Strategic Studies Institute, April 2000, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB225.pdf> 226; Sullivan R. G., M. Coroalles M. A., *The Army In The Information Age*, Strategic Studies Institute, March 31, 1995, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB268.pdf>

тремно зависно од тих инфраструктура на скоро свим нивоима свакодневног живота – индивидуалном, комерцијалном и државном.

Ширење комуникација и повећање електронске повезаности која са тим долази без сумње ће повећати ефикаснији проток добара, сервиса, знања и идеја унутар друштвене заједнице. У исто време, међутим, ова потпуно иста електронска повезаност ће такође увећати зависност друштва од нових форми угрожавања. А буде ли ова структура угрожена или озбиљније уздрмана, многе од критичних функција друштва могле би крахирати или искусити значајне поремећаје. Оно што захтева посебну пажњу је чињеница да таква данашња зависност друштва од информационе инфраструктуре ће само да расте у годинама које долазе.

3.2. Осетљивост – рањивост друштвене заједнице

Повећањем зависности друштвене заједнице од информационе технологије, сразмерно се повећава и осетљивост, односно рањивост те исте заједнице на разне врсте поремећаја који из те зависности могу да произађу. Размотримо укратко, илустрације ради, информације и информациону структуру са војног аспекта. Познато је да су армије технолошки развијених земаља екстремно зависне од рачунарских система који их подржавају у вођењу рата, обавештајним и пословним функцијама, због чега је њихова заштита есенцијална за националну одбрану тих земаља. Довољно је, као пример, поменути компјутеризовани логистички систем такве једне армије који директно снабдева војне базе на различитим локацијама са свим што им је потребно, од средстава за личну хигијену до муниције, гас маске и друге опреме. Није потребно имати превише мудрости да би се схватиле потенцијалне последице уколико би у време кризе или рата војним јединицама на терену уместо метак стигле четкице за зубе.²⁶

Слична ситуација је и са подацима које те армије поседују и користе. У временима пре рачунарских система подаци и информације били су далеко боље заштићени. Свака датотека била је у наменском ормару, који је био добро обезбеђен. Ови ормари би били смештени по канцеларијама које би се такође закључавале у државним зградама у којима се и по ходницима и около зграде налазила наоружана стража, подржана најсавременијим техничким средствима надзора и контроле приступа и кретања по згради. Уз то, приступ до ових података, ормара или просторија није био дозвољен свим лицима која су имала приступ у зграду, већ само посебно одређеним поверљивим особама.

²⁶ *Security in cyberspace*, Staff statement, U.S. Senate, Permanent subcommittee on investigations, June 5, 1996, http://www.fas.org/irp/congress/1996_hr/s960605t.htm

Да би доспео до свих ових информација, противник би морао да уђе у војни комплекс и у сваку зграду, сваку просторију и приступи сваком ормару. Затим, нападач би морао некако однети сва папирна документа или их копирати, а да не буде откривен. Класични, скоро до савршенства развијени системи заштите ово су чинили готово немогућим.

У виртуелном свету, међутим, сва ова документа могу бити лоцирана на једном серверу који је виртуално повезан са неким другим рачунаром било где у свету. Нападач би могао са дистанце од више хиљада километара да електронски „заобиђе стражу“ која чува комплекс, оствари упад у систем и са неколико откуцаја на тастатури направи и на свој рачунар пренесе дигиталне копије одабраних датотека и да при томе не буде откривен.

Међутим, крађа информација није једина ствар за коју армија мора бити заинтересована. Када се једном нађе у електронским датотекама, нападач може и да модификује постојеће податке. Промена математичке формуле могла би променити летну путању пројектила или авиона, а померање децималне тачке у финансијском систему неке армије могло би изазвати финансијски хаос широких размера. Поред тога, нападач може инсталирати „логичку бомбу“ која би могла уништити или променити информације у унапред одређено време или након неког догађаја. Све ово нарушава интегритет података и информација, а у њихову тачност војни лидери би морали имати поверења.

Исто тако, свака армија по природи својих обавеза и задатака мора све време бити у стању да приступа својим информацијама. Деструкција или одбијање приступа до извесних информација могло би имати опасне импликације на способност јединица да извршавају своје мисије.

У физичком свету, ни једна армија никада не би дозволила да њене информације буду изложене ризику на такав начин и у обиму као у виртуелном, електронском свету. Разлог је што одговорни на свим нивоима добро разумеју претње и опасности које егзистирају у физичком свету и познају могућности класичног начина заштите од њих. Уз то, на располагању им је и завидан број високо обучених и остручених извршилаца – специјалиста за различите облике овог вида заштите. Међутим, претње и опасности у виртуелном свету тек отскора откривају, схватају и разумевају, а са могућностима заштите тек треба да се упознају. Што се тиче стручне подршке, ње нити има довољно, нити се оно са чим се располаже користи на адекватан начин. Дакле, проблем остаје више него отворен.

Коначно, следи констатација која се мора дословно уважавати: *Оно што важи за армију и њен информациони простор у појединости важи и за све друге друштвене сејмеве, укључујући у целини и јавни и приватни сектор, као и академску средину.*

Сагласно томе, идентификовање и означавање осетљивости-рањивости за било који од ових сегмената је критично. Шта су онда главне осетљивости, односно тачке рањивости информационе инфраструктуре? Бројне обављене анализе указују на три кључне зоне:

- Недостатак безбедносне културе;
- Људске слабости;
- Софтверско-хардверски недостаци.

Свака од ових слабости може бити експлоатисана од злонамерних извршилаца на начин и у мери којима се врло озбиљно може угрожавати национална информациона инфраструктура, њене функције и садржај, као и институције које она подржава, са последицама које није тешко предвидети. Недостатак простора онемогућава да се ове зоне детаљније образложе.

3.3. Претње и опасности

Оно што је до сада познато о потенцијалним претњама и опасностима, чији је узрочник првенствено човек са атрибутом намерности, екстремно је узнемиравајуће. Бројне и разноврсне могућности напада у кибер-простору формирају широк спектар претњи-опасности које се, ради лакшег и бољег сагледавања и разумевања суштине, обима и сложености разматраног проблема, са врло мало изузетака, могу агрегирати у једну од четири следеће категорије:

- Компјутерски криминал;
- Кибер-тероризам;
- Обавештајно деловање;
- Информационо ратовање.

Основни критеријум за ову агрегацију је мотив извршилаца. Тако, у најкраћем, компјутерски криминал као главни мотив за своје деловање има материјалну добит.²⁷ Код кибер-тероризма мотив је најчешће тежња да се оствари неки политички циљ.²⁸ Обавештајно деловање као мотив има откривање туђих и чување сопствених тајни.²⁹ И на крају, код информационог ратовања мотив је остваривање информационе доминације над противником.³⁰

²⁷ Petrović R. S., *Kompjuterski kriminal*, op. cit.

²⁸ Petrović R. S., *Kiberterorizam*, *Vojno delo*, god. LIII, br. 2/2001, str. 100-122.

²⁹ Petrović R. S., *Neki aspekti nacionalne bezbednosti u informacionom dobu*, *Nauka, Tehnika, Bezbednost* (NTB), Rad po pozivu, UDC: 681.324; 65.012.8, Godina XI, Broj 1, Septembar 2001, str. 7-27.

³⁰ Petrović R. S., *Globalno informaciono ratovanje*, *Zbornik radova (CD-ROM)*, YU INFO '99, Kopaonik, 22-26. marta 1999; Petrović R. S., *Kiber prostor - peta dimenzija ratovanja*, *Vojni informator*, br. 4, jul-avgust 2001, str. 29-50.

Са аспекта националних интереса категорије су, имајући у виду степен друштвене опасности коју представљају, рангиране у растућем редоследу значајности. При томе, мора се знати да свака од ових категорија представља сложен појам, посматран са аспекта начина реализације, порекла (изворишта), извршилаца, мотива, употребљених ресурса и циљних мета, као и да активности сваке категорије у датим тренуцима, зависно од потреба и околности, постају саставни део више – надређене категорије.

Наравно, поставља се и питање ко су потенцијални извршиоци и одакле долазе напади. Да ли је опасан нападач дванаестогодишњи кибер-шетац, који, узгред, нема права ни на возачку дозволу, или је то добро плаћени припадник стране обавештајне службе, анархиста или индустријски шпијун? Да ли претња долази из страног или домаћег извора? Нажалост, то може бити било ко или чак мешавина од напред набројаних, који имају приступ Интернету, одређено техничко знање и злу намеру, независно од пола, боје коже, расе, образовања, политичких убеђења, старости и вероисповести. Сви они могу да нападну и споља и изнутра, у сваком тренутку, без обзира на удаљеност, годишња доба, временске зоне, доба дана или ноћи и временске прилике, односно неприлике.

4. ЗАКЉУЧАК

Очигледно је да је информациона технологија донела савременом друштву безброј погодности, али је такође створила и низ проблема и ризика од којих многи раније нису постојали. Растућа зависност од информационе технологије, која добија колосалне размере, условила је настајање бројних зона осетљивости са потенцијално врло озбиљним консеквенцама, које се могу протезати чак и до губитка контроле над њиховом судбином, што указује на чињеницу да друштвена заједница у све већој мери бива изложена новом феномену – осетљивости (рањивости) у информационој ери.

Данас већина држава већ има суштинске ресурсе базиране на информационој технологији. Оне које то још немају чине све да на овом плану остваре одређене резултате. Кључни сектори, укључујући телекомуникације, банкарство и финансије, транспорт, електричну енергију, нафту и гас, снабдевање водом, сервисе за ванредне ситуације и виталне војне и цивилне операције, есенцијални за свакодневно успешно и несметано функционисање економије и државних органа, постају све зависнији од ове технологије. Како се ова зависност буде увећавала, тако ће се такође увећавати и осетљивост друштва на свако нарушавање или компромитацију информационе инфраструктуре и аутоматизованих активности и процеса.

Историјски, критична инфраструктура је била физички раздвојена и раздвојена и њени елементи су функционисали самостално са релативно малом

повезаношћу и ниским или никаквим степеном међузависности. Међутим, напретком технологије ова инфраструктура се прогресивно обједињава и постаје повезана, често и веома међузависна. Напредак у технологији је такође резултирао високим и растућим нивоом аутоматизације у функционисању критичне инфраструктуре. Увећано ослањање на овакву инфраструктуру, комбиновано са њеном растућом комплексношћу која произилази из њене интеграције и аутоматизације, праве од њених ентитета врло осетљиве и високо вредне потенцијалне циљеве за разне врсте напада.³¹ Јер, као што је деструкција, на пример, мостова, фабрика или централа претња националној безбедности индустријског друштва, деструкција информационе инфраструктуре ће сигурно бити претња националној безбедности информационог друштва. Имајући при томе у виду да је индустријско друштво повезано са заштитом физичког капитала и обезбеђивањем заштићених рута за транспорт ресурса, информационо друштво мора бити повезано са заштитом информација и трансфера информација.

Дакле, очигледно је да постоји и тамна страна информационе технологије, која ни мало није безазлена и која, посматрано са аспекта националних интереса, на глобалном нивоу укључује, између осталог, и следеће могућности:³²

- Ускраћивање или ремећење информационих сервиса;
- Неовлашћено мониторисање информационих система;
- Неовлашћено откривање класификованих података и информација који се обрађују, преносе или су ускладиштени унутар система;
- Неовлашћену модификација или деструкцију умрежених база података и података и информација који су ускладиштени, у обради или у преносу;
- Неовлашћену модификацију или деструкцију рачунарских програма или рачунарских могућности;
- Манипулацију информационим сервисима, која би резултирала преваром, финансијским губитком или другим криминалним делом.

Уз све ово, не би се смела занемарити ни чињеница да заједно са ширењем технологије сазревају и нове генерације потенцијалних злонамерних актера. Нажалост, и њихови информациони алати све више постају софистициранији и моћнији, а такође постају и увећано кориснички прилагођени, захте-

³¹ Arquilla J., Ronfeldt D., "Cyberwar is Coming", *Comparative Strategy*, Volume 12, no. 2, pp. 141–165., Copyright 1993 Taylor & Francis, ISSN 0149-5933/93, <http://www.stl.nps.navy.mil/c4i/cyberwar.html>; "Information Operations (the cyber threat)", Canadian Security Intelligence Service, CSIS/SCRS 1999, <http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/operat/io2e.html>

³² Awareness of National Security Issues and Response (ANSIR) Program, April 6, 1998., <http://www.fbi.gov/hq/nsd/ansir/ansir.htm>; Forno F. R., *Hidden Threats and Vulnerabilities to Information Systems at the Dawn of a New Century*, Special to EmergencyNet News; 11/22/98, <http://www.emergency.com/techthrt.htm>

вајући врло мало стручности за њихову употребу. Због тога, као и због све веће зависности од информационе технологије, информациона инфраструктура практично постаје *Ахилова пета* савремене друштвене заједнице.

Експерти се слажу да су претње и бројне и озбиљне, али и упозоравају на то да су од претњи са којима смо тренутно суочени, можда много опасније претње са којима ћемо се сусрести у блиској будућности. До ког обима смо у стању да се бранимо и заштитимо од ових претњи и сада и у будућности – тешко је проценити, али оно што је извесно је императивна потреба да већ данас, јер сутра може бити касно, покренемо неопходну акцију у том правцу. Ово утолико пре јер су промене, ипак, неминовне, а кључ успеха је у одговору на питање *како применити нову технологију на иновативан начин, а истовремено сирежити њену злоупотребу?* За одговор на ово питање неопходне су врло озбиљне анализе да би се идентификовала *страхења* којом би се добили одговори на постављена питања. Стратегија би морала да омогући да се остваре две кључне ствари:

- препознавање и капитализација неочекиваних прилика и могућности које пружа информациона технологија;
- идентификација и избегавање нежељених консеквенци повезаних са укључивањем и применом те технологије.

Остваривање ових циљева није ни лако ни једноставно. Зато, с обзиром на обимност, озбиљност и сложеност овог проблема, чије димензије по свим критеријумима досежу не само национални, већ и међународни ниво, његово разматрање и разрешавање не би смело бити препуштено ентузијазму група и/или појединаца и њиховим имповизованим и парцијалним решењима, већ се проблем мора подићи на највиши (државни) ниво, а носилац кључних активности би морала бити влада, као државни ентитет најодговорнији за опште стање у нацији, који истовремено има и највиши ауторитет неопходан за реализацију таквог задатка.

Постоје бар три разлога због којих проблем треба подићи на тако висок ниво.

Први је свакако чињеница да не можемо да чекамо да се наш приватни сектор из ембрионалног стања развије и ојача до нивоа који ће му омогућити да се, као што је пракса у развијеним земљама, на адекватан начин и равноправно придружи државној администрацији у решавању овог задатка и да на тај начин преузме свој део обавеза и одговорности.

Други разлог је такође чињеница, и то забрињавајућа, да многи који могу утицати на решавање проблема и не покушавају да га упознају и разумеју. Они једноставно немају времена за „научну фантастику“, јер се баве „реалним“ проблемима садашњице. Њихово веровање да проблем неће ескалирати бар док су они одговорни појачава њихову пасивност.

С тим у вези, као трећи разлог, не би требало занемарити ни чињеницу да је у нашој средини још увек присутно пуно непознавања и неразумевања, па и не прихватања онога што нуди нова технологија. Многи, који нажалост још увек о много чему одлучују, тешко се одричу старих и превазиђених начина комуницирања, рада и учења. Свој став да нам нова технологија и није потребна заснивају на провереној чињеници да се може и без ове технологије, као и на њеним потенцијалним негативним импликацијама. Одговор је кратак и јасан: Тачно је, све се може и без информационе технологије. Али са њом се све то може *брже, лакше, обимније, јефтиније и квалитетније*. Уз то, не би смело да се дозволи да се због могућих потенцијалних опасности одричемо расположивих могућности, већ да те могућности контролисано и у интересу појединаца, друштва и државе максимално експлоатишемо и да на тај начин обезбедимо најлакши, најбржи и најснажнији национални прогрес. Супротно је противно здравом разуму и сопственим интересима.

Како је за разрешавање наведеног проблема неопходна дугорочна, фазна, снажна, широко обухватна и вишедимензионална акција коју на националном нивоу може покренути само велики ауторитет, јасан је закључак да у првој фази овог процеса сав терет мора да падне на владу и њене органе, тренутно једино компетентне и са довољно капацитета да покрену разрешавање овог, са друштвеног аспекта, изузетно значајног, озбиљног и сложеног задатка. Ово утолико пре јер сви корисници информационе технологије, и садашњи и будући, с правом *ишраже и очекују* да се у нашем кибер-простору креира амбијент у којем ће се моћи безбедно и поуздано комуницирати, рекламирати, куповати и продавати, плаћати и наплаћивати, обучавати и образовати, креирати и стварати, забављати и релаксирати ... Дакле, на потезу је влада, а њен први корак би требало да буде доношење НАЦИОНАЛНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЗАШТИТЕ КИБЕР-ПРОСТОРА!

ЛИТЕРАТУРА

1. Advocat J., *Internet clinical trials: examining new disciplinary experiments in health care*, Monash University, Australia, Anthropology Matters Journal 2005, Vol 7 (1), <http://www.anthropologymatters.com>
2. *An introduction to e-business optimisation*, <http://www.weboptimiser.com/resources/index.html>;
3. Arquilla J., Ronfeldt D., „*Cyberwar is Coming*“, Comparative Strategy, Volume 12, no. 2, pp. 141-165., Copyright 1993 Taylor & Francis, ISSN 0149-5933/93, <http://www.stl.nps.navy.mil/c4i/cyberwar.html>
4. *Awareness of National Security Issues and Response (ANSIR) Program*, April 6, 1998., <http://www.fbi.gov/hq/nsd/ansir/ansir.htm>

5. *Benefits of e-Government*, Asia-Pacific e-Government Portal, Last modified 2004, <http://egovaspac.apdip.net/topics/benefits/>
6. Clarke R., *Information Technology & Cyberspace: Their Impact on Rights and Liberties*, Mietta's, Melbourne, January 1996, The Australian National University, <http://www.anu.edu.au/people/Roger.Clarke/II/index.html>
7. Copeland E. T., *The Information Revolution and National Security*, Strategic Studies Institute, August 2000, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/PUB225.pdf>
8. *CPME guidelines for Telemedicine*, Standing Committee of European Doctors, 2002, http://cpme.dyndns.org:591/database/Telemedecine_2002.pdf;
9. Davidson T., Sooryamoorthy R., Shrum W., *Kerala Connections: Will the Internet Affect Science in Developing Areas?*, 2002, <http://worldsci.net/EVERY4.pdf>
10. *E-Government guideline*, The World Bank, http://siteresources.worldbank.org/INTEGOVERNMENT/Resources/e-Gov_guideline.pdf
11. *E-Government Handbook*, CDT/infoDev, <http://www.cdt.org/egov/handbook/>
12. Finholt A. T., *Collaboratories: Science over the Internet*, 2002, <http://www.aaas.org/spp/yearbook/2002/ch31.pdf>
13. Forno F. R., *Hidden Threats and Vulnerabilities to Information Systems at the Dawn of a New Century*, Special to EmergencyNet News, 11/22/98, <http://www.emergency.com/techthrt.htm>
14. Freeh J. L., *Threats to U. S. National security*, Congressional Statement, FBI, January 28, 1998, <http://www.fbi.gov/pressrm/congress/congress98/threats.htm>
15. Guice J., Duffy R., *The Future of the Internet in Science*, USRA Research Institute for Advanced Computer Science, NASA Ames Research Center, USA, <http://ase.arc.nasa.gov/publications/pdf/2000-0174.pdf>
16. Hakman K., *E-Commerce Tutorial*, <http://www.webmonkey.com/webmonkey/99/04/index0a.html>
17. *Health Information Online*, Pew Internet & American Life Project, november 2004, <http://www.pewinternet.org>
18. *Hobbes' Internet Timeline v8.1*, <http://www.zakon.org/robert/internet/timeline/>
19. Horrigan B. J., *How Americans Get in Touch With Government*, Pew Internet & American Life Project, May 24, 2004, www.pewinternet.org
20. *IC21: The Intelligence Community in the 21st Century*, Staff Study, Permanent Select Committee on Intelligence House of Representatives, One Hundred Fourth Congress, Washington, 1996, http://www.fas.org/irp/congress/1996_rpt/ic21/index.html
21. *Information Operations (the cyber threat)*, Canadian Security Intelligence Service, CSIS/SCRS 1999, <http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/operat/io2e.html>
22. *Internet Ad Revenues Continued to Grow in the Fourth Quarter*, ClickZ News, March 1, 2006, <http://www.clickz.com/news/print.php/3588506>
23. *Internet Growth Statistics - Global Village History*, <http://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>
24. *Introduction to E-business*, <http://www.bgateway.com/bg-home/bg-services.htm>
25. *Marshall McLuhan Foresees The Global Village*, http://www.livinginternet.com/i/ii_mcluhan.htm

26. Metz S., *Armed Conflict In The 21st Century: The Information Revolution And Post-Modern Warfare*, Strategic Studies Institute, April 2000, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB225.pdf> 226;
27. Moursund D., Smith I., *Five Research Summaries on IT in Education*, International Society for Technology in Education, 2000, <http://darkwing.uoregon.edu/~moursund/dave/Free.html>
28. *Online Banking Spikes, then Slows*, April 11, 2006, <http://www.clickz.com/stats/sectors/finance/print.php/3598231>
29. *Online Retail Sales Grew in 2005*, January 5, 2006, www.clickz.com/stats/sectors/retailing/article.php/3575456
30. Petrović R. S., *Globalno informaciono ratovanje*, Zbornik radova (CD-ROM), YU INFO '99, Kopaonik, 22-26. marta 1999.
31. Petrović R. S., *Kiber prostor - peta dimenzija ratovanja*, Vojni informator, br. 4, jul-avgust 2001, str. 29-50.
32. Petrović R. S., *Kiber terorizam*, Vojno delo, god. LIII, br. 2/2001, str. 100-122.
33. Petrović R. S., *Kompjuterski kriminal*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 2004, III izdanje, 510 st.
34. Petrović R. S., *Neki aspekti nacionalne bezbednosti u informacionom dobu*, Nauka, Tehnika, Bezbednost (NTB), Rad po pozivu, UDC: 681.324; 65.012.8, Godina XI, Broj 1, Septembar 2001, str. 7-27.
35. *Population Explosion!*, November 3, 2005, http://www.clickz.com/stats/sectors/geographics/print.php/5911_151151
36. *Recommendations for Research and Development in Information Technology in Education*, Learning and Leading with Technology 2000-2001, ISTE (the International Society for Technology in Education, <http://www.iste.org/>
37. *Revolution in the U.S. Information Infrastructure*, Copyright 1995 by the National Academy of Sciences, USA, <http://www.nap.edu/readingroom/books/newpath/>
38. Robinson C. J., *Financing The Health Care Internet*, Health Affairs ~ Volume 19, Number 6, 2000, <http://content.healthaffairs.org/cgi/reprint/19/6/72.pdf>
39. *Security in cyberspace*, Staff statement, U.S. Senate, Permanent subcommittee on investigations, June 5, 1996, http://www.fas.org/irp/congress/1996_hr/s960605t.htm
40. Stearns W. R., *Revolution in the U.S. Information Structure: The Promise of the National Information Infrastructure*, National Academy of Sciences, 1994, <http://www.nap.edu/readingroom/books/newpath/chap3.html>
41. Sullivan R. G., M. Corrales M. A., *The Army In The Information Age*, Strategic Studies Institute, March 31, 1995, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB268.pdf>
42. *The Future of Information Technology in Education*, An ISTE Publication, <http://www.uoregon.edu/~moursund/FuturesBook1997/index.html>
43. Warren M., *The Internet and rural communities: implications for health care?*, [http://www.plymouth.ac.uk/files/extranet/docs/HSC/abstract 2003 - Feb 13 health of rural communities.pdf](http://www.plymouth.ac.uk/files/extranet/docs/HSC/abstract%2003%20-%20Feb%2013%20health%20of%20rural%20communities.pdf)
44. *What is Telemedicine?*, April 1998, <http://www.med.und.nodak.edu/depts/rural/pdf/whatistele.pdf>

ON THE NECESSITY OF NATIONAL STRATEGY
TO PROTECT CYBER SPACE

Slobodan R. Petrović, Ph.D.
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: The information revolution, which terminologically means the transformation of an industrial into an information society, takes place powerfully and comprehensively in all segments of human life and work bringing at that many new opportunities and possibilities the use of which should make a human life considerably more qualitative. The measure of success will certainly be the efficient results for citizens and positive return of government funds invested in the information technology. Within this context, the main mission of those leading the social community should be their effort to provide the efficient operations of government and its institutions and provide public services through corresponding, cost-effective, coordinated, innovative and useful application of information technologies.

On the other hand, the very same revolution is the cause of numerous potential threats and dangers that make all social segments vulnerable and society as a whole, in other words more vulnerable to the extent that is disturbing. Their intensity ranges from minor to extremely high, with the potential to make damage to individuals, groups or society as a whole from trivial to catastrophic. It is therefore clear that information technology, despite all its privileges and advantages that it offers to its users represents at the same time very serious threat to all categories of social subjects, endangering their interests in the manner and to the extent that have been unconceivable until recently. National security, primarily of the developed countries, but also of those that have started using this technology more widely than before, becomes exposed to unprecedented risks. It is certainly disturbing that threats and dangers caused by the information revolution are in the state of constant transformation enlarging thus the risk on a daily basis.

Counteracting such fluid risks is the task neither easy nor simple, but it is very important because of its possible consequences. This is why the need to use new technologies in an innovative manner with the simultaneous prevention of its negative effects becomes an imperative. This may and must be done, but only based on a thorough and well conceived national strategy whose main initiator, bearer and promoter would be governments and their institutions. Without that, it will all boil down to enthusiasm and partial attempts of some groups and individuals with an unpromising outcome.

ДОПРИНОС МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА НАПОРИМА У СУЗБИЈАЊУ МЕЂУНАРОДНОГ ТЕРОРИЗМА

Проф. Др Радослав Гаћиновић¹

*Тамо где се слободе сукобљавају,
дужношћу је државе да заштити
оне којима је највише потребна заштита.*

Лорд Гардин

Сажетак: Рад је посвећен анализи међународно правних анти-терористичких докумената и њиховој имплементацији. Анализирани су међународне конвенције које су дефинисале и усвојиле УН, њихова улога и значај у антитерористичким активностима. Указано је на значај поменутих докумената као и на проблеме њихове имплементације. Дакле, аутор доказује да Конвенције, Резолуције и остала правна документа нису остварили очекиване резултате, макар оних држава којима је од непроцењиве важности ефикасна анти-терористичка борба како на унутрашњем тако и глобалном плану. Указано је на проблеме због непостојања општеприхватљиве дефиниције тероризма, јер према постојећем међународно правном оквиру за контролу тероризма може се интерпретирати критичка анализа са неколико аспеката. *Прво*, постоје потешкоће у процени шта је предмет криминализације кроз дефинисање "тероризма". *Други* проблем постојећег правног оквира је у томе што конвенције фавори-

¹ Академија за дипломатију и безбедност.

зују деловање националних тела и не омогућују екстериторијалну јурисдикцију. Дакле, ако држава одлучи да не изручи појединце или групе оптужене за дела у другој држави, држава која их тражи не може остварити циљ, јер држави која одбије изручење не прете конкретне санкције. И *ипсе* проблем је у томе што општа природа конвенција оставља државама неоправдано велике слободе у њиховој интерпретацији и примени. Аутор на крају сматра да Организација УН мора имати много значајнију улогу у антитерористичкој борби и изборити се за општеприхватљиву дефиницију тероризма.

Кључне речи: *међународно људска докуменција, резолуција, конвенција, тероризам, терористичка активност.*

УВОД

Савремени тероризам као један од видова политичког насиља постао је најзначајнији изазов како за државу и њене органе заштите, тако и за Уједињене нације. Терористичке активности су у XX веку биле енигма и велики проблем за међународни систем безбедности, али ће бити још већи проблем у XXI веку па је сваки помак у изналажењу метода и садржаја тероризма значајан напредак ка стварању претпоставки за успешно супротстављање том виду насиља.

Значи, неопходна је интензивна припрема држава кроз комплементарност теорије и праксе у препознавању и супротстављању све опаснијем насиљу. Проучавањем ове врсте насиља долази се до спознаје да је тероризам био проблем XX века, да су се из различитих разлога потхрањивали индивидуализација човека и његова отуђеност, национални сукоби, тензије, злоупотреба власти и нефункционисање правних држава.

Политички став да циљ оправдава средство обележио је целокупну историју, са ужасним последицама за човечанство. Нажалост, од свог постанка до данас, тај принцип није нестао, у суштини се није променио, само су се мењале форме и модалитети његовог испољавања. Дакле, његова антихумана суштина је и даље присутна, усмерена против основних људских права и грађанских слобода човека, зато што је он сведен на објекат и употребљен за остваривање политичког циља.

Изгледа да је данашња политичка мисао, са себи својственим и недоследним хуманизмом, само потврда да је атак на човека готово универзална стварност. Јер, пошто је човек убио бога, сада треба убити човека.² Али да

² Mikel Dufrenne, "За човека", Полит Београд, 1972, стр. 340

иронија буде већа, то се дешава у ери опште промоције права човека од стране респектабилних политичких фактора у свету.

Дакле, суштинска активност земаља понаособ и Уједињених нација уопште, треба бити усмерена на афирмацију идеје која ће се борити за права и слободе човека. У том смислу политичка култура мора доживети препород и своју активност спровести у складу са цивилизацијским нормама, што значи да ће одбацити насилну борбу за власт путем репресије, завере, терора и тероризма.

Терористичке активности су веома сложене и још увек нису довољно разјашњене, нарочито када је реч о њиховим носиоцима и уопште разлозима за њихово постојање. Због тога је успешно супротстављање терористичким активностима условљено бројним околностима и изискује одмереност, стрпљење, озбиљан научноистраживачки рад, врхунску организацију заштите и контроле како би се на време уочили циљеви и методе деловања савременог тероризма. Уједињене нације су доношењем веома значајних правних аката у борби против међународног тероризма још увек на почетку, јер се њихова операционализација није никада до краја спровела.

МЕЂУНАРОДНО ПРАВНА ДОКУМЕНТА КОЈА САНКЦИОНИШУ ТЕРОРИЗАМ

Уједињене нације су у XX веку донеле низ међународних док-умената (Конвенције, Резолуције..) за супротстављање међународном тероризму. Ова важна документа нису нашла довољно упоришта у пракси, дакле њихова имплементација никада није била спроведена до краја. Још на Трећој међународној конференцији у Бриселу 1930. године у оквиру Пете комисије, изучаван је деликт назван тероризам.³ Под тим појмом је тада наведена серија различитих злочина, као што су: изазивање опште опасности за живот, здравље и имовину људи. Следеће године, на Четвртој конференцији у Паризу, наглашено⁴ је да ће се свако ко у терорисању становништва или против неког лица или његове имовине употреби бомбе, mine, експлозивне направе, пожар, ватрено оружје или друге убилачке или разорне направе, или ко буде изазвао или покушао да изазове, шири или покуша да шири епидемију, сточну заразу или слично зло, или ко прекине или покуша да прекине јавну службу или њено обављање, који су од опште користи, казнити за кривично дело тероризма.

После анентата на Југословенског краља Александра I и Luisa Borthona министра спољних послова тадаше Француске у Марсељу 9. октобра 1934.

³ Actes de la III me Conference pour l' Unification du Droit penal, Sirey, Paris, 1933. godina.

⁴ Actes de la IV me Coference pour l'Unification du droit penal, Sirey, paris, 1933. godina

године међународне антитерористичке активности су интензивирани. Марсељски атентат је био повод да се приступи изради међународне конвенције о тероризму у Друштву народа. На заседању Савета Друштва народа 10. октобра 1934. године донета је резолуција⁵ која је осудила атентат у Марсељу а потом је истакла обавезу држава да не потпомажу и не толеришу на својој територији никакве терористичке активности. Савет је у својој резолуцији саопштио да оснива Ко-митет стручњака од 11 чланова који би имали дужност да израде преднацрт међународне конвенције о сузбијању тероризма. Комитет једанаесторице стручњака се састао у мају 1935. године први пут, а затим у јануару 1936. године.

Савет Друштва народа је 10. октобра 1936.⁶ године донео резолуцију у којој истиче да је свака држава дужна да се уздржи од било каквог уплитања у политички живот друге државе. Охрабрен поменутом резолуцијом Савета друштва народа, Комитет једанаесторице стручњака је редиговао текстове два преднацрта у априлу 1937. године, а савет Друштва народа својом резолуцијом од 27. маја 1937. године је сазвао Међународну конференцију за 1. новембар 1937. године у Женеви.

Међународна конференција посвећена тероризму одржана је од 1 до 16. новембра 1937. године у Женеви уз учешће 35 држава. Конференција је усвојила 16. новембра 1937. године две конвенције на потпис. Прву, која је осуђивала тероризам потписале су 24 државе, а другу, о установљењу Међународног кривичног суда за суђење починиоцима терористичких активности потписало је 13 држава.⁷ Ове конвенције нису никада ступиле на снагу, јер нису никада ратификоване.

Претпоставља се да до ратификације није дошло због тога што појам тероризма у њима није детаљно ни прецизно одређен, али и због догађаја који су предходили отпочињању Другог светског рата и скренули пажњу држава од борбе против тероризма.

Одмах након Другог светског рата ОУН је приступила разматрању проблема међународног тероризма, испуњавајући задатак који јој је Генерална скупштина ОУН поставила 1947. године. Комисија за међународно право приступила је изради Нацрта кодекса злочина против мира и безбедности човечанства.

Послије интензивирања тероризма у земљама Западне Европе, крајем шездесетих година XX века, а нарочито после масакра израелских спортиста на Олимпијским играма у Минхену 1972. године, у ОУН је обновљена активност

⁵ K. S.Chandan, *Le terrorisme devant la Societe des Nations, Paris, 1935, p. 405*

⁶ Ibid.

⁷ Душан Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Службени лист, Београд, 1997. године, стр. 73

усмерена на формирање међународних правних инструмената за сузбијање тероризма.

Конвенција о кривичним делима и неким другим актима извршеним у ваздухопловима донета у Токију, 14. септембра 1963. године, ступила је на снагу 1969. године, а до краја 1986 године ратификовало ју је 127 држава међу којима и Југославија. Ова конвенција нормативно уређује један број инкриминација која се појављују приликом извршења кривичних дела у ваздушном простору, не водећи рачуна о томе против кога су уперена. Овде се не дају појмови кривичних дела, већ се употребљава општа формулација која указује на кривична дела предвиђена законима држава уговорница (чл.1). У чл. 2 ове конвенције истиче се да "ни једна одредба ове конвенције не може се тумачити тако да допушта или прописује примену било које мере у случају кривичних дела предвиђених законима политичке природе или заснованим на расној или верској дискриминацији."

Конвенција о сузбијању незаконите отмице ваздухоплова која је донета у Хагу, 16. децембра 1970, године, ступила је на снагу 1971. године, а до краја 1986. године ратификовала ју је 121 држава међу којима и Југославија. У Преамбули Хашке конвенције утврђује се да "незаконити акти заплена или вршења контроле над ваздухопловом у лету излажу опасности безбедност особа и добара, озбиљно ометају коришћење ваздушних услуга и подривају поверење народа читавог света у безбедност цивилног ваздухопловства." Због свега овог сматра се да је "неодложно предвидети одговарајуће мере у погледу кажњавања" учиниоца оваквих понашања. У наредним одредбама конвенције дефинише се кривично дело отмице ваздухоплова као деликт међународног права (**delictum iure gentium**) и ствара обавеза за државе уговорнице да га спречавају строгим казнама. Истовремено, она ово дело подвргава универзалном принципу јурисдикције и чини га применљивим за екстрадицију⁸, а у чл. 1 ове конвенције наводи се да кривично дело чини "свако лице које у ваздухоплову у лету, незаконито и насилно или претњом насиља, заплени ваздухоплов или врши контролу над њим."

Америчка конвенција о тероризму донета у Вашингтон, 2. фебруара 1971. године, односи се на решавање и кажњавање аката тероризма који се испољавају у форми злочина против лица од међународног значаја и у форми изнуде с тим у вези, када такви акти имају међународне реперкусије, а конвенција о сузбијању незаконитих аката против безбедности цивилног ваздухопловства, донета је у Монреалу 23. септембра 1971. године. На снагу је ступила 1973. године, а до краја 1986. године ратификовало ју се 119 држава, међу којима и Југославија 1972. године. Ова конвенција представља потврду

⁸ Душан Јаковљевић, *Тероризам с гледишта кривичног права*, Службени лист, Београд, 1997. године, стр.114 и 115.

и обележавање даљег напретка билатералне међународне интервенције у борби против активности међународног тероризма у области ваздушног цивилног саобраћаја.

Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под међународном заштитом, укључујући и дипломатске агенте, донета је у Њујорку, 14. децембра 1973. године, ступила на снагу 1977. године, а краја 1987. године ратификовало ју је 71 држава, међу којима и Југославија 1978. године. У првом члану конвенције дефинишу се активности везане за кривично дело узимања талаца, а тиме се одређује и домашај конвенције **ratione materiae**. Тако према чл. 1 став 1 ове конвенције, дело међународног тероризма узимања талаца чини онај ко "отме или задржи и прети убиством, тешком телесном повредом или даље задржава друго лице да би приморао треће лице, државу, међународну организацију, физичко или правно лице, или више лица, да нешто учине или нешто не учине као изричит или прећутни услов за ослобађање таоца." После ове формулације следе и друга кривична дела наведена у ставу 2. истог члана, као нпр. покушај да се изврши акт узимања талаца и саучесништво у извршењу или покушају извршења акта узимања талаца. Према чл. 2 ове конвенције потписнице су обавезне да предузимају мере против починилаца у случајевима: ако је злочин изведен на њеној територији или у превозном средству; када је претпостављени кривац⁹ држављанин те државе; ако је злочин изведен против лица које ужива међународну заштиту.

Европска конвенција о сузбијању тероризма је донета у Стразбуру 27. јануара 1977. године. Ова конвенција је отворена за потписивање свим државним чланицама Европског савета. Широка формулација којом конвенција деполитизује акта тероризма, у извесном смислу је коригована "деполитизацијом". Наиме, чл. 5 даје овлаштење државама да одбију изречење уколико сматрају да је захтев за екстрадицију поднет полазећи од разних верских, националних или због политичких ставова. При том се може напоменути да је у активностима терориста лако уочити политичку компоненту – она је њихов саставни део.¹⁰

Међународна конвенција против узимања талаца донета у Њујорку 17. децембра 1979. године, која је ступила на снагу 1983. године, а до краја 1987. ратификовало ју је 45 држава, међу којима и Југославија 1984. године. Ова конвенција инкриминише узимање талаца, без обзира да ли је оно извршено из политичких или неких других разлога. Конвенција против узимања

⁹ Према чл. 1, став 2. ове Конвенције, израз " претпостављени кривац" се односи на лице за које постоји довољно основаних доказа да је извело или припремило извођење једног или више дела превиђених чл. 2 Конвенције (В. Б. Бабовић, Конвенција о спречавању и кажњавању злочина против међународно заштићених лица, часопис "Југословенска ревија за међународно право", бр. 1-3, Београд, 1974. године, стр. 277).

¹⁰ Будимир Бабовић, "Приручник Р СВП-а Хрватске", бр. 6/89, стр. 552-562.

талаца разликује се од свих које су јој предходиле по томе што у чл. 9 прецизира да екстрадиција може бити ускраћена ако држава од које се тражи изручење има основа да верује да је захтев за изручење поднет са циљем да се лице прогони или казни по основу његове расе, религије, држављанства, етничког порекла или политичких ставова, те да ће лицу бити нанета штета због неког од поменутих разлога или због тога што ће надлежна држава бити онемогућена да са лицем комуницира и врши правна заштита.

Међународна конвенција о спречавању терористичких напада бомбама настала је у Њујорку 15. децембра 1997. године, која прописује режим универзалне јурисдикције за незакониту и намерну употребу експлозива и других смртоносних материја на јавном месту ради убијања или телесног рањавања људи или проузрочења велике материјалне штете на таквим местима. Кажњив је и покушај учешћа, организовања или упућивања других да почине такво кажњиво дело. Примена начела универзалне јурисдикције према чл. 3 искључена је ако је дело почињено на подручју само једне државе, ако су починилац и оштећени држављани те државе, те ако је починилац ухапшен на подручју те државе, а ниједна друга држава нема интереса за покретање кривичног поступка.

Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма донета је такође у Њујорку 9. децембра 1999. године, која од држава захтева предузимање мера спречавања и сузбијања директног и индиректног финансирања терористичких активности, од терористичких скупина које се декларишу каритативнима до скупина које су и саме укључене у незаконите активности као што је трговина дрогом и оружјем. За помагаче терористичких организација државе се обавезују да у својим законодавствима предвиде конкретне мере казног грађанског или уравнио права. Конвенција осигурава и механизме идентификације, замрзавања и одузимања средстава из незаконитих фондова и њихову расподелу међу државама чији се критерији одређују према околностима конкретног случаја. Одређено је да банкарска тајна не може представљати основу одбијања сарадње међу државама.

Међународна конвенција о спречавању аката нуклеарног т-роризма, бр. 59/290 донета је у Њујорку 14 септембра 2005. године.¹¹

Поред наведених докумената Организација УН у намери да допринесе дефинитивном супротстављању савременом тероризму доноси и следећа документа о тероризму: рез. бр. 48/122 Људска права и тероризам, 20. 12. 1993. године; Рез. бр. 47/31 Разматрање мера које треба предузети, 25. 11. 1992. године; Рез. бр.46/51 Мере за елиминисање међународног тероризма, 9. 12. 1991. године; Рез. бр. 42/154 Разматрање мера које треба предузети, 7. 12. 1987. године; Рез. бр. 42/22 Декларација о јачању, 7. 12. 1987. године; Рез. бр.38/130 Мере за

¹¹ Радослав Гафиновић, "Тероризам", "Драслар партнер, Београд, 2005. године, стр. 230 – 232.

превенцију међународног тероризма, 19. 12. 1983. године; Рез. бр.36/109 Мере за превенцију међународног тероризма, 10. 12. 1981. године.

Савет безбедности је такође, донео документа која наговештавају успешнију борбу против међународног тероризма и то: Рез. бр. 1267/1999 Санкције уведене против Авганистана због пружања уточишта Бин Ладену, 15. 10. 1999. године; Рез. Бр. 1269/1999. Осуда свих дела тероризма, без обзира на мотив, односно, кад и ко их је извршио. Овом резолуцијом се позивају све државе да потпуно примене антитерористичке конвенције које су потписале и да предузму одговарајуће мере – да "откажу уточиште онима који планирају, финансирају и чине терористичке акте, обезбеђујући њихово хапшење, гоњење и екстрадицију."¹²; Рез. Бр. 6559 Савет безбедности УН – строга осуда бомбашких терористичких напада у Најробију и Дар ес Саламу 7. 8. 1998. године и 13. 8. 1998. године; Рез. бр. 748 Спречавање аката међународног тероризма, 13. 3. 1992. године; Рез.бр. 638 Инциденти са узимањем талаца, 31.7.1989. године; Рез. бр 635 Последице терористичких дела, 14. 6. 1989. године; Рез. Бр. 579 Инциденти са узимањем талаца, 18.12. 1985. године.¹³

Декларацијом 2131, од 21. децембра 1965. Генерална скупштина ОУН наложила је државама да се не смеју мешати у унутрашње послове других држава: "Ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подстрекавати или толерисати субверзивне, терористичке или оружане активности усмерене на насилно свргавање режима друге државе, или мешање у грађански сукоб у другој држави." Таква забрана указује на могућност да држава може бити носилац терористичких активности – "држава терорист". Резолуција СБ УН 1189 од 13. 8. 1998. године такође обавезује државе да се уздрже од организовања, подстицања, помагања и учествовања у терористичким акцијама против друге државе. Савет безбедности УН је донео и резолуцију бр. 1373 од 28. 9. 2001. године, према којој све државе треба да сарађују у борби против тероризма.

ПРОБЛЕМИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ АНТИТЕРОРИСТИЧКИХ ПРАВНИХ АКТА

Анализирајући садржај ових међународно – правних докумената, посебно конвенција и резолуција, може се закључити да је главна карактеристика која осветљава њихов смисао "елемент иностраности" – склањање починиоца

¹² Уназад три деценије, Генерална скупштина ОУН је ради сузбијања тероризма усвојила осам резолуција (18. фебруар 1972, 15.децембра 1976, 16 децембар 1977, 17. децембар 1979, 10 децембар 1981, 19. децембар 1983, 9. децембар 1985, 13. август 1998 и једну декларацију 9. децембра 1994. године.

¹³ Документа су приказавна у бази података УН (*United Nations Gopher*), а објављена у Војном информатору бр. 4-5/2002.

у иностранство; да је кривично дело произвело ефекте у иностранству; да су жртве страни грађани итд. Овај спектар елемената ограничава број држава које могу и треба да гоне починиоце терористичких дела, а заштита општег међународног добра се остварује посредством акције погођених држава.

Значајна карактеристика ових конвенција је у томе што оне дају објективно безвредносни (value free) дефиниције појединих типова кривичних дела, када ни мотив починиоца не узимају у обзир. На тај начин су конвенцијама обухваћена дела која могу бити извршена и без стварних терористичких мотива (политички мотив, односно *animus terrorandi*, који је битна, суштинска одредница тероризма). Таквим недореченим дефиницијама се додатно замагљује проблем дефинисања саме терористичке активности. На тај начин се ствара могућност наменског, једностраног приступа дефинисању терористичке радње, стварајући опасност да се изведена терористичка активност прогласи криминалном радњом и обрнуто.

Заједничка обележја већине конвенција, усвојених и припремљених под окриљем Уједињених нација и Међународне организације за цивилно ваздухопловство, врло су наглашена. Она све своди на циљ да извршилац буде свакако кажњен, али не и на униформну и обавезну екстрадицију¹⁴ (начело *aut dedere aut punire*). На тај начин потписницама оставља могућност да очувају право азила и избегну исходе који би били неправични или неприхватљиви за њихово јавно мњење. Да не би било уточишта за терористе, проширује се основа за кривичну јурисдикцију,¹⁵ тако да практично достижу универзални карактер.¹⁶ Дакле, државе уговорнице су питање кривичног гоњења и кажњавања кривца решиле задржавањем дискреционог права да оцене природу дела и да саме одлуче да ли ће да удовоље евентуалном захтеву за екстрадицију или ће саме покренути кривични поступак. Антитерористичке конвенције ни-

¹⁴ Екстрадиција је: прво, формални, тј. законском формом прописани процес; друго, то је однос између две суверене државе; треће, изручује се појединац који је осумњичен, оптужен или проглашен кривим од стране државе која га потражује за кривично дело на основу закона земље која потражује; четврто, да је кривично дело за које се појединац терети почињено ван јурисдикције земље која изручује, а у оквиру јурисдикције земље која потражује и пето, да је сврха екстрадиције омогућавање држави која захтева изручење да проведе судски поступак сагласно свом законодавству и приведе починиоца дела законској казни. Према томе сврха екстрадиције је кажњавање злочина (Бранислав Р. Срдановић, *Међународни тероризам*, Службени лист СРЈ Београд, 2002.стр. 56-57). Екстрадиција (лат. *extraditio*) издавање, предаја; издавање кривца, које се састоји у томе што власти једне државе предају властима друге државе извесно лице ради вођења кривичног поступка против њега или ради извршења казне над њим (Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.стр.267).

¹⁵ Јурисдикција (лат. *jurisdictio*) правда, право, правосуђе судство, право суђења, надлежност суда; област јавног суда, делокруг суда (Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.стр.378).

¹⁶ Војин Димитријевић, *Међународни тероризам*, Научно саветовање на тему "Савремени облици тероризма," Архив за правне и друштвене науке, Београд 14-15 јануар 1980, стр. 40.

су уверљиво сугерисале Организацији УН да оснује међународни суд надлежан за суђење починиоцима одређених типова терористичких радњи, па надлежност за кривично гоњење остаје у ингеренцији држава, којима у многим случајевима није у интересу инкриминисање терористичке активности. Иако опште карактеристике антитерористичких конвенција закључених на глобалном нивоу указују на одређене недостатке (нису потенцирани узроци, мотиви, циљеви терористичке радње), оне су ипак дале одређени допринос развоју међународног права у области сузбијања међународног тероризма.

Међународно-правни антитерористички документи ипак, нису прецизни у обавезивању држава у начину борбе против међународног тероризма на глобалном плану, што у наредном периоду треба променити. Нарушени систем безбедности од стране терористичких скупова угрожава основна људска права и слободе грађана, што је у супротности са прокламованом политиком и демократским тежњама савременог друштва. Антитерористичке конвенције представљају, поред одређених недостатака, израз воље да се национална кривична законодавства дограде, и да се у реалним могућим оквирима појача међународна сарадња за кажњавање криваца као и за превентивно деловање у супротстављању терористичким активностима.

Међутим, многа међународно правна акта и документа су обично доношена након извршених терористичких активности, дакле бавила су се последицама, а не узроцима и мотивима, као предусловима за дефинисање терористичке радње и примену адекватних, пре свега превентивних, а потом и репресивних мера државе према починиоцима насиља или пак онима који прете насиљем. Без обзира на многа антитерористичка правна документа број терористичких напада у свету у 1995. години је повећан за 37 % у односу на 1994. годину, док је број откривених или онемогућених терориста остао непромењен. Савремени тероризам је у сталној експанзији без обзира на све организоване супротстављање међународне заједнице и на мере које се предузимају ради његовог сузбијања. Према америчком теоретичару Р. Куперману, интензитет тероризма се годишње повећава за 12 – 15 %.¹⁷

Главну улогу и одговорност у супротстављању терористичким активностима имају најразвијеније земље света, што је потврђено и на Министарској конференцији о тероризму земаља "Групе 7" и Руске Федерације у јулу 1996. године у Паризу. Тада је усвојен план, од 25 тачака, који је основ стратегије борбе против тероризма на светском нивоу за дужи период. Тим документом су предвиђена три нивоа сарадње на сузбијању савременог тероризма. Основни ниво, који чине билатерални споразуми земаља о размени информација о тероризму и терористима и методама борбе против тероризма; регионални или кон-

¹⁷ Радослав Гађиновић, "Тероризам", Драслар партнер, Београд, 2005. године, стр. 238.

тинентални ниво, пад којим се подразумевају делатности институција које имају регионални или континентални значај, као што су Савет Европе, Европска унија, ОЕБС, Организација америчких држава, Организација афричког јединства, Организација земаља југоисточне Азије.; мултилатерални ниво – ОУН, Интерпол, НАТО (специјални комитет за борбу против тероризма) итд.¹⁸

Мере објављене 30 јула 1996. године укључују законе и прописе о производњи, трговини, транспорту и извозу ватреног оружја, експлозива и других направа, ревизије и додатке антитерористичким законима појединих држава, приступање међународним конвенцијама и протоколима о борби против тероризма до 2000-те године, постизање споразума и договора о међународној помоћи код истрага и прикупљених доказа, изручивање, поштовање конвенција о терористичким акцијама (посебно бомбашким нападима у међународном цивилном ваздухопловству), потврђивање ратификовања Конвенције о биолошком оружју, као и мере за регулисање промета финансијских средстава намењених терористичким организацијама.

Постојећи међународно правни оквир за контролу тероризма може се критиковати са више аспеката. *Прво*, изражене су потешкоће, у одређењу појма, шта је заправо предмет криминализације кроз дефинисање тероризма, јер се закон може искривљавати у оба смера кад се постави питање политичког или неполитичког карактера овог дела.¹⁹ Опшетприхватљиво дефинисање тероризма на многим међународним форумима остало је без резултата, као пример се може навести Соаресов извештај о Алжиру, који о томе нашироко расправља али без спецификације и квалификације,²⁰ као и у Међународној конвенцији за спречавање терористичких бомбашких напада. У оквиру УН много се пажње посвећивало налажењу радне дефиниције тероризма, али питање легитимитета и оправдања политичког насиља онемогућивало је сагласност. *Друго*, проблем постојећег правног оквира је у томе што конвенције фаворизују деловање националних тела и не омогућавају екстериторијалну јурисдикцију. У основи, ако држава одлучи да не изручи лица или групе оптужене за дела у другој држави правосуђу те државе, држава која их тражи не може пуно учинити. Држави која одбије изручење не прете конкретне последице. *Трећи*, је проблем у томе што општа природа конвенција оставља државама велику дозу слободе њиховој интерпретацији и примени. То слаби корисност текста у смислу глобалне безбедности, што би се могло поправити утврђивањем главних императива. *Четврто* проблематично подручје су пра-

¹⁸ Милан В. Петковић, *Тероризам – рат у континуитету*., Војно дело 2/97, стр. 151

¹⁹ Noemi Gal-Or, *International Conventions to Suppress Terrorism*, New York: St. Martin's Press, 1985, str. 227.

²⁰ *Report of the Panel Appointed by the Secretary-General of the United Nations to gather Information on the Situation in Algeria in order to provide the International Community with Greater Clarity on that Situation*, Mario Soares, председавајући, 10 јула 1998. године, четврто поглавље, 3 део.

ва. Конвенције експлицитно не штите починиоце кроз навођење поступака, казни или процедура. Политички преступи у недемократском и репресивном окружењу би се према томе могли окарактерисати као терористичка дела. Иако се међународни поредак сам позива на експлицитно демократска начела, квалификовање противника недемократских влада терористима може лако значити заштиту тираније кроз начела државног суверенитета.²¹

Дакле, анализирана међународно правна документа у овом раду би требало да представљају полазну основу за правне, политичке и моралне претпоставке за ефикасно супротстављање савременом тероризму, али на жалост није тако, првенствено, због: а) још није, у основи пресечена идеолошка и политичка дилема, пренесена из ранијих времена о оправданом, па тиме и пожељном и корисном и неоправданом, па тиме и штетном тероризму; б) Још није изграђена конзистентна и релевантна дефиниција тероризма која би свела на најмању меру или у потпуности елиминисала "ничију земљу" између тероризма, гериле, диверзантских активности, оружане побуне, ослободилачке борбе; в) још није остварен нужан степен међународне солидарности и кооперације у сузбијању тероризма. Право и у овом сегменту међународног кривичног права може да буде не само недовољно ефикасно, већ и политички злоупотребљено.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ова међународноправна документа нису послужила ни као превентивна мера одвраћања терориста од извршења намераване радње. Напротив, после доношења ових докумената терористи су извели најбруталнију терористичку активност до тада у историји, нападом на симболе америчке војне, политичке и економске моћи 11. септембра 2001. године. Дакле, према постојећем међународно правном оквиру за контролу тероризма може се интерпретирати критичка анализа са неколико аспеката.

Прво, постоје потешкоће у процени шта је предмет криминализације кроз дефинисање "тероризма".²²

Други проблем постојећег правног оквира је у томе што конвенције фаворизују деловање националних тела и не омогућају екстериторијалну јурисдикцију. Дакле, ако држава одлучи да не изручи поједице или групе оптужене за дела у другој држави, држава која их тражи не може остварити циљ, јер држави која одбије изручење не прете конкретне последице.

²¹ Max. Taylor & John Horgan, *"Тероризам у будућности"*, Голден маркетинг, Загреб, 2003. стр. 208

²² "Тероризам је организована примена насиља или претња насиљем од стране политички мотивисаних извршилаца, који су одлучни да кроз страх, збуну, дефетизам и панику намећу своју вољу орг-анима власти и грађанима"(Др Радослав Гаћиновић, *"Тероризам"*, Драслар Партнер, Београд, 2005. године, стр. 60).

Трећи је проблем у томе што општа природа конвенција оставља државама неоправдано велике слободе у њиховој интерпретацији и примени. Четврто проблематично подручје су права.

Међутим, јачање глобалног правног оквира за борбу против тероризма неће у будућности бити лако и једноставно. Оно зависи од осигурања легитимитета међународног поретка и незанемаривању неправди.

Један од важних аспеката који ће пратити тероризам у следећој деценији би ће стални напори да се изгради међународни правни оквир за дефинисање правила и норми у борби против политички мотивисаног насиља. Ти ће напори бити под утицајем глобализације и питања која она покреће, попут националног самоодређења, развоја демократије и државног монопола на средства принуде.²³ Без обзира на напоре ОУН у доношењу наведених правних докумената, још увек нема општеприхватљиве дефиниције тероризма. То је и највећи проблем да се изврши операционализација међународно-правних докумената у борби против савременог тероризма. За непостојање општеприхватљиве дефиниције тероризма има више разлога а посебно:

а) због појаве великог броја некопетентних људи који сами себе проглашавају експертима за теоретско тумачење савременог тероризма, који су се због неизглед атрактивности саме појаве упали у лавиринте из којих их само повремено на површину избаје политика, чији су они подобни и наивни поданици,

б) Због двоструких стандарда великих сила, посебно Америке и Велике Британије о појмовном одређењу и дефинисању тероризма. Дакле, они догађаје исте садржине тумаче различито, зависно од њихових тренутних политичких интереса, што је и највећи проблем за опточињање дефинитивне свеобухватне међународне антитерористичке активности, како би се тероризам у XXI макар држао под контролом,

в) Због дефинисања тероризма по наређењу. Свако ко поседује политичку моћ да дефинише "легитимитет" има и моћ да дефинише тероризам. На пример у Америци постоје различите дефиниције тероризма у Стејт департаменту, Ф-Би-Ају, Тиму председника Америке, Министарству одбране САД, обавештајној агенцији Министарства одбране, ЦИА-и... Међутим, имајући у виду манифестације савременог тероризма, по мишљењу аутора овог рада, прихватљива дефиниција би била: "тероризам је организована примена насиља или претња насиљем од стране политички мотивисаних извршилаца који су одлучни да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику намећу своју вољу органима власти и грађанима."²⁴

²³ Michael Dartnell, Правна међумрежа за тероризам: питања глобализације, фрагментације и легитимитета, у књизи *Тероризам у будућности*, Голден маркетинг, Загреб, 2003. године, стр. 19- 21

²⁴ Др Радослав Гађиновић., *"Тероризам"*, Драслар партнер, Београд, 2005. године, стр. 60

У савременим друштвима где капитал игра значајну улогу, неминовно се гради систем вредности према богатству, где се често занемарују основне људске вредности, укључујући основна људска права просечног човека – грађанина, па је један од основних подстицаја савременог тероризма врхунска неправда.

Један од најважнијих, а вероватно и пресудни елемент од којег зависи будућност тероризма је реакција друштва, а не само реаговање државних органа, већ понашање јавног мњења.

За тероризам се може рећи да је то сукоб маште терориста и маште државе. Државни органи маштају за време радног времена а терористи двадесет четири часа непрекидно, што им доприноси да су до сад увек били на корак испред органа државне заштите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson, S. and Sloan, S: Historical Dictionary of Terrorism, Metuchen, W: Scarecrow Press, 1995.
2. Аврамов, С. Међународно јавно право, Савремена администрација, Београд 1986.
3. Бабовић, Б.: Интерпол против тероризма, „Научна књига“, Београд, 1989.
4. Barnaby, F: Instruments of Terror: Mass Destruction Has Been sso Easy, London: Vision, 1997.
5. Dennis, A. Pluchinsky: Европски тероризам, Brasseys, Washinton, D.C. 1992.
6. Димитријевић, др. В.: Уточиште на територији старане државе – територијални азил, „Радничка штампа“, Београд 1982.
7. Димитријевић, др. В.: Тероризам, „Радничка штампа“, Београд, 1982. године
8. Гаћиновић, Р.: Савремени тероризам, „Графомарк“, Београд, 1998.
9. Гаћиновић Р.: Тероризам, Драслар партнер, Београд, 2005. године
10. Јаковљевић др. Д.: Тероризам с гледишта кривичног права,
11. Owen Wawin: Будуће лице тероризма, The Futurist, 1994.
12. Срдановић Р. Б. "Међународни тероризам", Службени лист СРЈ, Београд,
13. Џонатан Р. Вајт, "Тероризам", Алехандриа Пресс, Београд, 2004. године
14. Томашевски, др. К.: Изазов тероризма, „Младост“, Београд, 1983.
15. Томашевски, др. К.: Тероризам у сувереном свијету, Загреб, 1980.
16. Taylor, Max. I Horgan, John (ur): Тероризам и будућност, Голден маркетинг, Загреб, 2003.
17. Златаревић, др. Б.: Отмице авиона, Загреб, 1974.
18. Wilkinson, P.: Тероризам против демократије, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
19. Wihittaker, David J: Terrorists and terrorism in the contemporary World, Routledge, London and Vew Jork, 2004.

CONTRIBUTION OF THE INTERNATIONAL LAW TO THE EFFORTS IN
SUPPRESSING INTERNATIONAL TERRORISM

Radoslav Gacinović, Ph.D.
Academy of Diplomacy and Security

Summary: The international anti-terrorist legal documents are an attempt to incriminate terrorist activities by the OUN with the purpose of global antiterrorist fight. However, the author of this paper is of the opinion that these documents have not given the expected contribution to counteracting terrorist activities. It is obvious that the states become obstacles for the implementation of these documents, which blunts the blade of efficient antiterrorist activities. Therefore, in the discussion on terrorism, it should take into account the fact that the international law determines a relatively coherent legal framework of international actions for fighting the greatest plague of our time, so terrorism is *delictum sui generis* and its history is closely related to the history of political crime.

The basic human rights belong to so-called imperative rules of the international law (*ius cogens*), which are obliging for all states automatically. However, without tolerance and justice, all codifications of human rights remain recorded as illusions in history and the international legal documents remain just an unsuccessful attempt.

Although the international law treats terrorism as violence of natural persons who act individually or in groups, the author is of the opinion that states also can be responsible for terrorist acts of individuals if they actively support them or tolerate their activities. Therefore, the states bear the main responsibility that the international legal antiterrorist documents have not been adequately implemented in practice so far. This paper is once again an attempt to draw attention of the international and domestic public to the importance of antiterrorist legal documents, with the note that it is absurd to bring various documents that are not implemented in practice.

ПРИМЕНА МЕТОДА МАТЕМАТИЧКЕ СТАТИСТИКЕ У ИСТРАЖНОМ ПОСТУПКУ

Љ. Машковић¹, С. Јаћимовски² и Б. Поповић¹

¹*Криминалистичко-полицијска академија, Београд*

²*Електротехнички факултет, Београд*

Сажетак: Дефинисана је експоненцијална расподела вероватноће да се кривац нађе у кругу од k лица. Вероватноћа се третира као случајна варијабла, док је број осумњичених параметар расподеле. Линеарном расподелом полазне случајне варијабле на нову случајну варијаблу, уз примену метода максималне веродостојности, дефинисане су две нове експоненцијалне расподеле од којих једна сужава број осумњичених а друга га повећава. Бројеви индицијских поена дефинисани су по аналогији са струјом у електричним колима. Сигурним поенима које дају форензичка истраживања кореспондирано је RL коло, а несигурним који се добијају на основу изјава осумњичених и изјава сведока кореспондирано је LC коло. Установљен је критеријум вредновања несигурних поена и показано је да се фактор претварања несигурних поена у сигурне креће између 0,95 и 0,5.

Кључне речи: *случајна варијабла, осумњичена лица, сигурни индицијски поени, несигурни индицијски поени, фактор вредновања поена.*

УВОД

Идеја примене статистичких метода у истражном и судском поступку није нова. Примењена је у радовима /1/. У поменутим радовима коришћена је аналогија између индицијских поена и молекула гаса. Аналогија је направљена на основу чињенице да су неки индицијски поени сигурни, и број оваквих поена кореспондиран је броју молекула гаса који се иреверзибилно (неповратно) апсорбују, док је несигуран број индицијских поена кореспондиран броју молекула гаса који се реверзибилно (са могућношћу повратка из апсорбента у средину у којој су се налазили) апсорбују. Сигурне индицијске поене дају форензичка испитивања (експерименти) док несигурни поени долазе углавном од испитивања сведока, јер ови нису сигурни у то шта су видели или чули и осим тога често мењају исказе.

На основу ове аналогије за број сигурних индицијских поена N коришћен је израз $N = N_0 e^{-at}$, који следи из $\frac{dN}{dt} = -aN$.

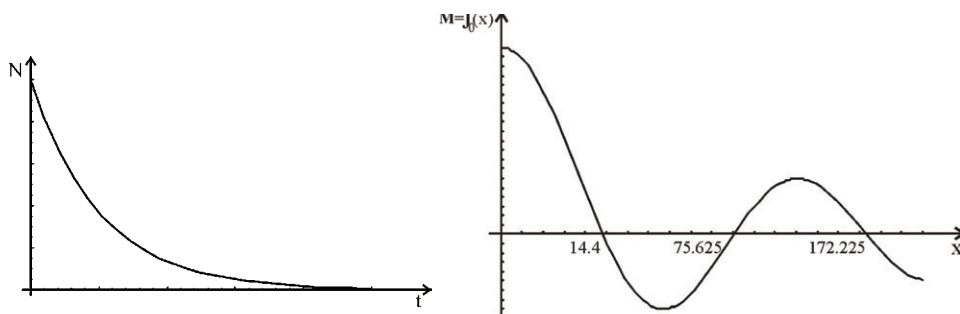
Што се тиче несигурних индицијских поена, њихов број је одређиван на основу експериментално утврђеног закона реверзибилне апсорпције

гасова $\frac{dM}{dt} = -\frac{\beta}{t} \int_0^x dtM$ /3/. Диференцирањем ове релације дошло се до јед-

начине $\frac{d^2M}{dt^2} + \frac{1}{t} \frac{dM}{dt} + \frac{\beta}{t} M = 0$. Сменом $t = \frac{\tau^2}{4\beta}$ наведена једначина своди

се на Беселову једначину нултог индекса, па се због тога број несигурних индицијских поена рачунао по формули $M = J_0(\sqrt{4\beta t})$, где је J_0 Беселова функција нултог индекса.

Да би ова идеја била јаснија, функције N и M приказаћемо графички на слици 1.

Слика 1

Са слике 1 се види да је број молекула гаса који се иреверзибилно апсорбују монотона функција (лево), док је број молекула гаса који се реверзибилно апсорбују квазипериодична функција којој елонгације опадају са порастом t (десно). Наведени приступ је доста тежак за практичну примену због присуства Беселове функције. То је био разлог да у овом раду применимо аналогије које дају простије формуле.

Овде ће бити коришћена аналогија сигурних индицијских поена са струјом у RL колу, док ће понашању несигурних индицијских поена бити кореспондирана струја у LC колу. Струја у RL колу понаша се по закону

$I = I_0 e^{-\frac{R}{L}t}$, где је R омски отпор кола, а L његов индуктивитет. У складу са овим, формула за број сигурних индицијских поена остаје иста као и у претходном прилазу, тј. $N = N_0 e^{-at}$. Што се тиче LC кола може се користити његово партикуларно решење $I = I_0 \cos \frac{t}{\sqrt{LC}}$. Као што се види, ово решење је

периодично и струја бива и позитивна и негативна, па се зато форма овог решења користи за дефиницију броја несигурних индицијских поена

$M = M_0 \cos \beta t$.

Добијени изрази за N и M биће коришћени за сужавање круга осумњичених за преступ, а вероватноће осумњичених за преступ биће рачунате на бази математичко-статистичких израза који ће у наставку бити изведени.

1. СТАТИСТИЧКА РАСПОДЕЛА ОСУМЊИЧЕНИХ ЗА ПРЕСТУП

Основу за формулисање статистичке расподеле осумњичених за преступ представља чињеница да се од n лица изврстан број од k лица ($k < n$) може осумњичити за преступ са вероватноћом p при чему је $0 < p < 1$ док се остатак од $n - k$ лица може ослободити сумње. На основу овога, густина расподеле осумњичених за преступ је пропорционална величини p^k . Величина p се третира као случајна варијабла, док је број осумњичених лица k параметар расподеле. На основу овога можемо писати за густину расподеле

$$R = Cp^k \tag{1.1}$$

где је C нормирајући множител.

За даљи рачун је погодније да се (1.1) напише у експоненцијалној форми

$$R = Cp^k = Ce^{-k(\ln p)} = Ce^{-kx} \tag{1.2}$$

где је:

$$x = -\ln p \quad (1.3)$$

Пошто је $0 < p < 1$ случајна варијабла X узима вредности x које се крећу у интервалу $0 < x < \infty$.

Нормирану величину R означимо са $\rho_k(x)$ и она је дата са:

$$\rho_k(x) = ke^{-kx}; \int_0^{\infty} \rho_k(x) dx = 1 \quad (1.4)$$

Пре даље анализе одредићемо очекивану вредност варијабле X која износи:

$$\langle X \rangle = \int_0^{\infty} dx x \rho_k(x) = \frac{1}{k} \quad (1.5)$$

Из добијене формуле следи да очекивана вредност опада са бројем осумњичених лица k . Ово на први поглед изгледа нелогично. Ако се узме у обзир да је $\langle X \rangle = \langle -\ln p \rangle$ лако се закључује да мањој вредности $\langle X \rangle$ одговара већа вредност вероватноће p , да се кривац налази у кругу од k лица што потврђује исправност резултата (1.5). Одступање од очекиване вредности карактерише се стандардном девијацијом $\sigma = \sqrt{D}$, где је дисперзија D дата са:

$$D = \langle X^2 \rangle - \langle X \rangle^2 = \frac{1}{k^2} \quad (1.6)$$

На основу (1.6) и наведене дефиниције стандардне девијације добија се:

$$\sigma = \frac{1}{k} \quad (1.7)$$

Види се да је мера одступања од очекиване вредности једнака очекиваној вредности, што је типично за експоненцијалне расподеле типа (1.4).

2. МЕТОД НАЈВЕЋЕ ВЕРОДОСТОЈНОСТИ И УСАВРШАВАЊЕ РАСПОДЕЛЕ ЛИНЕАРНОМ ТРАНСФОРМАЦИЈОМ НА НОВУ СЛУЧАЈНУ ПРОМЕНЉИВУ

У пракси се веома ретко догађа да се у скупу од k осумњичених налази кривац са вероватноћом p . Много је чешћи случај да су за исто k вероватноће различите и да припадају скупу $p_1, p_2, \dots, p_\mu, \dots, p_n$. То значи да у складу са овим што је речено у претходном одељку уместо једне случајне променљиве

X имамо скуп од n случајних променљивих $X_1, X_2, \dots, X_\mu, \dots, X_n$ којима одговарају густине вероватноће $\rho_k(x_1), \rho_k(x_2), \dots, \rho_k(x_\mu), \dots, \rho_k(x_n)$. У оваквој ситуацији природно се поставља питање колика је величина скупа осумњичених која најбоље репродукује ситуацију. Овај број се одређује методом највеће веродостојности који се састоји у одређивању максималне вредности функције веродостојности:

$$L_k = \ln \prod_{\mu=1}^n \rho_k(x_\mu) \quad (2.1)$$

Ако густину вероватноће ρ_k заменимо у (2.1) добијамо:

$$L_k = \ln \prod_{\mu=1}^n \rho_k(x_\mu) = \ln \prod_{\mu=1}^n k e^{-kx_\mu} \ln(k^n e^{-k \sum_{\mu=1}^n x_\mu}) = \frac{1}{n} (\ln k - \sum_{\mu=1}^n x_\mu) \quad (2.2)$$

Диференцирајући L_k по k и изједначујући извод са нулом добијамо да је најверодостојнија (оптимална) вредност скупа осумњичених лица:

$$k = \frac{n}{\sum_{\mu=1}^n x_\mu} = \frac{1}{\frac{1}{n} \sum_{\mu=1}^n x_\mu} \quad (2.3)$$

Види се да је оптимално k реципрочна вредност аритметичке средине вредности x_μ које узимају случајне променљиве X_μ .

Уколико истражни орган није задовољан добијеном оптималном расподелом онда он може да тражи неку реалнију расподелу. У том циљу он прелази од случајне променљиве X на случајну променљиву Y линеарном трансформацијом:

$$X = AY + B \quad (2.4)$$

$$Y = \frac{X - B}{A} \quad (2.5)$$

Случајне променљиве Y образују скуп $Y_1, Y_2, \dots, Y_\mu, \dots, Y_n$ са одговарајућим густинама вероватноће $r_\theta(y_1), r_\theta(y_2), \dots, r_\theta(y_\mu), \dots, r_\theta(y_n)$ где је

$$r_\theta(y_\mu) = \theta e^{-\theta y_\mu} \quad (2.6)$$

Као и у претходном случају метод максималне веродостојности даје оптималну вредност параметра θ

$$\theta = \frac{n}{\sum_{\mu=1}^n Y_{\mu}} = \frac{1}{\frac{1}{n} \sum_{\mu=1}^n Y_{\mu}} \quad (2.7)$$

Прелаз на нову случајну променљиву захтева да се одреди веза између оптималних вредности параметара θ и k . У том циљу ћемо у (2.6) изразити y_{μ} преко x_{μ} , а то, с обзиром на (2.5) значи да ћемо узети да је:

$$r_{\theta} = \theta e^{-\frac{\theta}{A} x_{\mu}} e^{\frac{\theta}{A} B} \quad (2.8)$$

Функција максималне веродостојности постаје

$$\begin{aligned} L_{\theta} &= \ln \prod_{\mu=1}^n \theta e^{-\frac{\theta}{A} x_{\mu}} e^{\frac{\theta}{A} B} = \ln(\theta^n e^{\frac{\theta}{A} B n} e^{-\frac{\theta}{A} \sum_{\mu=1}^n x_{\mu}}) = \\ &= \ln(\theta^n e^{\frac{\theta}{A} B n - \frac{\theta}{A} k n}) = n \ln \theta + \theta \frac{B}{A} n - \frac{\theta}{A} \frac{n}{k} \end{aligned} \quad (2.9)$$

Зависно од знака B веза између θ и k се знатно мења. У даљем ћемо претпоставити да је $B > 0$ и у (2.9) узети $B \rightarrow |B|$. Тада (2.9) постаје:

$$L_{\theta} = n \ln \theta + \theta \frac{|B|}{A} n - \frac{\theta}{A} \frac{n}{k} \quad (2.10)$$

изједначавајући извод функције (2.10) по θ са нулом добијамо тражену везу између θ и k . Ова веза је:

$$\theta = \frac{A k}{1 - k |B|} \quad (2.11)$$

Пошто θ, k и A морају бити позитивни на основу (2.11) се добија услов:

$$k |B| < 1 \quad (2.12)$$

Сада ћемо одредити нову густину расподеле случајне променљиве X на основу густине расподеле r_{θ} која одговара вредности θ дате са (2.11). Захтеваћемо да нова расподела буде нормирана у интервалу $[0, \infty]$.

Замењујући у (2.6) вредност θ из (2.11) и y_μ са $\frac{x_\mu}{A} - \frac{|B|}{A}$ добијамо расподелу:

$$\rho(x_\mu) = \frac{k}{1 - k|B|} A e^{\frac{k|B|}{1-k|B|}} e^{-\frac{k}{1-k|B|} x_\mu} \quad (2.13)$$

С обзиром на захтев да густина вероватноће ρ мора бити нормирана у интервалу $[0, \infty]$, из (2.13) следи да се ово постиже ако је:

$$A e^{\frac{k|B|}{1-k|B|}} = 1 \quad (2.14)$$

Значи да нормирана вероватноћа (2.13) има облик:

$$\rho(x_\mu) = \frac{k}{1 - k|B|} e^{-\frac{k}{1-k|B|} x_\mu} \quad (2.15)$$

Да бисмо одредили величину $k|B|$ логаритмујемо (2.14) и добијени резултат решимо по $k|B|$. Добија се:

$$k|B| = \frac{\ln A}{\ln A - 1} \quad (2.16)$$

Ако се узме у обзир да мора бити $k|B| < 1$ на основу (2.16) задључујемо да је ово задовољено само ако је $A < 1$. Због овога ћемо писати $A = e^{-a}$; $a > 0$. Тада (2.16) даје $k|B| = \frac{a}{a+1}$. С обзиром на ово коначан облик расподеле (2.15) је:

$$\rho_a(x_\mu) = k(1+a)e^{-k(1+a)x_\mu}; a > 0 \quad (2.17)$$

Размотрићемо сада случај када је константа B негативна, тј. $B \rightarrow -|B|$. У овом случају веза између θ и k (2.11) постаје:

$$\theta = \frac{Ak}{1 + k|B|} \quad (2.18)$$

док формула (2.13) добија облик:

$$\rho(x_\mu) = \frac{k}{1+k|B|} A e^{-\frac{k|B|}{1+k|B|}} e^{-\frac{k}{1+k|B|} x_\mu} \quad (2.19)$$

Услов нормирања у овом случају гласи:

$$A e^{-\frac{k|B|}{1+k|B|}} = 1 \quad (2.20)$$

Логаритмујемо (2.20) и добијену једначину решимо по $k|B|$

$$k|B| = \frac{\ln A}{1 - \ln A} \quad (2.21)$$

Пошто $k|B|$ мора бити позитивно на основу (2.21) следи да A мора да лежи у интервалу $[1, e]$. Узећемо да је $A = e^b$. Тада (2.21) постаје

$$k|B| = \frac{b}{1-b}; \quad 0 < b < 1 \quad (2.22)$$

док је $\frac{1}{1+k|B|} = 1-b$, па густина расподеле (2.19) има облик:

$$\rho_b(x_\mu) = k(1-b)e^{-k(1-b)x_\mu}; \quad 0 < b < 1 \quad (2.23)$$

Поставља се питање: шта уствари значи прелаз на нову случајну променљиву. Добијени резултати показују да се број осумњичених лица од k по полазној расподели мења на $k(1+a)$ односно на $k(1-b)$. Са тачке гледишта истраге ова промена броја осумњичених лица се постиже убрзавањем истраге и селекцијом сигурних индицијских поена у односу на несигурне. Интересантно је да убрзање истраге појачава расподелу ρ_a , а смањује расподелу ρ_b , што је такође корисно јер повећано ρ_b указује да се истрага случајно или силом прилика углавном користила несигурним индицијским поенима.

Да би горњи исказ учинили јаснијим навешћемо очекиване вредности добијене по расподелама ρ_k , ρ_a и ρ_b . Ове очекиване вредности су:

$$\langle X \rangle_k = \frac{1}{k} \quad (2.24)$$

$$\langle X \rangle_a = \frac{1}{k(a+1)}; a > 0 \quad (2.25)$$

$$\langle X \rangle_b = \frac{1}{k(1-b)}; 0 < b < 1 \quad (2.26)$$

Пошто је на основу Јенсенове неједнакости $\langle f(x) \rangle \geq f\langle x \rangle$ /4/

$$\langle X \rangle = \langle -\ln p \rangle \geq -\ln\langle p \rangle \quad (2.27)$$

из (2.24–2.26) добијамо, респективно

$$\langle p \rangle_k \leq e^{\frac{1}{k}} \quad (2.28)$$

$$\langle p \rangle_a \leq e^{\frac{1}{k(1+a)}}; a > 1 \quad (2.29)$$

$$\langle p \rangle_b \leq e^{\frac{1}{k(1-b)}}; 0 < b < 1 \quad (2.30)$$

Види се да је $\langle p \rangle_a$ ближе јединици него $\langle p \rangle_k$, док је $\langle p \rangle_b$ даље од јединице него $\langle p \rangle_k$. То значи да убрзањем истраге и коришћењем углавном сигурних индицијских поена можемо сузити круг осумњичених. Уколико се круг не сужава већ шири, то значи да је истрага ишла погрешним путем, тј. да се убрзавало углавном помоћу несигурних индицијских поена.

Очигледно је да расподела ρ_a може да сузи круг осумњичених у односу на расподелу ρ_k . Као пример посматраћемо случај када се по расподели ρ_k кривац налази у кругу од 10 осумњичених. Ако се користи расподела ρ_a за $a = 1$ добија се да се са истом вероватноћом кривац налази у кругу само 5 лица.

3. СИГУРНИ И НЕСИГУРНИ ИНДИЦИЈСКИ ПОЕНИ И ЊИХОВО КОРИШЋЕЊЕ У ИСТРАЗИ

У уводном делу је речено да ће сигурни индицијски поени бити рачунати по аналогији са струјом у RL колу, а несигурни по аналогији са струјом у LC колу. У формулама које су наведене у уводу уместо струје у RL колу писаћемо број сигурних индицијских поена које ћемо означити са N. Струја у LC колу биће замењена бројем несигурних индицијских поена које ћемо означити

ти са M . Уместо временске променљиве t користићемо вредности x које добија случајна променљива X . Као што смо већ видели због $X = -\ln P$ променљива x се мења у интервалу $[0, \infty]$.

На основу овога за број сигурних индицијских поена (добијају се форензиичким истраживањима) користиће се формула

$$N = N_0 e^{-\alpha x} \quad (3.1)$$

док ће се за број несигурних индицијских поена (изјаве осумњичених или сведока) користити формула

$$M = M_0 \cos \beta x \quad (3.2)$$

Из наведених формула се види да је за $x = 0$, односно $p = 1$ број индицијских поена максималан, тј. $N = N_0$ и $M = M_0$. То практично значи да је истрага најуспешнија ако се сви постојећи докази узму у обзир. Очигледно је да се ово тешко и готово никад не постиже. Најреалније бројеве и сигурних и несигурних индицијских поена добијамо усредњавање (3.1) и (3.2) по расподелама (1.4), (2.17) и (2.23). Ове средње вредности се лако рачунају и износе за сигурне индицијске поене:

$$\langle N \rangle_k = N_0 \frac{1}{1 + \frac{\alpha}{k}} \quad (3.3)$$

$$\langle N \rangle_a = N_0 \frac{1}{1 + \frac{\alpha}{k(1+a)}}; \quad a > 0$$

$$\langle N \rangle_b = N_0 \frac{1}{1 + \frac{\alpha}{k(1-b)}}; \quad 0 < b < 1$$

док су одговарајуће средње вредности за несигурне поене:

$$\langle M \rangle_k = M_0 \frac{1}{1 + \frac{\beta^2}{k^2}} \quad (3.4)$$

$$\langle M \rangle_a = M_0 \frac{1}{1 + \frac{\beta^2}{k^2(1+a)^2}}; \quad a > 0$$

$$\langle M \rangle_b = M_0 \frac{1}{1 + \frac{\beta^2}{k^2(1-b)^2}}; \quad 0 < b < 1$$

Анализа наведених формула показује да се по расподели (2.17) највећи број поена (и сигурних и несигурних) укључи у истрагу. То другим речима значи да се коришћењем расподеле (2.17) постиже најобјективнији исход истраге.

Пошто смо анализом очекиваних вредности и анализом средњег броја индицијских поена закључили да у истрази треба користити расподелу (2.17), преостаје да се реши још један за истрагу веома важан проблем, а то је питање како треба вредновати несигурне индицијске поене у односу на сигурне индицијске поене. Критеријум вредновања не сме зависити од почетних бројева сигурних и несигурних индицијских поена. Осим тога критеријум се мора установити за исти тип декремената α и β . Што се тиче овог другог морамо се вратити на аналогију коју користимо, а то су струје у LC и RL колу. У Формули за LC коло α представља фреквенцију док у једначини за струју LC кола фигурише квадрат фреквенције. Због тога ћемо у формулацији критеријума узети да $\beta \rightarrow \sqrt{\alpha}$.

У вези са изложеним правилима о критеријуму фактор претварања несигурних индицијских поена у сигурне индицијске поене ћемо дефинисати као:

$$f = \lim_{\beta \rightarrow \sqrt{\alpha}} \frac{N_0^{-1} N}{M_0^{-1} M} \quad (3.5)$$

Користећи формуле (3.3) и (3.4) налазимо на основу (3.5) следеће вредности фактора претварања:

$$\begin{aligned} f_k &= \frac{1}{k} \frac{k^2 + \alpha^2}{k + \alpha} \\ f_a &= \frac{1}{k(1+a)} \frac{k^2(1+a)^2 + \alpha^2}{k(1+a) + \alpha}; a > 0 \\ f_b &= \frac{1}{k(1-b)} \frac{k^2(1-b)^2 + \alpha^2}{k(1-b) + \alpha}; 0 < b < 1 \end{aligned} \quad (3.6)$$

Пошто су несигурни индицијски поени мање вредни од сигурних сви фактори претварања (3.5) морају бити мањи од јединице. На основу овога следи респективно да се

- фактор претварања f_k може користити ако је $k > 1$, тј. $k = 2, 3, 4, \dots$
- фактор претварања f_a се може користити ако је $k \geq 1$, тј. за све вредности $k = 1, 2, 3, \dots$

– фактор претварања f_b се може користити ако је $k > \frac{1}{1-b}$.

Пошто је $0 < b < 1$ јасно је да се фактор f_b може користити само за веће скупове k осумњичених лица. Рецимо ако је $b = 0,99$ онда је $k > 100$, тј. фактор f_b може да се користи тек кад скуп осумњичених лица премаши број 100.

Да би ова анализа била јаснија прилажемо таблице фактора претварања за најтипичније вредности k, a, b .

ТАБЕЛЕ 1.

$\alpha = 0.1; a = 0.1; b = 0.1$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1	0.992	1.01
2	0.976	0.976	0.976
3	0.978	0.979	0.976
4	0.982	0.983	0.980
5	0.984	0.985	0.983
10	0.991	0.991	0.990
100	0.9990	0.9991	0.9989

$\alpha = 1; a = 0.1; b = 0.1$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1	0.957	1.06
2	0.833	0.830	0.841
3	0.833	0.838	0.830
4	0.850	0.857	0.843
5	0.867	0.874	0.865
10	0.918	0.924	0.911
100	0.990	0.991	0.989

$\alpha = 10; a = 0.1; b = 0.1$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1	0.918	1.102
2	0.583	0.553	0.623
3	0.487	0.476	0.504
4	0.464	0.463	0.465
5	0.467	0.472	0.466
10	0.550	0.567	0.532
100	0.910	0.917	0.901

Tablice potvrđuju ispravnost opšte analize koja je gore navedena, ali ukazuju i na činjenicu da sa porastom dekrementa α vrednost nesigurnih indicijskih poena u odnosu na sigurne se oštro smanjuje. Tako naprimer za $\alpha = 0,1$ nesiguran indicijski poen je oko 0,95 sigurnih poena dok za $\alpha = 10$ nesiguran indicijski poen iznosi oko 0,5 sigurnog poena.

I ovaj zaključak je realan jer se pri brzom menjanju broja indicijskih poena nesigurnim dokazima mora manje verovati.

TABELA 2.

$\alpha = 1; a = 0.5; b = 0.5$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.866	1.666
2	0.833	0.833	1.000
3	0.833	0.858	0.866
4	0.68	0.880	0.833
5	0.866	0.898	0.828
10	0.918	0.942	0.866
100	0.990	0.993	0.980

$\alpha = 0.1; a = 0.5; b = 0.5$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.979	1.166
2	0.976	0.978	1.000
3	0.978	0.983	0.979
4	0.982	0.986	0.976
5	0.984	0.989	0.977
10	0.990	0.994	0.948
100	0.999	0.999	0.998

$\alpha = 10; a = 0.5; b = 0.5$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.710	1.952
2	0.583	0.487	1.000
3	0.487	0.463	0.710
4	0.464	0.479	0.583
5	0.466	0.504	0.52
10	0.550	0.626	0.466
100	0.910	0.938	0.836

$\alpha = 0.1; a = 0.9; b = 0.9$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.976	5.500
2	0.976	0.981	2.333
3	0.978	0.985	1.583
4	0.982	0.989	1.300
5	0.984	0.991	1.167
10	0.991	0.995	1.000
100	0.999	0.999	0.991

$\alpha = 1; a = 0.9; b = 0.9$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.863	9.182
2	0.833	0.846	4.333
3	0.833	0.877	2.795
4	0.850	0.899	2.071
5	0.867	0.915	1.667
10	0.918	0.953	1.000
100	0.990	0.995	0.835

k	f_k	f_a
1	1	0.745
2	0.693	0.730
3	0.583	0.639
4	0.583	0.835
5	0.600	0.862
10	0.700	0.908
100	0.990	0.992

$\alpha = 10; a = 0.9; b = 0.9$			
k	f_k	f_a	f_b
1	1.000	0.602	9.991
2	0.583	0.486	4.922
3	0.487	0.475	3.265
4	0.464	0.506	2.442
5	0.467	0.541	1.952
10	0.550	0.673	1.060
100	0.910	0.950	0.550

ЗАКЉУЧАК

Резултати приложене анализе могу се резимирати на следећи начин:

1. Вероватноћа да кривац припада кругу од k осумњичених лица третира се као случајна променљива са експоненцијалном густином распада.
2. Коришћењем метода максималне веродостојности уз линеарну трансформацију случајне променљиве нађене су измењене варијанте полазнегустине расподеле и процењено је да оне могу да усаврше и процес и резултат истраге.
3. Коришћењем аналогије са струјним RL и RC колима нађене су формуле за промену броја сигурних индицијских поена (ови се добијају форензичким истраживањима) и за промену броја несигурних индицијских поена (ови се добијају из изјава сведока и изјава осумњичених лица).
4. Дефинисан је критеријум вредновања несигурних индицијских поена у односу на сигурне.

ЛИТЕРАТУРА

1. B. Tošić, R. Maksimović, N. Đapić, S. Pilipović, NBP, Vol.3, Br. 1, 15, Beograd (1997).
2. R. Maksimović, M. Pantić, S. Pilipović, B. Tošić, NBP, Vol.3, Br. 1, 24, Beograd (1997).
3. U. Timitić, *First World Renewable Energy Congress*, London, Reading, Vol 3, str. 2137.
4. S. Vukadinović, *Elementi računa verovatnoće i matematičke statistike*, Privredni pregled, Beograd (1970).

APPLICATION OF THE MATHEMATICAL STATISTICS METHOD IN
INVESTIGATION PROCEDURE

Lj. Masković, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
S. Jaćimovski, Faculty of Electrical Engineering, Belgrade
B. Popović, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: The probability that lawbreaker is in the circle of k suspicious persons is defined. The probability is treated as random variable, while number of the suspicious is the parameter of distribution. This distribution is of exponential type. Going over to new random variable and using maximum-likelihood method, two new exponential distributions are found. One of them makes a narrower circle of suspicious persons with respect to the initial one, while the other widens it. The numbers of stable as well as unstable evidence points are defined in using analogy with currents in RL and RC electrical circuit. RL circuit corresponds to stable points and RC circuit corresponds to unstable ones. The criterion of assessing unstable points (statements of witnesses) with respect to stable points (forensic experiments) is given. It turns out that translating factor for unstable points lies within interval (0.95 and 0.5).

ЕВАЗИЈА ПОРЕЗА

Доц. др Горан Б. Милошевић
МУП Републике Србије

Сажетак: Пореска евазија дужи низ година представља камен спотицања наше привреде. Велики износи новчаних средстава и робе крећу се изван система опорезивања, скоро потпуно без могућности директног утицаја државних органа да остваре контролу над тим токовима. Избегавање јавних прихода ремети расподелу дохода у односу на циљеве које је друштво желело да оствари. Ова појава, даље, ствара тешкоће у вези са тачним дефинисањем величина нужних за одређивање економске политике, односно за спровођење одговарајућих привредних мера и инструмената. Она смањује, у неким случајевима чак драстично, приходе државног фиска. Осим тога, пошто ова појава прожима целокупну економију, она спречава носиоце економске политике да имају тачну слику о томе шта се догађа у националној привреди.

Кључне речи: *порез, јавни приход, опорезивање, евазија пореза, кријумчарење, пореска ушћа.*

1. УВОД

Реч «евазија» потиче од латинске речи «evadere», што значи бежање, односно избегавање. Избегавање плаћања пореза присутно је у свим земљама и у свим системима. Оно може бити условљено различитим факторима и мо-

же имати различите последице. Последњих година сведоци смо појаве учесталих финансијских трансакција које превасходно имају за циљ вршење пореске евазије. Ове трансакције су једна од главних карактеристика сиве економије, односно један од најзначајнијих облика њеног испољавања.

Економски приступ проблему евазије пореза заснива се на анализи индивидуалног понашања пореских обвезника, односно анализи начина на који пореске стопе и инструменти примене пореза утичу на економске прилике пореских обвезника. Систем опорезивања и његова примена могу постаћи пореске обвезнике да прикрију и нетачно представе своје активности. Природна је тежња пореских обвезника да плате пореску обавезу у мањем износу, користећи недоречености или недовољну прецизност прописа, као и њихова тежња да под најповољнијим условима примене пореске прописе. Циљ обвезника је не платити порез, или га платити мање него што он реално износи.

Плаћање пореза код обвезника изазива смањење економске снаге, погоршање његовог материјалног статуса. То негативно деловање пореза, код пореског обвезника изазива отпор плаћању пореза. Отпор плаћању пореза и настојање да се ублажи или отклони његово деловање присутни су у свим пореским системима. Посматрано кроз историју и у српској држави било је отпора плаћању пореза. Нарочито јак отпор према обавези плаћања пореза у српској држави био је за време турске владавине. Отпор је настао као резултат две чињенице. Прво, порез је требало платити турској, а не српској власти. Друго, пореске обавезе су биле превисоке.

Отпор плаћању пореза резултат је многих фактора. Елементи који утичу на интензитет отпора плаћању пореза су: а) висина пореског оптерећења, б) намена трошења средстава прикупљених порезом, в) пореског облика, г) перцепције јавности да ли је порески систем правичан или није и др.¹

а) Околност да је отпор плаћању пореза израженији што је пореско оптерећење веће добро је познато у економској теорији. Наиме, раст пореске стопе доводи до раста пореских прихода. Међутим, раст пореске стопе има границе. Након извесног нивоа, даљи раст пореске стопе не доводи до раста пореских прихода, напротив, може доћи до пада пореских прихода, јер је отпор плаћању пореза све виши и израженији (Лаферова крива).

Повећање пореског оптерећења доводи до повећања пореских прихода, али и до контраефекта – отпора плаћању пореза. Што је повећање пореског оптерећења веће, због повећаног отпора смањује се износ остварених пореских прихода. Тако се може говорити да и у опорезивању делује закон о опадању приноса. Оног момента када се додатним пореским оптерећењем не по-

¹ Д. Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, Београд, 1997, стр. 450.

већава адекватно и износ убраног пореза, почиње деловати закон о опадању приноса.²

б) Отпор плаћању пореза у одређеној мери зависи и од намене на коју се троше средства прикупљена опорезивањем. Уколико је циљ опорезивања познат, односно опште прихватљив и порески обвезник у њему види свој интерес, отпор плаћању пореза биће мањи или ће изостати. Међутим, уколико је намена пореза по мишљењу пореског обвезника неприхватљива или непотребна, отпор плаћању пореза биће израженији. Ако се средства убрана опорезивањем троше нерационално, односно за намене које најшири круг пореских обвезника оцењује као сувишне или штетне, ако је једна категорија пореских обвезника дискриминисана у односу према другој,³ или ако је намена непозната, то може довести до пораста отпора плаћању пореза.

в) Са становишта пореских облика отпор плаћању пореза је различит. Тај отпор је много већи код директних, него код индиректних пореза. Код индиректних пореза, порески терет је садржан у цени производа и услуга. Обвезник купујући производе и услуге није свестан да плаћајући одређени новчани износ за купљену робу, истовремено подмирује и пореску обавезу. Обвезник понекад зна да купујући робу плаћа и порез, али он тада (моментом куповине) није свестан висине пореског оптерећења. То значи да се код индиректног опорезивања теже може говорити о постојању отпора плаћању пореза.

г) Отпор плаћању пореза зависи и од става јавности према правичности опорезивања. Уколико је став јавности према опорезивању позитиван са јасно израженом осудом према лицима која не извршавају своју обавезу плаћања пореза, отпор опорезивању биће мање изражен. Међутим, у свим оним срединама где повреда пореских прописа у очима једног дела јавности има неки романтични карактер, а лица која су умешана у извршење пореске утаје добијају неки ореол јунаштва⁴, настојања да се порески терет избегне много су већа.

Они порески обвезници који настоје да пореску обавезу смање или избегну од јавности траже и једним делом добијају подршку за такве активности. Порески морал једног народа зависи од историјских околности у којима он настаје, укључујући и традицију и менталитет, као и друга обележја тог народа. Он чини део укупног морала сваког појединог пореског обвезника и њега одређује однос пореског обвезника према пореској обавези. Порески морал је део укупног морала једног друштва и он се огледа у односу друштвене средине према пореском обвезнику који чини пореске деликте.⁵ Помирљив и недовољно оштар став јавности према пореској евазији може се оценити штетним за једну државу.

² Б. Јелчић, *Наука о финансијама и финансијско право*, Загреб, 1983, стр. 178.

³ Б. Јелчић, *op. cit.*, стр. 187.

⁴ Б. Јелчић, *op. cit.*, стр. 187.

⁵ М. Кулић, *Пореска уштаја и кријумчарење*, Београд, 1999, стр. 241.

2. ВРСТЕ ПОРЕСКЕ ЕВАЗИЈЕ

У пореском праву познате су две врсте евазије:

- законита (дозвољена, легална) и
- незаконита (нелегална, недозвољена).

Законита евазија постоји када се користе законом прописани порески подстицаји, као и када се користе празнине у пореским законима, због непрецизности и недоречености. Код незаконите евазије, порески обвезник избегава пореске обавезе поступајући супротно законским одредбама.

2.1 Законита евазија пореза

Порески обвезници настоје да остваре позитиван финансијски ефекат у пословању, али уз минимално пореско оптерећење. Жеље обвезника пореза су такве да циљ пословања буде остварен без кршења законских одредби, односно уз пуно поштовање пореских норми. Порески обвезник поштујући пореску процедуру, поступа по закону и умањује своју пореску обавезу. Радње обвезника које нису у сукобу са законом, а за циљ имају избегавање или умањење пореског терета називамо законитом евазијом.

Обвезник, руковођен пре свега фискалним циљевима, врши пореску евазију. Али евазија пореза може бити мотивисана и нефискалним циљевима. Наиме, предузеће мотивисано конкуренцијом врши набавку нове опреме и машина или упошљава већи број високостручног кадра. Набавка нове опреме и већа упосленост дају подлогу за успех предузећу, али истовремено предузеће стиче право и на порески кредит. Остварујући право на порески кредит предузеће је умањило пореску обавезу.

Мотив набавке опреме и већа упосленост није фискалне природе већ тржишне. Међутим, понекад нефискални циљ доводи до остварења фискалног циља.

Законита пореска евазија може се остварити на више начина. Међутим, у разноврсним поступцима постоје и заједнички елементи. Под законитом пореском евазијом, у ствари, треба подразумевати два облика понашања, између којих, међутим, није лако повући линију разграничења⁶: легитимно избегавање пореза и неприхватљиво избегавање пореза.

У финансијској теорији, али и у пореској пракси није лако разликовати ова два облика законите евазије. Легитимна евазија је облик избегавања пореза који је у складу са намером законодавца. Законодавац у одређеним случајевима одриче се дела пореског прихода јер тиме остварује циљ опорезивања. Дакле, ако нема избегавања пореза нема ни циља опорезивања.

⁶ Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 453.

Неприхватљива евазија пореза је она када обвезник својим деловањем настоји да изигра одредбе закона и тиме избегне и умањи порески терет. Неприхватљиво избегавање пореза не доводи до остваривања прокламованих циљева опорезивања иако формално-правно обвезник својим понашањем није нарушио законске одредбе. Обвезник користи постојеће пореско законодавство, али на начин који му дозвољава употребу правних празнина или нелогичности.

На први поглед постоји јасна разлика између легалне и неприхватљиве законите пореске евазије. Међутим, када у практичној разради понашања обвезника треба разграничити ова два облика законите евазије наилазимо на бројне тешкоће у процени да ли је реч о злоупотреби права у пореске сврхе. Узмимо за предмет анализе порез на добит предузећа. У члану 49. Закона о порезу на добит предузећа, предвиђен је порески кредит за обвезника који на неодређено време запосли нове раднике. Обрачунати порез на добит се умањује за износ који је једнак износу који чини 10% бруто зарада, односно плата, исплаћених тим запосленима, увећаних за припадајуће плаћене јавне приходе на терет послодавца.

Законодавац кроз наведени порески кредит остварује циљ, а то је стимулација производње и уписаности капацитета. Уколико је намера обвезника да растом броја запослених оствари производне циљеве, пореска евазија настала законитим пореским кредитом је легитимно избегавање пореза.

Међутим, обвезници могу користити порески кредит да би остварили искључиво фискални циљ. Уколико обвезник упосли нови број радника ради остваривања свог сопственог пореског циља, односно ради избегавања пореског терета, то би значило да законита пореска евазија има одлику неприхватљивог избегавања пореза. Циљ обвезника није раст производње, већа уписаност капацитета. Мотив обвезника искључиво је остварење фискалног ефекта. На овај начин обвезник врши злоупотребу права у пореске сврхе.

Разграничење између два облика законите евазије пореза је важно питање које се поставља пред финансијску науку. Наравно ово је и посебан задатак пореске администрације. Оцењујући значај «препознавања» неприхватљиве законите пореске евазије Д. Поповић у анализу проблема уводи тестове.⁷ Свака трансакција за коју постоји сумња у легитимност мора бити подвргнута тесту: намере, постојању елемената артифицијелности, пореске уштеде, постојања решења надлежног пореског органа.

Ако наведени тестови покажу да је порески дужник користио артифицијелне правне конструкције у намери да пореску обавезу спусти испод нивоа који је законодавац имао у виду, па до пореске уштеде заиста и дође,⁸ настаје неприхватљива законита пореска евазија. Намеће се питање супротстављања неприхватљивом облику законите евазије. У основи могућа су два начина за

⁷ Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 460–463.

⁸ Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 461.

сузбијање неприхватљиве евазије. Први је примена закона који уређује дати порески облик где се испољава неприхватљива законита евазија. Други, да у оквиру самог законског текста постоје одредбе које са пореског становишта не дозвољавају артифициране правне конструкције. Свака артифицирана правна конструкција сматраће се са пореског аспекта неприхватљивом.

Законита пореска евазија може се одвијати на више начина. Висина пореског терета за одређене делатности може бити различита у различитим деловима земље, односно у појединим земљама. То подстиче пореског обвезника да мења место обављања делатности. Обвезник својим понашањем, променом места делатности, односно уздржавањем од делатности не долази у сукоб са прописима. Обвезник само користи пореске погодности на одређеном подручју земље, односно друге земље.

Уздржавање од обављања опорезиве делатности, односно смањење потрошње производа који подлежу опорезивању најједноставнији је начин избегавања пореза, а да при томе обвезник не дође у сукоб са законом. Смањење потрошње или необављање делатности не може се оценити као повреда пореских прописа. Штавише, такво понашање потрошача – крајњих купаца опорезивих производа – може бити у складу са циљевима пореске политике.⁹

Законита пореска евазија постоји и онда када долази до вертикалне концентрације у привреди под утицајем опорезивања.¹⁰ Наиме, ако опорезовани производи пролазе кроз мањи број прометних фаза порески терет је нешто нижи. То значи да је пореско оптерећење сразмерно расту броја прометних фаза. Ако број фаза промета расте, расте и пореско оптерећење и обрнуто. Свако смањење пореског терета изазвано вертикалном концентрацијом у привреди није и нема никакво обележје кршења пореског законодавства.

Законито избегавање пореза је и резултат постојања празнина, односно недоречености законских норми. Користећи те празнине у закону обвезници разним мерама и радњама настоје да искористе сваку могућност како би избегли порески терет.

О законитој евазији пореза говоримо и када се у оквиру пореског законодавства налазе одредбе које поједине обвезнике ослобађају од опорезивања. То су законом дефинисани порески подстицаји. Порески подстицаји не представљају «независне инструменте» смештене изван опште фискалне политике, већ њих треба посматрати као интегрални део фискалног система одређене земље. Порески подстицај се укратко може дефинисати као сваки уступак који чини држава у погледу пореског обвезника, пореске основице, пореских стопа или износа пореза. Ови уступци се посматрају у поређењу са општим правилом успостављеним законом или другим прописима.

⁹ Б. Јелчић, *op. cit.*, стр. 184.

¹⁰ Б. Јелчић, *op. cit.*, стр. 184.

Порески подстицаји представљају законито избегавање пореза које законодавац жели и свако неостваривање пореске евазије по основу подстицаја у супротности је са прокламованом фискалном политиком. Ако нису реализовани подстицаји, нису реализовани ни циљеви опорезивања.

2.2 Незаконита евазија пореза

Бежање од обавеза плаћања фискалног терета често подразумева и незаконито понашање њихових носилаца. Ако порески обвезник избегавајући плаћање пореза дође у сукоб са правним прописима, говори се о незаконитој или о недопуштеној пореској евазији. Недозвољена пореска евазија се састоји у свесном и жељеном настојању да се умањи или сасвим избегне извршење постојеће пореске обавезе.¹¹

Поступци обвезника код незаконите пореске евазије се «своде или на сам чин неплаћања пореза, или на пропуштање да се поступи у складу са захтевима из пореског управног односа, које су пореском дужнику наметнути да би се обезбедило да пореска обавеза буде испуњена (да поднесе пореску пријаву, да уредно води пословне књиге, да допусти пореску контролу и др.).¹² Ове радње чињења или нечињења, ради елиминисања или умањења пореске обавезе на незаконит начин у основи су незаконите евазије.

Незаконита пореска евазија може се квалификовати на неколико начина. Ако за основу посматрања узмемо размере избегавања плаћања пореза, незаконита пореска евазија може бити потпуна и делимична. Потпуна постоји када обвезник не пријави целокупни износ оствареног прихода или сву имовину која подлеже опорезивању, односно ако прикрије трансакције које доводе до настанка пореске обавезе.

У супротном, ако је пореским властима пријавио приходе, имовину или трансакције, али тако да је о њима дао непотпуне или нетачне податке, односно ако је навођењем нетачних података умањио пореску обавезу, а да на то није имао право или су размере те олакшице требало да буду мање, ради се о делимичној незаконитој пореској евазији.¹³

Полазећи од врсте пореза чије се плаћање избегава, незаконита пореска евазија се дели на:

- дефраудацију (пореску утају) и
- контрабанду (кријумчарење).

¹¹ М. Петровић, Финансије и финансијско право, *Зборник радова*, Осијек, 1982, стр. 27–28.

¹² Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 452.

¹³ Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 455–456.

О дефраудацији најчешће говоримо онда када се избегава плаћање непосредних пореза (порез на доходак и порез на имовину). У случајевима када је предмет избегавања фискалних обавеза плаћање посредних пореза (акциза и порез на промет) говоримо о кријумчарењу¹⁴ (контрабанди). Кријумчарење са становишта опорезивања није само избегавање плаћања прописаних царина и других царинских давања (дажбина) при увозу, извозу или (евентуално) транзиту робе, него и избегавање плаћања посредних пореза унутар државних граница.¹⁵

Последњих година у финансијској литератури наилазимо на покушаје да се моделује понашање пореских обвезника у настојању да избегну на незаконит начин пореске обавезе. С тим у вези Д. Поповић¹⁶ указује на Sprajserov модел.

Означимо са t – пореску стопу, са f - опорезовани доходак (део) који неће бити пријављен, са Y – опорезовани доходак, са p – вероватноћу да ће обвезник бити откривен од стране пореске власти, са K – износ казне, а са W - психичке трошкове. На основу датих елемената порески обвезник ће избећи пореске обавезе ако је:

$$(1 - p)tfY > pK + W$$

Посебан проблем овог модела представљају психички трошкови (W). Наиме ове трошкове је релативно тешко одредити, односно дефинисати. С тим у вези чини нам се прихватљив став Д. Поповића да када лица која већ имају одређено «искуство» у кршењу прописа, «психички трошкови» постају све мањи (тј. $W \rightarrow 0$). Ако прихватимо наведени став тада би овај модел једначине незаконите пореске евазије добио следећи облик:

$$(1 - p)tfY > pK.$$

Овај модел незаконите евазије показује да одлука о избегавању пореза зависи од многих фактора, али као кључни параметри издвајају се психолошки трошкови (W), вероватноћа откривања (p) и износ казне (K). Обвезник ће

¹⁴ Реч кријумчарење се често идентификује с речима шверц, црна берза и сл. Све ове речи објашњавају у основи недозвољену трговину предметима и робама чији је промет ограничен или забрањен. Кријумчарење се састоји у уношењу или изношењу робе домаћег или страног порекла, преко границе, ван царинског надзора и то било да се то чини у циљу избегавања царинских дажбина, било да се уноси (износи) роба чије је уношење (изношење) забрањено. Полазећи од истраживачке проблематике овог рада кријумчарење посматрамо само са аспекта опорезивања.

¹⁵ Б. Јелчић, *op. cit.*, стр. 182.

¹⁶ Д. Поповић, *op. cit.*, стр. 472–473.

одлучити да избегне пореске обавезе, само ако је очекивана корист од пореске евазије већа од очекиваних губитака који се испољавају у виду казни и психолошких трошкова. Наравно, очекивани губитак је утолико већи уколико је већа вероватноћа откривања пореске евазије. Откривање пореске евазије у свим системима условљено је ефикасношћу и способношћу пореске власти.

3. УЗРОЦИ ЕВАЗИЈЕ ПОРЕЗА

Евазија пореза има своју генезу, у условима датог друштва, у друштвеним односима и структурама на којима почива то друштво, који рађају разне девијације и недозвољене радње као своје законите и неминовне производе. Она је производ одређеног друштва, односно манифестације његових негативних стања и својстава. Различити су фактори чији се утицај може везивати за пореску евазију. Ови узроци могу се поделити у две групе, у зависности од тога да ли су у односу на обвезника дати споља или су саставни део његове личности.¹⁷

1. Прву групу чине узроци који су независни од обвезника јавних прихода и то су објективни узроци. У објективне узроке поједини аутори сврставају: укупно економско стање; висину пореског оптерећења; облик јавног прихода; једнакост третирања обвезника према облику својине; намену прикупљених јавних прихода; присуство сиве економије и др.

а) На евазију пореза утиче укупно економско стање у једној држави. Стабилни привредни токови стварају услове да обвезници јавних прихода мање избегавају њихово плаћање. Економска криза и нестабилност пословног амбијента су фактори који условљавају веће присуство ових кривичних дела. Што је криза већа, веће су и могућности за вршење евазије јавних прихода.

б) Што су пореска захватања већа, то су веће могућности да ће порески обвезници настојати да избегавају своје обавезе према буџету. Обвезници сматрају да ће имати веће економске користи, ако не плаћају пореске обавезе од евентуалних последица које могу имати као извршиоци кривичног дела. Уколико је и казнена политика благонаклона према извршиоцима, то ће још више допринети наведеном ставу обвезника.

в) Наша земља у протеклом периоду имала је негативан став према приватном сектору, што је имало за последицу да се приватни сектор третира као појава која је сама по себи негативна. Због таквог става државе, један број предузетника је испољио низак ниво пореског морала. У садашњим условима пословања, избегавање пореских обавеза једнако је заступљено и код друштвених и код приватних предузећа.

¹⁷ М. Кулић, *op. cit.*, стр. 234.

г) Намена трошења јавних прихода је питање које интересује сваког обвезника. Уколико обвезници не одобравају трошење јавних прихода, то условљава њихову утају. Ако се пак јавним приходима финансирају добра за која је обвезник заинтересован, поготово ако обвезник има и личног интереса, постојаће мањи отпор према плаћању обавеза.

д) Сива економија посебно погађа субјекте који привређују у легално регистрованој делатности. Она доводе обвезнике који легално послују у неравноправан положај и они почињу да прикривају део својих привредних активности, како би на овај недозвољени начин повећали своје приходе.

2. У групу субјективних фактора евазије пореза спадају: егоизам и тежња за стицањем профита; порески морал; непостојање свести о оправданости јавних прихода и схватање о правичности фискалног система.¹⁸

Као основа избегавања плаћања јавних прихода, јавља се тежња за стицањем профита и богаћењем. Ова тежња за богаћењем нема граница. Она гони појединце на вршење разних послова и радњи која су друштвено опасна. Порески морал такође утиче на избегавање јавних прихода. У државама (па и нашој) у којима је формирано мишљење да је морално избегавати јавне приходе, сигурно је да ће оваквих кривичних дела бити више.

Осећај обвезника да плаћање дажбина не производи никакву противуслугу, условљава у одређеној мери избегавање пореских обавеза. Платити, а за узврат не добити ништа, ствара отпор против пореза. Јавни приходи морају бити правични. Отпор према порезу зависи од тога да ли обвезници сматрају да је расподела пореског терета спроведена правично или не. Немогуће је некога опорезовати, а да буде задовољан. Међутим, осећање да је порез неправично разрезан, доприноси повећању отпора према његовом плаћању.

3. На утају јавних прихода утиче стручност радника пореске администрације, као и ефикасност контроле, утврђивања и наплате ових прихода. Пореској недисциплини погодују извесне субјективне слабости пореских органа, а посебно случајеви недопустиве повезаности радника администрације и пореских обвезника.

Законска недореченост пореске материје доводи до сукоба надлежности и до недовољне сарадње државних органа који раде на пословима откривања и сузбијања ових кривичних дела. Честе измене прописа из области пореске материје утичу на појаву ових кривичних дела. Наша земља је карактеристична по томе да одређени прописи практично нису ни заживели, а законодавац уводи нове. То говори и о одређеној нестабилности правног система.

¹⁸ М. Кулић, *op. cit.*, стр. 240.

4. ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ЕВАЗИЈЕ ПОРЕЗА

1. Постоје различита средства и различити методи за извршење пореске евазије. Познавање начина извршења евазије потребно је да би се ефикасно предузеле мере и радње од стране надлежних органа у циљу њиховог ефикасног сузбијања и откривања. Начин и методи извршења евазије пореза веома се брзо мењају и тешко откривају што још више усложњава проблематику њиховог расветљавања и доказивања. У пракси надлежних органа (чија је делатност усмерена на сузбијање евазије пореза) идентификован је већи број инкриминисаних облика избегавања обавеза по основу јавних прихода. Овде указујемо само на неке:

– неплаћање обавеза по основу пореза на доходак грађана исплатом дела прихода у натури (разна роба), или кроз разне облике донација и слично;

– фиктивно увећање материјалних трошкова пословања, а тиме и лажно исказивање билансних позиција у пореском билансу, у циљу смањења обавеза по основу пореза на добит предузећа;

– исплате хонорара у готовом новцу естрадним уметницима у циљу прикривања стварног прихода истих лица, а тиме и избегавања пореских обавеза;

– код пореза на имовину, нарочито се избегавају пореске обавезе на приходе које лица стичу при издавању станова, пословних објеката и других просторија у закуп;

– већи обим утаје јавних прихода последњих година, запажен је у области грађевинарства. Наиме, подигнут је знатан број породичних и других стамбених објеката, а приходи који су остварени од стране извођача грађевинских радова, нису адекватно обухваћени опорезивањем;

– код акцизе и опорезивања промета, избегавање пореских обавеза је нарочито изражено кроз прикривање стварне количине произведене и продате робе, као и кроз неисказивање стварног обима извршених услуга;

– поједина правна лица пословање обављају преко фиктивних предузећа, основаних само у циљу „прања промета“, а тиме и новца. Промет се исказује коришћењем документације о наводном пословању са предузећима из Црне Горе и Републике Српске, а та предузећа у многим случајевима, не само да нису пословала са правним лицима из Републике Србије, већ не постоји ни акт о њиховом оснивању;

– непријављивање, односно, нерегистровање радње, предузећа или делатности која се обавља,¹⁹ нарочито је карактеристично последњих година;

– вођење дуплог књиговодства, једног за потребе контролних органа, а другог за потребе пореског обвезника у коме је исказано стварно пословање.

¹⁹ М. Бошковић, Б. Бановић, *Криминалистичка методика*, Београд, 2001, стр. 288.

У зависности од конкретног појавног облика избегавања јавних прихода, разликоваће се методика разјашњавања евазије пореза. Неопходно је разјаснити да ли се ради о непријављивању или лажном пријављивању чињеница значајних за одређивање пореских обавеза, да ли је учинилац сам порески обавезник или друго лице и који су мотиви за то, како је извршено прикривање, колики је износ утајеног пореза, с обзиром на законску квалификацију и како је утрошена корист прибављена²⁰ евазијом пореза.

2. Са избегавањем плаћања пореза све више се суочавају и земље Европске уније. Угледни немачки дневни привредни листови «Хандеблат» као и недељни листови «Ди цајт», «Дер шпигел» и «Франфуртер алгемајне цајтунг», крајем 1997. године доносили су много натписа о пореским утајама у Немачкој. Према овим натписима више од 50 немачких банака умешано је у избегавање плаћања пореза било да саме избегавају пореску обавезу, било да помажу клијентима да своје приходе покрију од порезника.

Ова гласила цитирају Дитера Ондрачека, председника синдиката пореских службеника, који тврди да се у Немачкој неплаћањем пореза годишње утаји 150 милијарди марака. По мишљењу Ондрачека за овај обим пореске евазије крива је и држава због нејасних законских прописа, као и због отварања граница што олакшава бекство капитала и имовине у иностранство. Ондрачек предлаже држави да повећа број пореских службеника. Један порезник државу кошта годишње 130 хиљада марака, али је, по Ондрачеку, његов финансијски допринос много већи, јер један просечни порески иследник открије годишње утајени порез у висини од 1,3 милиона марака, а они који прате рад предузећа открију чак 1,75 милиона марака избегнутог пореза.

Посебан проблем уније представља неплаћање пореза на додату вредност. Пре 1992. године непријављени увоз у ове земље био је једино могућ кријумчарењем преко границе. После укидања граничних контрола и почетка примене заједничког прелазног система пореза на додату вредност, а будући да још увек није извршена хармонизација висине пореских стопа у земљама – чланицама, појавили су се нови појавни облици утаје ове врсте пореза.²¹ Када су стопе пореза на додату вредност у једној земљи-чланици за неки производ ниже у односу на другу земљу-чланицу, тај производ се купује у земљи чланици по нижој стопи а набавка тог производа се пријављује као да је извршен од домаћег продавца. На тај начин порески обавезник – купац стиче право на умањење своје пореске обавезе за износ пријављеног, наводно плаћеног, пореза на додату вредност по вишој стопи. Према званичним подацима годиш-

²⁰ М. Бошковић, Б. Бановић, *op. cit.*, стр. 291.

²¹ Х. Хрустић, Европска Унија – Пореска утаја у заједничком систему пореза, *Економска политика*, број 2396/98, стр. 39–41.

њег извештаја Европске Уније, учешће утаје пореза на додату вредност у буџету Уније у 1995. години износило је 1,4%.

Оцењујући да је у земљама Европске Уније створен један нов амбијент који ствара добру подлогу за појаву нових облика евазије пореза, аналитичари земаља чланица Уније као решење препоручују мере пореске истраге. Уговором Уније из Мастрихта и Амстердама установљена је надлежност Уније за питања пореске утаје и обезбеђење правних мера у борби против те појаве у земљама – чланицама. Основан је и посебан Директорат за превентивно сузбијање пореске утаје (UCLAF). Установљена је нова врста контроле којом се налаже да са пријавом пореза на додату вредност мора да буде упозната Централна служба за комуникацију (CLO – Central Liason Office) која је формирана у свакој земљи - чланици као део пореске администрације.²²

Међутим, свака истрага па, и пореска, захтева одређене претпоставке:

- већи степен сарадње између домаћих организација и пореских власти;
- већи степен сарадње суверених држава у области размене пореских информација;
- примену стриктних законских правила о прању новца и пореским профилима;
- интернационализацију пореских режима и
- сузбијање корупције у јавним службама.

Владе земаља Европске Уније залажу се и за спровођење пореске реформе као мере сузбијања евазије, која предвиђа смањење свих врста пореза како за правна тако и за физичка лица. Смањење прихода по овом основу надокнадило би се повећањем пореза на промет и укидањем олакшица.

5. ПОСЛЕДИЦЕ ЕВАЗИЈЕ ПОРЕЗА

Последице евазије пореза су како неповољни фискални ефекти, тако и реперкусије на економско-политичком и социјално-политичком плану. Ширење ове појаве покреће питање економске правде и једнакости, економске политике и привредне ефикасности.

Проблем економске правде и једнакости, или проблем социјалних разлика, нарочито је важан у политици расподеле терета плаћања пореза. Појава да нека лица остварују доходак на који се не плаћа порез утиче на ниво јавних прихода, услед чега стопе пореза на легалне активности морају да буду веће него што би био случај да су плаћањем пореза били обухваћени сви који стварају доходак производњом роба и вршењем услуга. Лица која избегавају плаћање пореза и других јавних прихода користе услуге државне админис-

²² Х. Хрустић, *op. cit.*, стр. 39–41.

трације, школских, здравствених и других институција које се финансирају из биџета и фондова за социјално осигурање. Смањењем јавних прихода погоршава се финансијски положај државе.

Избегавање плаћања пореза ремети расподелу дохода у односу на циљеве које друштво жели да оствари. Ова појава, даље, ствара тешкоће у вези са тачним дефинисањем величина нужних за одређивање економске политике, односно за спровођење одговарајућих привредних мера и инструмената. Она смањује, у неким случајевима чак драстично, приходе државног фиска. Евазија, спречава носиоце економске политике да имају тачну слику о томе шта се догађа у датој националној привреди, што доводи до немогућности да се у планираном обиму остваре одређени задаци и мере из надлежности државе.

У условима повећане евазије пореза ствара се погрешна слика при одређивању званичне стопе незапослености. Лица која раде у скривеној привреди воде се као незапослена, док уствари она остварују приходе, што значи да је стопа незапослености блажа. Повећан промет роба који није обухваћен плаћањем јавних прихода може довести до поремећаја у вођењу монетарне политике, ако би раст новчане масе био усклађен једино са званично утврђеним растом друштвеног производа. Тада би ниво новчане масе био низак да би могао да задовољи потребе целокупне националне привреде.

Евазија пореза у знатној мери утиче на слабљење економске основе друштва, што условљава социјалне разлике које изазивају велико незадовољство грађана, доводе до одређених социјалних напетости и ремете међуљудске односе. У данашње време ствара се слој тзв. новокомпонованих бизнисмена. Њихово богаћење често има корен у евазији пореза.

6. ЗАКЉУЧАК

Последњих година у нашем друштву знатно је избегавано плаћање јавних прихода, што је повезано са сложеним друштвеним процесима и трансформацијама које су се испољавале у мењању друштвене структуре, система вредности, начина живота, схватања и владања. Тај процес друштвене трансформације, нарочито је био присутан после распада СФРЈ. Последице тих промена огледале су се у појави нових институција и ауторитета. Створени су услови за већу слободу у предузимању пословних активности. Многе од ових промена водиле су друштвеном прогресу, па их је потребно поспешивати. Нажалост, те промене изазивале су или поспешивале и неке негативне појаве, међу које спада и евазија пореза.

Евазија пореза представља озбиљан друштвени проблем. Она разједа економску основу друштва и узрокује поремећаје у економском систему. По-

реска евазија представља један од основних узрока великог економског раслојавања у нашем друштву са свим социјалним и политичким последицама које то раслојавање са собом доноси. Међутим, евазија није само специфична за наше друштво, већ у мањој или већој мери постоји у свим савременим државама, без обзира на разлике у друштвено-економском и политичком уређењу.

Обвезници пореза, у жељи да им остане што већи део доходака и да тако брже и лакше увећају свој капитал, настоје да умање основицу на коју им се обрачунава пореска обавеза. Пракса проналази слаба места у прописима која омогућавају избегавање плаћања пореза. Порески обвезници проналазе начине како да минимизирају своје пореске обавезе. Они најпре траже да избегну плаћање пореза коришћењем недостатака у прописима. Тиме на дозвољен начин умањују приходе буџету. Поред наведеног начина, обвезници плаћање пореза избегавају и на незаконит начин, што се постиже кршењем прописа којима је порез уведен.

Свака држава инкриминише у свом позитивном законодавству одређене активности којима се избегава плаћање јавних дажбина. Државе образују посебне органе који предузимају разне превентивне и репресивне мере у борби против евазије пореза. Ови органи овлашћени су да откривају евазију пореза и њене извршиоце и да против њих подносе кривичне и друге пријаве, као и да предузимају друге прописане мере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић Б., Бановић Б., *Криминалистичка методика*, Београд, 2001.
2. Јелчић Б., *Наука о финансијама и финансијско право*, Загреб, 1983.
3. Кулић М., *Пореска утаја и кријумчарење*, Београд, 1999.
4. Ловчевић Ј., *Институције јавних финансија*, Београд, 1975.
5. Милошевић Г., *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005.
6. Петровић М., *Финансије и финансијско право*, Осиек, 1982.
7. Поповић Д., *Наука о порезима и пореско право*, Београд, 1997.
8. Хрустић Х., Европска унија – пореска утаја у заједничком систему пореза, *Економска политика*, број 2396/98.
9. *Закон о пореском поступку и пореској администрацији*, „Службени гласник РС“, бр. 80/02, 84/02, 23/03, 70/03 и 55/04.

TAX EVASION

Assistant Professor Goran B. Milošević, Ph.D.
Ministry of the Interior, the Republic of Serbia

Summary: For a number of years tax evasion has represented a stumbling block of our economy. Great amounts of money and goods circulate outside the tax system, almost completely without the possibility of direct influence of state institutions to control them. Evasion of public revenues disturbs the distribution of income in relation to the goals a society strives to achieve. This phenomenon further creates difficulties related to accurate defining of values required to determine economic policy, in other words to implement appropriate economic measures and instruments. It reduces, in some cases even drastically, the income of the state treasury. In addition to this, since this phenomenon permeates the whole economy, it prevents the economic policy-makers to have the exact picture of what is going on in the national economy.

It is a natural tendency of tax payers to pay their taxes less than they should, using incompleteness or insufficient precision of regulations, as is their tendency to apply tax regulations under the conditions most favourable for them. The goal of tax payers is not to pay tax or to pay tax less than it actually amounts to. Tax law recognizes two kinds of evasion:

- Legal (allowed by the law, or tax avoidance), and
- Illegal (not allowed by the law, or tax evasion).

Tax avoidance exists when legally prescribed tax incentives are used, or when tax loopholes – due to either their imprecision or understatement - are used. If a tax payer breaks the law avoiding paying taxes, then we have illegal tax evasion. Tax evasion includes conscious and willing effort to lower or completely avoid meeting of the existing tax obligation.

Tax evasion has its genesis within the conditions of a certain society, in social relations and structures on which that society is based, which create various deviations and prohibited activities as their regular and unavoidable products. There are various factors the influence of which may be related to tax evasion. These causes may be divided into two groups:

- The first group includes objective causes. Some authors rank the following in this group: overall economic status, the amount of tax burden, the form of public revenue, the equality of treatment of tax payers according to the form of property, purpose of the collected public revenues, the existence of black economy, and similar;

– The second group consists of subjective factors. These factors include: egoism and the tendency to gain profit, tax morality, inexistence of consciousness on the justifiability of public revenues and the comprehension of righteousness of fiscal system.

The spread of tax evasion initiates the question of economic justice and equality, economic policy and economic efficiency. This phenomenon influences considerably the weakening of economic foundation of a society, which creates social differences that cause great dissatisfaction of citizens, lead to certain social tensions and disturb human relations.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ: НОВА РЕШЕЊА

Мр Слађана Јовановић
Правни факултет Универзитета Унион у Београду

Сажетак: Рад је посвећен новим решењима у области кривичноправне заштите од насиља у породици и њиховом односу са породичноправним концептом заштите. Полазиште у овој анализи представља сама инкриминација насиља у породици из чл. 194. КЗ РС, а основно питање је да ли нови концепт отклања основне проблеме и недостатке старог и то првенствено оне који су уочени у процесу његове имплементације (ко се има сматрати чланом породице, да ли је за постојање дела потребан континуитет у вршењу насиља). Незаобилазно је било дотаћи и решења која се тичу насиља у породици садржана у Породичном закону и њихову рефлексију на кривичноправна решења, нарочито са аспекта остваривања кохерентне и ефикасне правне заштите од насиља у породици. Тако је у раду разматрана и комплементарност постојећих система заштите и потреба њиховог евалуирања и усавршавања, при чему су консултовани и узорци из упоредног права. Замерено је ад хоц изградњи поједних сегмената правне заштите од насиља у породици, посебно некритичком преузимању страних модела. Као најбољи пут у креирању ефикасне заштите од насиља у породици сугерисана је израда посебне националне стратегије која би креирала мултидисциплинарно решавање овог проблема на различитим нивоима, инсистирајући на усклађивању свих облика (првенствено) превентивне и репресивне реакције.

Кључне речи: *насиље у породици, кривичној правна заштити, породичној правна заштити, стипендија заштите од насиља у породици.*

УВОД

Насиље у породици као специфичан, комплексан, а веома распрострањен облик насиља захтева и специфичан, добро промишљен одговор државе у процесу његовог сузбијања и спречавања. Реч је о појави која је дубоко укореењена у друштвеној организацији са патријархалним наслеђем и теретом различитих облика дискриминаторне политике и/или праксе (посебно по основу пола и година старости). У таквом друштвеном миљеу насиље у породици се тешко препознаје као проблем уопште или као проблем чије димензије и опасност захтевају државну интервенцију.

У нашим условима су изложеност различитим манифестацијама »културе насиља«, изолација, материјално, али и морално осиромашење друштва и процеси ретрадиционализације дали велики допринос учвршћивању насиља као понашајног обрасца и подизању прага толеранције када је оно у питању. Шта тек рећи за насиље у породици чијем интензивирању овакви услови нарочито погодују истовремено га елиминисући са листе важних друштвених проблема који захтевају државну интервенцију. Уочавање његове присутности и опасности и изналажење адекватног друштвеног одговора ометају укореењене предрасуде и ставови о породици као светињи и насиљу у њој као мање важном и пре свега, приватном, породичном проблему. Ту су и типичне предрасуде са дискриминаторном основом везане за улоге мушкарца и жене у породици, па у вези са тим и насиљем у њој којима не одолевају ни представници државних институција које се позивају у заштиту. Тако је мушкарац хранилац и глава породице (што га традиционално ескулпира или оправдава у употреби насиља у истој), жена као мајка, неговатељица и стуб породице, одговорна за њено одржање (па се често подразумева да нешто, макар то било и насиље, треба да отрпи зарад своје друштвено наметнуте мисије).

Ипак, истраживања насиља у породици која су указивала на његову распрострањеност и опасност, као и неадекватност постојеће заштите¹ и захтеви

¹ Николић – Ристановић, В., *Од жртве до зајворенице: насиље у породици и криминалитет жене*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000. Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица: насиље у породици – насиље у присусству власти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001; Николић – Ристановић, В., *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд, 2002.

организација које се баве заштитом људских права, првенствено жена и деце, учинили су да држава окрене и овом проблему. Први корак је учињен на правном нивоу који се сматра последњим средством у остваривању заштите најважнијих правних добара – кривичноправном нивоу.

Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије² је у марту 2002. године донео нову инкриминацију (чл. 118а КЗС) која је означила промену односа државе према насиљу у породици и признање да постојећа кривичноправна заштита у овом случају није била адекватна. Следећи корак је учињен у материји породичног права и то пре нешто више од годину дана: у фебруару 2005. године је усвојен Породични закон³ који предвиђа (грађанскоправну) заштиту од насиља у породици, а примењује се од 1. јула исте године. Нови Кривични законик⁴, који је на снази од 1. јануара 2006. године донео је измене у самој инкриминацији, али и неке новине које су од значаја за њено тумачење и примену. Поставља се питање како функционишу поменути системи заштите, да ли се допуњују и да ли су на трагу једног целовитог и функционалног система правне заштите од насиља у породици какав препоручују Уједињене нације⁵ или модели других земаља који су се добро показали у пракси⁶. Овај рад је управо покушај да се оцртају нормативни оквири постојећих система, основни проблеми њихове практичне примене и могућа решења.

ИНКРИМИНАЦИЈА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ: НАПРЕДАК У КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

До 2002. године (9. марта) када је на снагу ступио Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије од насиља у породици се могло заштити неком од постојећих инкриминација са елементом насиља, односно силе или претње (телесне повреде, чл. 53 и 54; угрожавање сигурности, чл. 67, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи, чл. 56 КЗС и сл.)⁷. Реч је о инкриминацијама »општег карактера« које ни у једном облику као

² »Закон о изменама и допунама Кривичног закона РС«, *Службени гласник РС*, бр. 10/02.

³ »Породични закон«, *Службени гласник РС*, бр. 18/05.

⁴ »Кривични законик«, *Службени гласник РС*, бр. 85/05.

⁵ United Nations Centre for Social Development and Humanitarian Affairs, *Strategies for Confronting Domestic Violence*, New York, 1993.

⁶ Dearing, A., »Аустријски закон о заштити од насиља у породици«, у: *Темид*, бр. 3, 2002, стр. 15-25.

⁷ Јовановић, С., Лукић, М., »Кривична дела насиља у породици«, у: Радовановић, Д. (ур.) *Деликтни насиља: кривичноправни и криминолошки аспекти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002, стр. 139-158.

обележје дела не познају лични однос учиниоца односно пасивног субјекта релевантног за насиље у породици (сродство или други однос који би упућивао на то да је реч о породици). Као пример инкриминације са елементима насиља (сексуалног) која грубо игнорише заштиту у одређеној породичној релацији, тачније брачној релацији, треба навести и (сада промењену) инкриминацију силовања код које је пасивни субјект могло бити само »женско лице са којим учинилац не живи у брачној заједници«. Она је одлична илустрација за однос државе према насиљу у породици и његову оптерећеност предрасудама и патријархалним наслеђем испољену на самом легислативном нивоу, као што и њена промена у смислу пружања заштите од силовања у браку указује на позитивну промену у том односу⁸.

Примена поменутих инкриминација у остваривању заштите од насиља у породици се показала неадекватном из више разлога. За поједина дела насиља се гони по приватној тужби (обичне лаке телесне повреде, чл. 54. ст. 1. КЗС или угрожавање сигурности, чл. 67. ст. 1 КЗС)⁹ што поставља бројне препреке пред жртву насиља у породици као приватног тужиоца почев од одлучивања на тај корак (за шта је често потребно и одупирање страху од понављања насиља или освете, осећања кривице због тражења заштите на тај начин или осећања срамоте због изношења породичних ствари у јавност), па до успешног истрајавања до краја поступка што подразумева поред борбе са наведеним осећањима и значајне материјалне и временске ресурсе којима жртва насиља најчешће не располаже. Када би се органи кривичног гоњења и суда ангажовали, то су чинили невољно, третирајући случајеве насиља у породици другачије од случајева насиља ван породице у смислу умањивања њиховог значаја, а често и преузимајући на себе улогу породичног саветника с циљем очувања породице.

Тако су сродство или партнерски однос биле управо околности које су полицију одвраћале од писања кривичне пријаве, тужилаштво наводило да одустане од гоњења, нарочито ако оштећена страна замоли да се поступак не води или промени свој исказ у току поступка, док је суд ове околности третирао као олакшавајуће (као и околност да »окривљени издржава оштећену« или да је »једини хранилац породице«)¹⁰. И жртве насиља у породици су биле огорчене

⁸ О промени односа државе према родно заснованом насиљу: Јовановић, С., Лукић, М., »Стратешке промене кривичног законодавства у области насиља: родни аспект«, у: Радовановић, Д. (ур.) *Сипрајтејја државној рејовања йројив криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003, стр. 331-344

⁹ Кривични закон Републике Србије, Службени гласник СРС, бр. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 и Службени гласник РС, бр. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003

¹⁰ Реч је о истраживању које се оснива на анализи свих правноснажно окончаних поступака за неко од кривичних дела насиља у породици и ван ње (лаке и тешке телесне повреде,

због неадекватног поступања и предрасуда које поменути државни органи имају према насиљу у породици, као и због сопственог осећања незаштићености и неповерења у државне институције којима су се обраћале за помоћ¹¹

Нова инкриминација, *насиље у породици* (чл. 118а КЗС)¹², послала је по року потенцијалним насилницима да је насиље у породици кривично дело и то оно за чије је сузбијање држава посебно заинтересована. За ово дело се гони по службеној дужности (чиме се неутралишу проблеми везани за гоњење по приватној тужби и одговорност пребацује на државу, односно јавног тужиоца), а судећи по прописаним казнама поједини облици насиља у породици су апстрактно друштвено опаснији од дела са елементима насиља која улазе у његову правну конструкцију (лаке, тешке телесне повреде, угрожавање сигурности, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи). Ова инкриминација захтева и од државних органа посебно ангажовање како по питању пријављивања дела¹³ тако и по питању кривичног гоњења.

Ипак, убрзо после почетка примене инкриминације уочили су се први проблеми у пракси који јасно указују на тешко одрицање од већ уходаних образаца у реговању на насиље у породици који му одричу значај и доводе у питање смисао инкриминације. Тако, тужилаштво за постојање основног облика насиља у породици захтева постојање континуитета у насиљу (што про-

угрожавање сигурности, угрожавање оружјем или опасним оруђем при тучи или свађи) за период 1995 – 1998. на подручју свих београдских општинских судова, вођењу интервјуа са представницима полиције, тужилаштва, суда и адвокатуре, интервјуима са жртвама насиља у породици и праћењу неколико судских поступака за тежа дела насиља у породици: Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица: насиље у породици – насиље у њисусићу власици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.

¹¹ О искуствима жртва насиља у породици у вези са пружањем помоћи и заштите: Лукић, М., Јовановић, С., оп. цит., стр. 121-152, Топић, С., »Насиље у породици и друштвена реакција«, у: Николић-Ристановић, В. (ур.), *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд, 2002, стр. 91-105, Николић-Ристановић, В., *Од жртве до зајворенице: насиље у породици и криминалијет жена*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.

¹²1) Ко употребом силе или озбиљном претњом да ће напасти на живот или тело повређује или угрожава телесни или душевни интегритет члана породице казниће се новчаном казном или затвором до три године.

2) Ако је при извршењу дела из става 1. овог члана коришћено оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.

3) Ако је услед дела из ст. 1. и 2. овог члана наступила тешка телесна повреда или трајно и тешко нарушавање здравља члана породице или је дело извршено према малолетнику, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

4) Ако је услед дела из ст. 1. и 2. овог члана наступила смрт члана породице, учинилац ће се казнити затвором најмање десет година. (»Закон о изменама и допунама КЗ«, *Службени гласник РС*, бр. 10/2002)

¹³Државни органи, органи територијалне аутономије и локалне самоуправе, јавна предузећа и установе дужни да пријаве дело за које се гони по службеној дужности а за које су сазнали или су обавештени на други начин (чл. 222 ст. 1 ЗКП).

излази из језичког тумачења глаголског облика којим је представљена радња извршења, а који подразумева трајање радње – »повређује или угрожава«¹⁴) што је и разумљиво. Међутим, проблематичан је начин на који се континуитет утврђује, а чиме се отежава примена ове инкриминације и доводи у питање њен смисао. Реч је о инсистирању на утврђеној деликтној одговорности (прекршајној или кривичној) за раније чињене акте насиља (прекршаје против јавног реда и мира као што су свађа и туча или кривична дела телесних повреда, угрожавања сигурности, насилничког понашања и сл.). На овај начин се заправо утврђује склоност ка насилничком понашању и његова озбиљност што, са друге страна подразумева раније тражење (и добијање) помоћи, а то нас опет враћа на почетак приче о тешкоћама у тражењу и остваривању заштите. Други начини утврђивања постојања континуитета насиља (изјаве сведока, извештаји центра за социјални рад или других установа) нису посебно и озбиљно разматрани, судећи по досадашњој пракси органа кривичног гоњења. О оваквом поступању говоре резултати истраживања полицијске, тужилачке и судске праксе у примени инкриминације чл. 118а¹⁵. Приметна је и стара пракса ослањања на исказ оштећене стране и њену одлучност да истраје у поступку, као и одустајање од гоњења када оштећена страна измени свој исказ, одбије сарадњу или чак замоли за одустанак.

Подаци поменутог истраживања указују и на проблем у идентификовању члана породице као учиниоца, односно пасивног субјекта кривичног дела. Уочава се примена различитих критеријума у идентификовању члана породице, при чему долази до изражаја лични став лица које у конкретном случају поступа, а не уједначен став полиције и правосудних институција¹⁶. Заштита по чл. 118а КЗС ускраћује се брачним партнерима, ако не живе заједно, бившим брачним партнерима и када живе заједно (иако фактички, а још мање формални прекид заједнице не мора значити и престанак насиља¹⁷), ванбрачним партнерима врло често и када живе заједно, а незаштићени су и чланови

¹⁴ До истог закључка се долази и поређењем са одређењем радњи извршења кривичних дела из чл. 54 ст. 1 и 67. КЗС које улазе у конструкцију основног облика насиља у породици: »повреди«, односно »угрози«.

¹⁵ Истраживањем је обухваћен период од 9. марта 2002. године када је Закон о изменама и допунама КЗ РС ступио на снагу до 30. децембра 2003. Укупно је прегледано 620 предмета (полицијских, тужилачких, судских) оформљених приликом процесирања дела са елементима насиља према члановима породице (насиље у породици, али и убиства, телесне повреде, угрожавање сигурности, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи). Вођени су и интервјуи са представницима поменутих државних органа. Истраживање је спроведено у Београду, Новом Саду, Суботици, Нишу и Лесковцу. Видети у: Константиновић-Вилић, С., Петрушић, Н., *Кривично дело насиља у породици: љавна љракса у Републици Србији*, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију, Ниш, 2004.

¹⁶ Константиновић-Вилић, С., Петрушић, Н., оп. цит., стр. 164.

¹⁷ Према подацима већ помињаног истраживања (Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица*, стр. 51) у 44,5% случајева жртве партнерског насиља нису живеле у заједници са насилником.

шире породице. Оваква пракса указује на наклоност »традиционалној«, брачној породици и то у ужем саставу: родитељи и деца што је у раскораку са друштвеном стварношћу и смислом инкриминације.

НОВА РЕШЕЊА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ СРБИЈЕ:
КОРАК НАПРЕД?

Нови Кривични законик је представљен као значајан корак у реформи кривичног законодавства и као озбиљна кодификација која се заснива на модерним, али провереним решењима¹⁸. Да ли је тако и у домену кривичноправне заштите од насиља у породици? Пођимо од саме инкриминације насиља у породици из чл. 194:

(1) Ко применом насиља, претињом да ће најасићи на живој или шело, дрским или безобзирним понашањем угрожава својојсиво, телесни интее-тришеј или душевно сшање члана своје породице,

казниће се новчаном казном или завором до једне године.

(2) Ако је при извршењу дела из сшава 1. овој члана коришћено оружје, ојасно оруђе или друо средсиво погодно да шело шешко повреди или здравље шешко наруши, учинилац ће се казнићи завором од три месеца до три године.

(3) Ако је услед дела из сшава 1. и 2. овој члана насјуила шешка телесна повреда или шешко нарушавање здравља или су учињена према малолетном лицу, учинилац ће се казнићи завором од једне до осам година.

(4) Ако је услед дела из сш. 1, 2. и 3. овој члана насјуила смрт члана породице, учинилац ће се казнићи завором од три до дванаест година

(5) Ко прекрши мере заштитне од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона, казниће се новчаном казном или завором до шест месеци.¹⁹

Први коментар на ново решење односи се на уочену истоветност са инкриминацијом из Кривичног законика Републике Српске и закључак да се о промени ове инкриминације није много размишљало, јер је просто преузето туђе, већ постојеће решење (које датира од 2002. године), а никаквог објашњења за то нема. Тако се у Образложењу Предлога КЗ чак ни не помиње да је »дошло до мањих измена приликом прецизирања диспозиције«²⁰, што је иначе бар споменуто у вези са другим делима из исте групе (против брака и по-

¹⁸ Стојановић, З., »Правно-филозофске концепције у Предлогу кривичног законика Србије и Кривичном законнику Црне Горе«, у: Радовановић, Д. (ур.), *Казнено законодавство: пројресивна или рејресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр.25.

¹⁹ »Кривични законик«, *Службени гласник РС*, бр.85/2005.

²⁰ Влада Републике Србије, *Предлој Кривичној законика са образложењем*, 2005, 4912004.131/33, стр. 8.

родице, глава XIX). Како се насиље у породици уопште не помиње у Образложењу, да се наслутити да су промене инкриминације извршене без посебног удубљивања у проблем, већ више ради стварања утиска да се нешто и на овом пољу мења и усавршава.

Измене су дотакле само основни (и најпроблематичнији) облик инкриминације, као и прописане казне за све облике дела. Нови, посебан облик дела предвиђен у ст. 5. последица је појаве нових породичноправних решења, о чему ће бити речи касније. Радња кривичног дела је одређена последично, али више не алтернативно као »повређивање или угрожавање«, већ је сада релевантно само *ујрожавање*, од кога се штити не само телесни или душевни интегритет пасивног субјекта, већ и његово *сјокојсјиво*. Такође, до угрожавања може доћи и *дрским или безобзирним йонашањем*, а употребу силе као начин извршења радње заменило је *насиље*.

У дотадашњој инкриминацији (чл. 118а КЗС) су у основном облику сублимисане инкриминације обичне лаке телесне повреде и угрожавања сигурности. Да ли сада нова инкриминација искључује обично лако телесно повређивање из чл. 122. ст. 1 КЗС с обзиром на то да је искључила радњу »повређивања«? Позитиван одговор на ово питање не би одговарао смислу инкриминације насиља у породици и остваривању заштите. Нелогично је да члан породице коме је насиљем угрожено спокојство буде у бољој позицији од онога који је лако телесно повређен и у смислу да у првом случају гоњење врши јавни тужилац, а у другом сам пасивни субјект као приватни тужилац са свим потешкоћама које тај статус носи.

Увођењем *сјокојсјива* као битног обележја ова инкриминација је (више формално) добила на ширини, али је отворила и проблем тумачења овог термина и његовог разграничења од »душевног стања«. Спокојство се одређује као безбедност, безбрижност, хладнокрвност и мир²¹, а претпоставља се да се под душевним стањем заправо мислило на »душевни мир«²², што се у крајњој линији своди на исто, те у том контексту не може бити речи о битној промени. *Уйојребу силе* као начин извршења радње заменило је *насиље*. На терену кривичног права под насиљем се подразумева употреба силе или озбиљне претње у циљу повреде или угрожавања правно заштићеног добра која се врши противправно²³. Како инкриминација и даље садржи претњу да ће се напаст на живот или тело (сада потпуно непотребно пошто и иначе улази у појам насиља), под насиљем би се, поред употребе силе имали сматрати дру-

²¹ Лалевић, С. М., *Синоними и сродне речи срјскохрвајсјкој језика*, Нолит, Београд, 2004, стр. 744.

²² Лазаревић, Љ., *Коментјар Кривичној законика*, Савремена администрација, Београд, 2006, стр. 550.

²³ Лазаревић, Љ., »Деликти насиља – кривичноправни аспект«, у: Радовановић, Д., *Деликти насиља*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002., стр. 13.

ги облици претње којим се угрожавају заштићена добра, а не представљају квалификовану претњу (претњу нападом на живот или тело).

Новину у инкриминацији насиља у породици представља *дрско и безобзирно понашање* као начин извршења радње. Овај елемент се може тумачити према критеријумима који се користе код кривичног дела насилничког понашања из чл. 344 КЗС. То су сва она понашања која су у грубој супротности са општеприхваћеним правилима понашања, а могу се испољити како према људима (нпр. грубе вербалне непристојности), тако и према стварима (уништавање, оштећење ствари)²⁴. Наведени елемент као нов у инкриминацији насиља у породици несумњиво води проширењу заштите од насиља у породици укључујући у његов кривичноправни појам и акте који нису употреба силе или претње да ће се напасти на живот или тело. Ипак, пошто се ради о актима са недовољно прецизном садржином тумачење ће морати да финализује суд, при чему се упозорава на опасност од проширења инкриминације.²⁵

За радњу извршења овог кривичног дела од значаја је и одредба чл. 112 КЗС која решава питање радњи извршења са трајним глаголом уопште предвиђајући да је »дело учињено, ако је радња извршена једном или више пута« (чл. 112 ст. 30). Да ли ова одредба носи право решење за досадашњу проблематичну праксу у утврђивању радње извршења? Да ли ће заиста јавни тужилац кренути у поступак за једну обичну лаку телесну повреду или ће одрицати испуњење услова за постојање угрожености спокојства у том случају? И да ли уопште један изоловани акт насиља у породици који нема везе са оним што се иначе сматра његовом суштином – злоупотребом моћи и контроле у односу²⁶ треба да представља ово кривично дело? Превагу има мишљење да је неопходно утврдити постојање једног континуираног стања у коме се налази члан породице (стању неспокојства), а које може бити узроковано и једним актом: нпр. коришћењем грубог насиља или квалификоване претње²⁷. О проблемима са тумачењем »континуитета« у судској пракси говори и једна судска одлука чији се доносилац определио за тумачење да је довољно и једнократно предузимање радње насиља: »за постојање кривичног дела насиља у породици довољно је да је само једанпут повређен или угрожен телесни интегритет члана породице и не тражи се да се таква радња понавља. Не може се прихватити образложење првостепеног суда да је за постојање тог дела неоп-

²⁴ Симић, И., Перовић, М., Кривични закон Републике Србије: практична примена, Службени гласник, Београд, 2002, стр. 256. Лазаревић, Љ., *Кривично право, Посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1995, стр. 274.

²⁵ Стојановић, З., Перић, О., *Кривично право, Посебни део*, Службени гласник, Београд, 2002, стр. 320.

²⁶ Queensland Police Academy, *Domestic Violence: Competency Acquisition Program CP 012*, Brisbane, 1993, str. 12-13.

²⁷ Стојановић, З., *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2006.

ходна радња која траје и која се понавља» (решење Окружног суда у Београду Кж 218/05 од 28.2.2005).²⁸ У овом случају је било по среди тешко телесно повређивање члана породице (супруге), а питање је да ли би случај имао исти епилог да се кривична пријава односила на обичну лаку телесну повреду. С тим у вези, не сме се занемарити оно о чему многа истраживања говоре, а то је да се жртве за помоћ обично обраћају не после првог шамара, већ када насиље узме маха и када се осећај угрожености и неспокојства устали²⁹. Дакле, не треба олако схватити ни једну обичну лаку телесну повреду учињену члану породице, те унапред одбацити постојање елемента угрожености. Врло је могуће да се иза једне лаке телесне повреде крију и друге форме насиља које су мање видљиве, али не значи да су недоказиве и да у крајњем резултату не могу подржати оптужбу за насиље у породици и заустављање његовог круга на овим, условно речено лакшим облицима.

Одредбе члана 112. КЗС дају свој допринос и постављању ослонаца у одређивању чланова породице за потребе кривичноправне заштите, али непримерно и невешто. У чл. 112 ст. 28. стоји да се чланом породице сматрају »и бивши супружници и њихова деца, као и родитељи бивших супружника«. Међутим, непознато је која су то све лица испред »и«. Или се подразумева да су у питању само супружници, њихова деца и родитељи супружника? И да ли су супружници лица која су у браку или се у тај круг могу пробити и ванбрачни супружници? Интересантно је да Законик само на овом месту користи термин супружници, док се у другим кривичноправним одредбама (које говоре о лицима која се налазе у блиском односу) помињу брачни другови и лица са којима се живи у трајној ванбрачној заједници (чл. 222, чл. 331-333 КЗС). Породични закон, пак, када говори о супружницима мисли искључиво на брачне, али су од значаја (превасходног) за решење нашег проблема и одредбе које изједначавају брачну са ванбрачном заједницом и по којима ванбрачни партнери имају прва и дужности супружника (чл. 4).

Да се запитамо шта је са усвојоцима и усвојеницима, које Кривични законик изричито помиње у истим оним одредбама у којима говори о брачним друговима и лицима која живе у трајној ванбрачној заједници, а не сврстава их међу чланове породице? Подразумевају ли се с обзиром на то да се, по породичноправним решењима, њихов однос изједначаје са односом родитеља и деце (чл. 4 ПЗ)? Овде би одговор морао бити позитиван, као што би то, уосталом, морао бити и у случају ванбрачних партнера (који по одредбама новог Породичног закона могу и да усвајају децу, што несумњиво говори у

²⁸ Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне мајерије*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 100.

²⁹ Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица*, стр. 86-87, Константиновић-Вилић, С., Петрушић, Н., *Кривично дело насиља у породици...*, стр. 135-137.

прилог тумачењу ванбрачних партнера као супружника, односно чланова породице и у смислу кривичноправне заштите од насиља у породици).

Да бацимо, ипак, поглед и у коментару Кривичног законика. Оба консултована коментара супружнике своде на брачне, с тим што се, по једном, под знак питања стављају и као такви, ако не живе у заједничком домаћинству³⁰, док се другим сродницима (осим деце и родитеља супружника који, разуме се, живе у заједничком домаћинству) не даје »породична легитимација«. Други је либералнији, јер дозвољава могућност да се у породични круг укључе и други сродници уколико живе у истом породичном домаћинству, док се у вези са лицима које КЗ признаје као чланове породице не инсистира на животу у истом породичном домаћинству.³¹

Једно је сигурно, са рестриктивним тумачењем чланова породице остајемо на терену брачне породице и занемарујемо друштвену ралност и социолошка истраживања која говоре о промењеној породичној стварности и потискавању »стандардног« облика породице – нуклеарне или брачне³². А пре ће бити да је проблем зачело већ поменуто неспретно преузимање решења из туђег закона. Одредба чл. 112. КЗС је истоветна са одредбом чл. 198. ст. 6 КЗ Републике Српске, с тим што је Породични закон Републике Српске дефинисао породицу као животну заједницу родитеља, деце и других сродника³³, док у нашем породичном законодавству таквог одређења нема. У сваком случају, са овако нејасним и нестабилним одређењем чланова породице и њиховим тумачењем, без заштите би могли остати ванбрачни партнери и чланови шире породице, а проблем прави и питање постојања заједнице живота на којој се мање или више у тумачењима инсистира.

Хрватски Казнени закон је дао прецизније тумачење чланова породице (брачни и ванбрачни друг, бивши брачни и ванбрачни друг, сродник по крви у правој линији, усвојилац и усвојеник, рођак у побочној линији до трећег степена закључно и сродник по тазбини до другог степена закључно, а живе у заједничком домаћинству – чл. 89 КЗХ)³⁴. Реч је заправо о преуређеној процесној одредби коју познаје и наш Законик о кривичном поступку, а која наводи лица која су ослобођена дужности сведочења због одређене (партнерске, сродничке) релације са окривљеним³⁵. У хрватској одредби која може послужити као добар узор за нашег законодавца (или праксу) само су још наведени бивши брачни, односно

³⁰ Лазаревић, Љ., *Коментар Кривичног законика*, Савремена администрација, Београд, 2006, стр. 550.

³¹ Стојановић, З., *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 475.

³² Милић, А., *Социологија породице*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 31.

³³ »Породични закон Републике Српске«, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 54/2002.

³⁴ »Закон о изменама и допунама Казненог закона«, *Народне новине*, бр. 129/2000.

³⁵ »Законик о кривичном поступку«, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/2001, 68/2002, *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005.

ванбрачни другови и околност да живе у у заједничком домаћинству. Међутим, околност да одређена лица живе у заједничком домаћинству, иако корисна смерница, не би требало да буде од пресудног значаја код утврђивања припадности породици, посебно ако се ради о ближним релацијама (сродничким или партнерским). Истраживања показују да насиље не престаје са престанком заједнице живота, већ се често и интензивира³⁶ (а у вези је најчешће са ранијим испољавањем насиља у односу, те се просто ради о његовом продужењу у новим околностима које не подразумевају живот у у заједници). Није тешко замислити ситуацију када жртва насиља у породици управо у жељи да измакне насиљу, прекида заједницу, али не успева (што се често и дешава) да се од насиља заштити.

Ипак, радује да се у судској пракси у новије време могу поздравити одлуке које садрже ставове који се супротстављају ригидним схватањима:

– Под чланом породице се сматра и ванбрачна супруга. (Пресуда Окружног суда у Београду, Кж 34/03 и пресуда Петог општинског суда К 979/02).³⁷

– Угрожавање телесног и душевног интегритета може бити извршено и према супрузи са којом је учинилац у разводу и са којом не живи у истом стану, тако што јој је упућивао претње путем телефона, пратио је на улици и физички нападао. (Пресуда Окружног суда у Београду Кж 44/04 од 15.1.2004. и пресуда Првог општинског суда К1133/03 од 7.11.2003.)³⁸

Поред измена у диспозицији дошло је и до промена у казним распонима прописаним за насиље у породици. Ове промене се крећу у правцу смањивања казни у односу на важеће, али их не треба тумачити као умањивање значаја или друштвене опасности дела или »привилеговање« насилника у породици, јер су нови казни оквири усклађени са казнама прописаним за инкриминације које иначе улазе у законски опис овог кривичног дела, с тим што су за поједине облике насиља у породици прописане казне и даље оштрије³⁹. Уосталом, тешке казне нису гарант ефикасности криминалне политике⁴⁰, тако да ове измене и не завређују посебну пажњу.

³⁶ Када је у питању насиље над партнером, 44,5% жртва је трпело насиље, иако је заједница живота престала. Лукић, М., Јовановић, С., *Друго је породица*, стр. 51; У оквиру узорка београдских партнерских хомицида (у периоду 1983-1995.) убиства бившег брачног партнера била су искључиво мушка специјалност. Симеуновић-Патић, Б., »Убиства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике«, *Темид*, бр. 3, 2002, стр. 7.

³⁷ Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне мајерије*, Службени гласник, Београд, 2004, стр. 100.

³⁸ Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне мајерије*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 100.

³⁹ За обичну тешку телесну повреду из чл. 121, КЗС прописана је казна од шест месеци до пет година, док би за исту повреду у оквиру породице могла бити изречена казна у распону од једне до осам година.

⁴⁰ Лазаревић, Љ., »Кривично законодавство као основа за конституисање политике сузбијања криминалитета«, у: Радовановић, Д. (ур.), *Стратегија државног реаговања проиш криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003, стр. 223.

У вези са насиљем у породици јесте и нови облик тешког убиства: убиство члана породице који је претходно злостављан (чл. 114 КЗС) што се несумњиво може означити као напредак у остваривању заштите (генерално превентивне) од леталних последица насиља у породици и покушај да се узлазна путања насиља у породици заустави пре најтрагичнијег исхода, а ако не да се учинилац примереније санкционише. Како су у овом случају најчешће жртве жене,⁴¹ ово решење је и корак напред у остваривању заштите од насиља над женама уопште. По ранијим решењима околност да је убиству претходило злостављање би евентуално имала статус отежавајуће околности, а овако јесте квалификаторна околност чије утврђење носи тежу казну. И код ове инкриминације, која је суштински везана за инкриминацију насиља у породици, стоје као спорна сва она питања која су споменута у вези са насиљем у породици. Пре свега, ко је члан породице? Сматра се да круг лица која могу бити у позицији пасивног субјекта треба одредити тако појам члана породице не обухвати само претке и потомке, већ и лице које живи у трајнијој ванбрачној заједници, усвојиоца, усвојеника, храњеника, пасторка, очуха или маћеху, па и издржаване даље сроднике, али и несродна лица која учинилац издржава или им омогућава живот у заједничком домаћинству.⁴² Дакле, шири круг лица, што се свакако може, односно мора применити и на тумачње код инкриминације насиља у породици. Што се тиче злостављање, нема сумње да радње које законодавац наводи у чл. 194. КЗС могу бити третиране као злостављање, те уколико је дошло и до умишљајног лишавања живота у вези са злостављањем, односно у току злостављања, у континуитету са злостављањем или бар непосредно после злостављања – постојаће ово кривично дело⁴³.

Пажњу, међутим, завређује оно што је законодавац пропустио да инкорпорира у концепт заштите од насиља у породици, а што је и разумљиво с обзиром на већ констатовано непостојање посебне посвећености овом проблему. Реч је о мерама које су својевремено предлагане у оквиру Модела правне заштите од насиља у породици Виктимолошког друштва Србије које је било међу иницијаторима првих законских промена у овој области, а чију кривичноправну егзистенцију поздрављају и представници органа кривичног гоњења и суда.⁴⁴ То су: забрана контактирања насилника и жртве и посебан третман/саветовање за насилнике⁴⁵ који би се могли појавити као обавезе код из-

⁴¹ Симеуновић-Патић, Б., оп. цит., стр. 3-13.

⁴² Ђорђевић, Ђ., "Нови облици тешких убиства у Предлогу Кривичног законика", *Правни живот*, бр. 9, 2005, стр. 151.

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica*, str. 111.

⁴⁵ Има простора за упућивање насилника на третман у случају када се изриче условна осуда са заштитним надзором применом одредбе чл. 73. ст.1. т. 9 КЗС која предвиђа обавезу посећивања одређених професионалних и других саветовалишта и установа и поступање по њиховим упутствима. Наравно,

рицања условне осуде и/или као мере безбедности,⁴⁶а који би требало да допринесу ефикаснијој заштити жртава. На том пољу је хрватски кривичноправни концепт заштите од насиља у породици показао боље резултате предвидевши »судјеловање у поступку психосоцијалне терапије у специјализираним установама ради отклањања насилничког понашања« као посебне обавезе уз условну осуду са заштитним надзором, док је у кривичнопроцесним оквири-ма своје место нашла посебна *мера ојреза* – забрана приближавања одређеној особи и забрана успостављања или одржавања везе са одређеном особом.⁴⁷

На крају излагања о основама кривичноправне заштите од насиља у породици ваљало би поменути да ни решења која постоје у КЗ Републике Српске, а на која се наш законодавац угледао, немају задовољавајућу примену у пракси, што се тумачи неадекватним поступањем органа кривичног гоњења, оптерећеношћу предрасудама према овом облику насиља, али и несавршеном и непотпуном кривичноправном регулативом⁴⁸.

С обзиром на то да нова решења не предвиђају битне измене које би иницирале промену односа институција које треба да их примењују, већ су и сама половична и нескладна, наставак старе праксе коју карактерише неуједначено и дискреционо поступање у случајевима насиља у породици може се претпоставити. Овакав закључак указује на неопходност ревидирања полазних основа у креирању концепта заштите од насиља у породици, тачније на неопходност креирања самог концепта чији би један интегрисани сегмент била јасно формулисана и добро уређена кривичноправна заштита. За почетак би добро дошло и повећано (искрено) интересовање и занимање за проблем насиља у породици оних институција које имају моћ да утичу на уједначавање поступања у примени инкриминације и отклањању недоумица које непрецизне законске одредбе комбиноване са предрасудама и недовољним познавањем материје генеришу.

ОДНОС КРИВИЧНОПРАВНЕ И ПОРОДИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Када се говори о новим решењима на терену кривичног права неопходно је поменути и најновије промене у домену породичног права као матичне гране права када су у питању породица и односи у њој. Нова породичноправна решења су у примени од 1. јула 2005. године и доносе важне новине у об-

pod uslovom da zaista oživi primena uslovne osude za zaštitnim nadzorm uopšte, a potom i da se pokrenu pomenuta saveovališta i ustanove u željenom pravcu.

⁴⁶ Viktimološko društvo Srbije, »Model pravne zaštite od nasilja u porodici«, u: Nikolić-Ristanović, V.(ur.), *Porodično nasilje u Srbiji*, str. 134.

⁴⁷ Sučević, R., »Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Hrvatskoj«, *Temida*, br. 2, 2003, str. 62.

⁴⁸ Marković, I., »Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj«, *Temida*, br. 2, 2003, str. 56-59.

ласт заштите од насиља у породици. Оне се образлажу потребом да се одговори на насиље у породици чије су »последнице тешке телесне и душевне патње углавном жена и деца и што су нека од тих дела посебно трауматизирајућа за жртву«⁴⁹. Међу основним одредбама Закона своје место је нашла и одредба која садржи експлицитну забрану насиља у породици, као и прокламовање права на заштиту од насиља у породици (чл. 10 ПЗ)⁵⁰. По први пут и породично право шаље јасну поруку да је насиље у породици недопустиво придруживши се кривичноправној поруци, што је од значаја за интензивирање заштите од насиља у породици на генерално-превентивном нивоу.

Закон у чл. 197. дефинише насиље у породици као угрожавање телесног интегритета, душевног здравља или спокојства другог члана породице што је у основи и дефиниција Кривичног законика. Даље, Закон прецизира која су то све понашања не затварајући листу могућих насилних аката, те је она далеко дужа него кривичноправна⁵¹. Ово је и разумљиво с обзиром на то да је реч о другачијој врсти заштите (грађанскоправној) и то у материји која се искључиво бави породицом и њеном заштитом.

Оно што је посебно занимљиво са становишта односа кривичне и породичноправне заштите јесте круг лица која се одредбама Породичног закона штите од насиља у породици, односно која се имају сматрати члановима породице. То су: супружници или бивши супружници, деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство, лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству, ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери, лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству (чл. 197 ст. 3 ПЗ).

Питање је да ли би и кривичноправном заштитом требало обухватити овако широк круг лица - чланова породице, односно да ли су пред органе кривичног гоњења и суда постављени обавезни критеријуми у досадашњем проблематичном идентификовању чланова породице? Одговор би био негативан с обзиром на то да и сам Породични закон говори о насиљу у породици и одређењу његових актера уз ограду да се то чини »у смислу овог закона« и

⁴⁹ Vlada Republike Srbije, *Predlog porodičnog zakona*, 05 broj: 011-8152/2004 od 9. decembra 2004, str. 103

⁵⁰ »Porodični zakon«, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005.

⁵¹ Nasiljem se smatra naročito: nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede, izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina ili nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

за потребе грађанскоправне заштите од насиља у породици. Са друге стране недопуштена је досадашња пракса у одређивању чланова породице, а нова решења Кривичног законика су половична и такође не одговарају правом смислу инкриминације насиља у породици. Од заштите не смеју бити изузети ванбрачни партнери или бивши партнери, као и лица која су чланови шире породице, а између којих постоји заједница живота. Као најприкладније решење се чини модификовање већ помињане одредбе из чл. 98 ЗКП. Додатни критеријум, уз чињеницу сродничке или партнерске релације требало би да буде и заједница живота, актуелна или некадашња при чему то не би морало нужно значити живот на истом простору.

Важна тачка додире две димензије правне заштите од насиља у породици јесте и овлашћење јавног тужиоца да поднесе тужбу за одређивање или продужење мере заштите од насиља у породици (поред члана породице према коме је насиље извршено и органа старатељства). Како је Закон тек годину дана у примени немогуће је дати праву оцену ангажовања јавног тужилаштва у овом смислу⁵². Међутим, ако се има у виду досадашња оцена поступања тужилаштва у оквирима кривичноправне заштите од насиља у породици, тешко да би се могло очекивати нарочито ангажовање на грађанскоправном нивоу заштите. Пре би се овакав ангажман могао од стране тужилаштва сматрати непотребним теретом и овлашћењем које неће често бити коришћено. Ово и из разлога што органи кривичног гоњења и суда и иначе нерадо прихватају своју улогу у сузбијању насиља у породици пребацујући одговорност на друге – саме жртве или службе социјалног старања⁵³.

Тешко је очекивати да ће јавно тужилаштво подносити тужбу и тражити неку од мера заштите од насиља у породици уместо саме жртве или органа старатељства. Мере које се одређују представљају привремену забрану или ограничавање одржавања личних односа насилника и жртве (чл. 198 ст. 2 ПЗ)⁵⁴, што се у кривичном поступку остварује одређивањем притвора, те једино уколико нема основа за притвор, а јавни тужилац је изузетно заинтересован за дистанцирање насилника од члана породице могло би се и замислити његово ангажовање у том смислу. Мада је вероватније да ће у таквој ситуацији савесни и добронамерни тужилац обавестити надлежни орган старатељства о проблему, уз очекивање да ће се он ангажовати на тражењу мера заш-

⁵² На семинарима *Autonomnog ženskog centra organizovanim za tužilaštva i sudove iz Beograda, održavanim u toku 2006. godine*, nisu se čuli glasovi tužilaca koji se u ovom smislu angažuju.

⁵³ Lukić, M., Jovanović, S., *Drugo je porodica*, str. 75-107.

⁵⁴ Мере заштите од насиља у породици су: издвање налога за иселjenje из породичног стана или куће без обзира на право својине односно закупа непокретности, издвање налога за уселjenje у породични стан или кућу под истим условима, забрана приближавња члану породице на одређеној удаљености, забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице, забрана даљег uznemiravanja члана породице.

тите од насиља. Када се све узме у обзир, чини се да ће овакво овлашћење јавног тужиоца пре остати на нивоу формалног.

Следеће важно питање у односу два концепта заштите односи се на потребу кривичноправног санкционисања непоштовања мера заштите од насиља у породици. На ефикасност и обезбеђење поштовања мера које изриче суд у парничном поступку сигурно да има утицаја и кривичноправно санкционисање њиховог непоштовања, те предочавању насилнику шта га чека ако се не придржава изречене мере. У том смислу је добро што је у кривичноправним оквирима предвиђен нови облик кривичног дела насиља у породици који се састоји у чиме је остварена спона између два постојећа нивоа заштите од насиља у породици.

И породичноправни концепт са решењима на чију се примену у стручним круговима гледа са неверицом (нарочито на меру иселења насилника из властитог стана) и његов недовољно усклађен однос са кривичноправним концептом говоре у прилог потреби да се сачини јединствена стратегија у супротстављању насиљу у породици, а не да се ово важно питање решава сегментирано и сепаратно. Као узор би могла послужити Хрватска која је 2004. године донела Националну стратегију заштите од насиља у обитељи,⁵⁵ а коју је базирала на детаљно спроведеној анализи постојећег стања. Једна од мера за остваривање циљева јесте анализа и евалуација постојећих решења којима се остварује заштита од насиља у породици⁵⁶ и њихово усклађивање са међународним стандардима, што би у нашим условима било од изузетног значаја. Мере које завређују посебну пажњу јесу и програми едукације и специјализације за професионалце који се позивају у заштиту, као и борба против предрасуда везаних за овај облик насиља у јавности уопште, чиме се код нас превасходно или бар највидљивије баве невладине организације.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Разматрани нормативни концепти који нуде заштиту од насиља у породици несумњиво представљају показатеље позитивне промене односа државе према овом облику насиља. Насиље у породици је измештено из сфере приватних проблема у јавни простор и држава се залаже за његово решавање и то на два нивоа: кривичноправном и породичноправном. Али, да ли то чини на прави начин, односно да ли поменути концепти представљају адекватан одговор на насиље у породици и пружају ефикасну заштиту? На ово питање тешко је позитивно одговорити, јер је већ на први поглед јасно да је реч о

⁵⁵ Vlada Republike Hrvatske, *Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji*, www.vlada.hr

⁵⁶ Treba pomenuti da Hrvatska ima i poseban »Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji« (Narodne novine, br.116/03)

два паралелно постављена система између којих није успостављена јасна веза, већ сваки у својим оквирима нуди заштиту од насиља у породици и сваки понаособ трпи одређене приговоре.

Први се у пракси опробао кривичноправни концепт показавши слабости и недостатке сопствених нормативних решења, али и сву озбиљност проблема коме се супротставља. Његова правно-техничка несавршеност и делотворност укорењених друштвених ставова и предрасуда који у крајњој линији одричу посебан значај овом облику насиља омогућавају дискреционо поступање и примену старих образаца у одговору органа кривичног гоњења и суда на насиље у породици. Ни решења која би требало да замене важећа не само да не представљају значајан корак напред, већ јасно показују да се проблему насиља у породици не посвећује нарочита пажња.

За разлику од кривичноправног, породичноправни концепт заштите је веома амбициозно постављен, али се још није у доброј мери опробао у пракси. Ипак, у стручним круговима се изражава неверица и сумња у могућност његове доследне применљивости због неприлагођености друштвеним приликама. И у оваквим ставовима назире се моћ уврежених ставова према насиљу у породици као нерешивом проблему, али и оправдана бојазан од неприменљивости решења која нису у складу са друштвеном стварношћу.

Мане и једног и другог концепта могу се потражити у сукобу »традиционалног« одрицања значаја и опасности насиљу у породици и (још увек недовољно друштвено уочене) потребе да се на њега адекватно одговори. Како је реч о комплексном проблему, јасно је и да сам одговор на њега мора бити комплексан и добро промишљен, а начин на који се за њим трага у нашим условима сигурно не задовољава тај критеријум. У трагању за овим одговором почело се са краја (одсликаног у кривичном праву као последњем средству заштите), па и то са озбиљним замеркама, а нови кораци на том путу показују да нисмо близу целовитом, усклађеном систему заштите. А управо такав систем препоручују и Уједињене нације у свом разматрању различитих стратегија за супротстављање насиљу у породици истичући неопходност изградње вишедимензионалног приступа у коме би кривична реакција била усклађена са оном на пољу образовања, здравствене заштите и социјалног старања уз координисано деловање државних служби и грађана.

Без целовите стратегије посвећене управо овом проблему, са акцентом на превенцији и сламању постојећих предрасуда, а у оквиру које би своје право место добиле и породичноправна и кривичноправна заштита, међусобно усклађене, тешко да ће се *ад хоц* изменама појединих закона доћи до ефикасног решења.

ЛИТЕРАТУРА

- Деаринг, А., »Аустријски закон о заштити од насиља у породици«, у: *Темид*, бр. 3, 2002.
- Бордјевић, Ђ., »Нови облици тешких убистава у Предлогу Кривичног законика«, *Правни животић*, бр. 9, 2005.
- Јовановић, С., Лукић, М., »Кривична дела насиља у породици«, у: Радовановић, Д.(ур.) *Деликтни насиља: кривичноправни и криминолошки аспекти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002.
- Јовановић, С., Лукић, М., »Стратешке промене кривичног законодавства у области насиља: родни аспект«, у: Радовановић, Д. (ур.), *Сиграијеија државној рејовања ѿројив криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003.
- Константиновић-Вилић, С., Петрушић, Н., *Кривично дело насиља у ѿпородици: ѿравна ѿракса у Рејублици Србији*, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију, Ниш, 2004.
- Лалевић, С. М., *Синоними и сродне речи срјскохрвајској језика*, Нолит, Београд, 2004.
- Лазаревић, Љ., *Кривично ѿраво, Посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1995.
- Лазаревић, Љ., »Деликти насиља – кривичноправни аспект«, у: Радовановић, Д.(ур.) *Деликтни насиља: кривичноправни и криминолошки аспекти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002.
- Лазаревић, Љ., »Кривично законодавство као основа за конституисање политике сузбијања криминалитета«, у: Радовановић, Д. (ур.) *Сиграијеија државној рејовања ѿројив криминала*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2003.
- Лазаревић, Љ., *Коменјар Кривичној законика*, Савремена администрација, Београд, 2006.
- Лукић, М., Јовановић, С., *Друјо је ѿпородица: насиље у ѿпородици – насиље у ѿри-сусјеву власти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.
- Марковић, И., »Примјена одредбе о насиљу у породици у Републици Српској«, *Темид*, бр. 2, 2003.
- Милић, А., *Социолојија ѿпородице*, Чигоја штампа, Београд, 2001.
- Николић – Ристановић, В., *Од жрјиве до зајворенице: насиље у ѿпородици и криминалијеиј жена*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2000.
- Николић – Ристановић, В.(ур.) *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд, 2002.
- Queensland Police Academy, *Домесјиц Виоленце: Цомјееиенцу Ацдуисјишон Пројрам ЦП 012*, Брисбане, 1993
- Симеуновић-Патић, Б., »Убиства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике«, *Темид*, бр. 3, 2002.

Симић, И., Перовић, М., *Кривични закон Републике Србије: практична примена*, Службени гласник, Београд, 2002.

Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне материје*, Службени гласник, Београд, 2004.

Симић, И., Трешњев, А., *Збирка судских одлука из кривичноправне материје*, Службени гласник, Београд, 2005.

Стојановић, З., Перић, О., *Кривично право, Посебни део*, Службени гласник, Београд, 2002.

Стојановић, З., »Правно-филозофске концепције у Предлогу кривичног законика Србије и Кривичном законнику Црне Горе«, у: Радовановић, Д.(ур.) *Казнено законодавство: иројресивна или рејресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005.

Стојановић, З., *Коментар Кривичној законика*, Службени гласник, Београд, 2006.

Сучевић, Р., »Законска регулатива обитељског насиља у Хрватској«, у: *Темид*, бр. 2, 2003.

Унијетед Натионс Центре фор Социал Девелопмент анд Хуманитариан Аффаирс, *Сџрајџејџес фор Цонфронтиџи Домесџиџ Виоленџе*, New York, 1993.

Влада Републике Србије: *Предлој Кривичној законика* са образложењем, 4912004.131/33, 2005.

Влада Републике Србије, *Предлој џородичној закона*, 05 број: 011-8152/2004 од 9. децембра 2004

Влада Републике Хрватске, *Национална сџрајџејџа зашџиџиџе од насиља у обитељи*, www.вллада.хр

ЗАКОНИ:

»Кривични закон Републике Србије«, *Службени гласник СРС*, бр. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 и *Службени гласник РС*, бр. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003.

»Кривични законик«, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.

»Породични закон«, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005.

»Породични закон Републике Српске«, *Службени гласник РС*, бр. 54/2002.

»Закон о изменама и допунама КЗ РС«, *Службени гласник РС*, бр. 10/2002

»Закон о измјенама и допунама Казненог закона«, *Народне новине*, бр. 129/2000.

»Закон о заштити од насиља у обитељи«, *Народне новине*, бр. 116/2003.

»Законик о кривичном поступку«, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/2001, 68/2002, *Службени гласник РС*, бр. 58/2004, 85/2005.

CRIMINAL LAW PROTECTION AGAINST FAMILY VIOLENCE:
NEW PROVISIONS

Sladana Jovanović, M.A.
Faculty of Law, Union University, Belgrade

Summary: In this paper the author analyzes the current legal concept of protection against family violence. As the specific legal concept of protection against family violence has been conceived within the criminal law framework, the paper focuses on the criminal law provisions. Since 2002, Serbian Criminal Act has recognized a new offence: family violence (Article 118a), an incrimination that encompasses well known incriminations of various violent acts, now situated within a family framework. It was undoubtedly a great change in the state response to family violence, but soon the flaws of the normative concept emerged in the field of its implementation. Different answers have been given from the professionals (social workers, police officers, public prosecutors, judges) on the questions which are essential for the unanimous response to the problem: Who is the family member? Could it be a wife that is not the member of the household, or ex-spouse who lives in the same house with an abuser, and what about extra-marital cohabitation? How many violent acts should be treated as a family violence: one or more? The prejudices on the side of professionals regarding family violence are also perceived as a source of the problems mentioned, as well as one of the obstacles in creation of the adequate protective mechanism. Has the new Criminal Code solved the problems? No, in spite of some changes it brought to family violence legal provisions. Unfortunately, the changes are not a result of legislator's contemplation and efforts to make some improvements; they are just taken over from Penal Code of Republika Srpska, uncritically and superficially.

Specific mechanism that entered family law in 2005 shows much more ambition and enthusiasm of its creators. We could say: maybe too much. Family law concept is, undoubtedly, a modern one, similar to those from comparative law, but some of the protective measures (especially the one that demands the abuser expelled from his/her house) have been widely criticized. Also, there is a wide gap between the criminal and family law provisions regarding interpretation of the term »a family member«. In the family law it is much wider (a family member is a girlfriend/ boyfriend, or a sexual partner), and not clearly related with the criminal law level, so the criminal law enforcement still does not have clear guidelines and still interprets »a family member« in its own, pretty confusing manner. This family law model has been conceived with best intentions and great efforts, but without

having in mind the social reality in Serbia and possibilities of the institutions that should be engaged in the implementation process.

In spite of changing at the level of legislation, the process of implementation of the actual provisions has been changing slowly, partially because of the shortages of the legal concepts themselves, but also because of the attitudes and prejudices towards family violence deeply rooted into society, as patriarchal as ours. The existing legal concepts have been created separately, the relation between them is vague and unclear, and thus the need for one comprehensive strategy at the national level is obvious. That strategy should be based on researches, models from comparative law taken over critically and they should follow the UN recommendations on multidisciplinary approach emphasizing preventive measures and combating prejudices.

КОРУПЦИЈА И ОДГОВОРНОСТ ПРАВНИХ ЛИЦА ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА

Мр Драгана КОЛАРИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Корупција представља једну од најважнијих тема међународне политике сузбијања криминалитета. Управо нас она упућује, заједно са савременим облицима коруптивног деловања, на потребу увођења одговорности правних лица за дела корупције. Дуго година владајућа максима *societas delinquere non potest*, која је одбацивала идеју о кривичној одговорности правних лица, у савременом кривичном законодавству је доведена у питање. О неопходности законског уређења проблематике одговорности правних лица за кривична дела говоре многобројни међународни документи које је наша земља ратификовала и на тај начин преузела обавезу имплементације норми међународног права. Овом приликом проблематизујемо питање које се односи на одговорност правних лица за кривична дела и кривичноправно сузбијање корупције. На овом месту размотрићемо да ли је потребно да се говори о кривичној одговорности правних лица, или је примереније термилошки и са становишта теорије говорити о казненој одговорности правних лица.

Кључне речи: *корупција, одговорност правних лица, кривично дело, Кривични законик Србије, међународни документи, привредни пресудни.*

УВОД

Ако откривена кривична дела у чијој се основи налази корупција означимо као врх леденог брега, или пре као део тог врха, онда нам је јасно да свес-трана и ефикасна борба против корупције захтева правну регулативу која ће обухватити и питање одговорности правних лица за кривична дела корупције. На тај начин имали бисмо спремно оружје јер вођење рата против корупције указује на то да се правна лица често употребљавају као параван.

Чињеница да су правна лица често укључена у кривична дела корупције, нарочито у пословним трансакцијама, и да пракса указује на озбиљне проблеме при кривичном гоњењу физичких лица која наступају у име тих правних лица утицала је на увођење корпоративне одговорности у најзначајније међународне документе у овој области. Наиме, с обзиром на величину корпорација и сложеност структура организације, све је теже идентификовати физичко лице које се може сматрати одговорним (у кривичном смислу) за кривично дело подмићивања. Правна лица зато обично измичу одговорности због њиховог колективног процеса доношења одлука. С друге стране, коруптивни поступци се често настављају и после хапшења појединих чланова руководства због тога што компанија није застрашена индивидуалним санкцијама.

Данашњи међународни тренд изгледа да подржава опште признање корпоративне одговорности чак и у земљама које су до пре неколико година примењивале принцип да корпорације не могу бити учиниоци кривичних дела.

Размотримо нека основна питања која се постављају у вези с корпоративном одговорношћу за кривична дела с посебним освртом на кривична дела корупције.

МЕЂУНАРОДНА ОСНОВА

Међу првим међународним документима који наглашавају потребу да се *„осигурају одговарајуће мере како би се сиречило да правна лица буду ујош-ребљена као параван за дела корупције“* истиче се Резолуција (97) 24 Комитета министара Савета Европе о двадесет водећих принципа у борби против корупције.¹ Сличне садржине је и препорука Р (88) 18 Комитета министара Савета Европе, којом су владе држава чланица позване да уреде питање одговорности правних лица за кривична дела учињена при вршењу њихове активности.

Наша земља је преузела обавезу да регулише питање одговорности правних лица, када су у питању кривична дела корупције, ратификовањем, између

¹ Резолуција је усвојена на 101. седници Комитета министара 6. новембра 1997. године.

осталих, и Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала.² У Конвенцији се истиче да је свака држава потписница обавезна да усвоји неопходне мере, у складу са својим правним начелима, како би се установила одговорност правних лица за учествовање у тешким кривичним делима у које је умешана група за организовани криминал и за кривична дела која су утврђена у складу с чл. 5, 6, 8 и 23 ове конвенције. То су дела која се односе на корупцију, прање новца, ометање правде и кажњавање учешћа у групама за организовани криминал.

Централно место у поређењу одредби националног кривичног законодавства и међународних докумената у области борбе против корупције има Кривичноправна конвенција о корупцији Савета Европе.³ Ову Конвенцију је наша земља ратификовала и на тај начин преузела обавезу да одредбе свог закона усклади с овим извором права. У овој области важно је поменути и остале конвенције које Европска унија препоручује за усвајање. То су, пре свега, Конвенција Уједињених нација против корупције⁴, Конвенција о сузбијању подмићивања страних јавних службеника у међународним пословним трансакцијама усвојена у оквиру Организације за економску сарадњу и развој⁵ и Грађанскоправна конвенција о корупцији⁶. На тај начин, успостављени су одређени међународни стандарди у области одговорности правних лица за корупцију.

Кривичноправна конвенција Савета Европе у члану 18 предвиђа одговорност правног лица за учињена кривична дела. Свака држава потписница усвојиће такве законодавне и друге мере које су неопходне да би се обезбедила одговорност правног лица за кривична дела активног подмићивања, трговине утицајем и прања новца, која је у њихову корист учинило физичко лице које има водећу позицију унутар тог правног лица а које делује појединачно или као део неког органа тог правног лица. Основ одговорности правног

² У Палерму у Италији од 12. до 15. децембра 2000. године одржана је, под окриљем Уједињених нација, међународна конференција на високом нивоу, која је резултирала доношењем Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала. Конвенцију је наша земља ратификовала у јуну 2001. године – „Службени лист СРЈ“, Међународни уговори, број 6/2001.

³ Конвенција је отворена за потписивање 27. јануара 1999. године, а ступила је на снагу 1. јула 2002. године.

⁴ Конвенцију је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација 31. октобра 2003. године. Она је отворена свим државама за потписивање од 9. до 11. децембра 2003. године у Мериди, Мексико, а након тога у седишту Уједињених нација у Њујорку до 9. децембра 2005. године. Ступила је на снагу, у складу с чланом 68, деведесетог дана након депоновања тридесетог инструмента о ратификацији, прихватању, одобрењу или приступању. Наша земља је потписала ову Конвенцију 11. децембра 2003. године и ратификовала је („Службени лист СЦГ“, Међународни уговори, број 12/2005).

⁵ Конвенција је усвојена у оквиру ОЕЦД-а (Organisation for Economic Co-operation and Development) 21. новембра 1997. године.

⁶ Конвенција је отворена за потписивање 4. новембра 1999. године и ступила је на снагу 1. новембра 2003. године.

лица је да то физичко лице има пуномоћ да представља то правно лице, или овлашћење да доноси одлуке у име тог правног лица, или овлашћење да врши контролу унутар тог правног лица.

Члан 18 не прописује одређену врсту одговорности за правна лица. Због тога ова одредба не намеће обавезу да се пропише да ће правна лица бити сматрана кривично одговорним за наведена кривична дела. Треба јасно рећи да, сходно овој одредби Конвенције, државе потписнице предузимају кораке да установе неки облик одговорности правних лица укључених у коруптивну праксу, одговорности која би била кривична, управна или грађанска по природи. Према томе, кривичне и некривичне, административне и грађанске санкције су одговарајуће под условом да су „делотворне, пропорционалне и одвраћајуће“.⁷ Правна лица биће сматрана одговорним уколико су испуњена три услова. Први услов је да је кривично дело активног подмићивања, кривично дело злоупотребе утицаја или кривично дело прања новца било извршено као што је дефинисано у чл. 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12 и 13 Кривичноправне Конвенције. Други услов је да је кривично дело било извршено у корист или у име правног лица. Трећи услов, чији је циљ да се ограничи поље примене овог облика одговорности, захтева учешће „било ког лица које заузима руководећи положај“. Руководећи положај се може претпоставити у три описане ситуације – овлашћење да представља, или овлашћење да доноси одлуке, или овлашћење да обавља контролу – што показује да једно такво физичко лице законски или у пракси може сносити одговорност правног лица.

Конвенција Уједињених нација против корупције такође не прејудуцира унапред облик одговорности правних лица за кривична дела. То питање свака држава треба да регулише у складу са својим правним начелима.⁸

Међународни документи постављају захтев пред наше законодавство, да у складу с неким новим облицима друштвено штетних понашања која се појављују с развојем друштва, унесемо нове инкриминације, или пак да проширимо криминалну зону постојећих. Ту треба изабрати пут који ће водити рачуна о домаћем правном систему, нашој правној терминологији, општим начелима и институтима кривичног права. То је тежи, али адекватнији пут имплементације норми међународног права.⁹ Тако је учињено и када су у питању новине у Кривичном законнику Србије, па, према томе, и када је у питању група кривичних дела против службене дужности којој корупција по својој природи припада. Што се тиче одговорности правних лица за кривична дела у Србији, законода-

⁷ Члан 19, став 2 Кривичноправне конвенције о корупцији.

⁸ Члан 26 Конвенције Уједињених нација против корупције.

⁹ Види: Стојановић, З.: Правно-филозофске концепције у Предлогу КЗ Србије и Кривичном законнику Црне Горе, *Зборник радова* са саветовања „Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2005, стр. 10.

вац је изоставио одредбу о таквој одговорности у Кривичном законнику из већ добро познатих разлога (начело индивидуалне субјективне одговорности, начело *nulla poena sine culpa*, неприхватљивост колективног кажњавања и сл.).¹⁰ За коју ће се солуцију одлучити актуелни законодавац?

У сваком случају, следећи корак би требало да буде регулисање одговорности правних лица за кривична дела, тј. изналагање солидног правног основа за кривично гоњење и осуђивање правних лица за кривична дела. Треба усвојити једно компромисно решење које истовремено испуњава критеријуме међународних докумената и није у конфликту с постојећим материјалним кривичним правом.

ОСВРТ НА ОДРЕДБЕ О ОДГОВОРНОСТИ ПРАВНИХ ЛИЦА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Последњих година, многе државе су, прихватајући препоруке, у своја законодавства увеле одговорност правних лица за кривична дела. Решења и приступи се међусобно разликују. Да погледамо нека од њих.

Швајцарска је у октобру 2003. године допунила Федерални кривични законик и усвојила одредбе које подвргавају корпорације кривичном гоњењу. Тим кораком Швајцарска је преузела темпо који су диктирале англосаксонске и неке европске земље годинама уназад. Нови члан 100 (i) Федералног законика означава секундарну кривичну одговорност корпорације у случајевима када је кривично дело учињено у оквиру пословног делокруга корпорације, а не може се приписати запосленом због унутрашње организације. У великом броју кривичних активности, као што су организовани криминалитет, прање новца, подмићивање и финансирање тероризма, корпорације ће постати примарно и кумулативно подвргнуте кривичном гоњењу ако нису предузеле потребне и разумне организационе мере да спрече кривично дело (члан 100 (ii)). У оба случаја, кривица корпорације је везана за недостатак организационих мера. У случајевима секундарне одговорности, недостатак се огледа у томе што извршилац не може да се идентификује, док у случајевима примарне одговорности, корпорација је крива јер није предузела одговарајуће и разумне кораке да спречи кривично дело.

Посебну забринутост практичари су испољили у погледу значења синтагме „потребне и разумне организационе мере да спрече недозвољено понашање“.¹¹ Ако прекрше чланове 100 (i) и 100 (ii), корпорације могу да се суоче с казном и до пет милиона швајцарских франака.

¹⁰ О томе више: Стојановић, З.: Кривично право – општи део, Београд, 2005, стр. 212–218.

¹¹ Види: <http://www.iflr.com/?page=10&pubid=33&iss=21019&sid=600938&type=20> скинуто дана 5. маја 2006. године.

У ред земаља које су увеле одговорност правних лица за кривична дела спадају и Белгија, Француска, Исланд, Холандија, Босна и Херцеговина, Шведска, Македонија, Словенија, Хрватска итд.

Француска усваја становиште да је правно лице одговорно само ако је један од руководиоца умишљајно или нехатно извршио кривично дело. У складу с тим, неопходно је утврдити да је извршено кривично дело и да је то учињено *за рачун* правног лица *од сйране* његових органа или представника.¹² Како се истиче у француској теорији, када је непостојање надзора или контроле од стране руководиоца правног лица омогућило извршење кривичног дела корупције, одговорност правног лица може бити постављена на кривичном и/или грађанском плану.¹³

Земље које не прихватају концепт кривичне одговорности правних лица ипак не одбацују постојање неке друге врсте одговорности. Погледајмо Бугарску, Немачку и Грчку.

Бугарска не прописује кривичну одговорност правних лица за кривична дела. Она је 21. септембра 2005. године допунила Закон о административним прекршајима и санкцијама увођењем одговорности правних лица за подмићивање, прање новца, трговину утицајем и преваре. Овај закон прописује новчану казну до милион лева (пет стотина хиљада евра), али не мању од износа који је требало да се добије или је добијен. Дозвољена је и конфискација прихода од учињеног кривичног дела.

У Немачкој, правна лица нису субјекти кривичне одговорности. У њиховом праву, сагласно разликовању кривичних дела и прекршаја, усвојен је систем прекршајне одговорности правних лица.

У Грчкој, правна лица такође нису субјекти кривичне одговорности, али постоји могућност примене административних санкција укључујући: новчану казну до три пута вредности илегалних бенефиција које су остварене, губитак права на пословање, губитак активе.

Главни проблем за успостављање кривичне одговорности правних лица за кривична дела јесте утврђивање основа те одговорности: како ће се кривична одговорност или како би требало кривичну одговорност приписати колективним ентитетима. Централни, теоријски проблем се тиче приписивања кривице вештачким ентитетима који нису људска бића. Овде се јавља следеће питање: када ће неко правно лице бити сматрано одговорним за кривично дело које је извршио њен запослени? У том погледу треба направити разлику између земаља англосаксонског и европско-континенталног поднебља.

¹² Илић, Г.: Корупција и одговорност правних лица, необјављен материјал који је део пројекта „Унапређење хармонизације законодавства Републике Србије са међународним стандардима за борбу против корупције“, који је реализован под покровитељством мисије ОЕБС-а у Србији и Црној Гори, децембар 2005. године.

¹³ *Ibidem.*

Англосаксонци су у почетку, када је у питању корпоративна одговорност, правили разлику између кривичних дела која захтевају доказ кривице (*mens rea offences*) и оних дела која се изворно називају *regulatory offences*¹⁴.

Оригинално прецедентно, обичајно право Енглеске и Канаде дуго времена није дозвољавало да корпорација, тј. правно лице, буде осуђена за кривично дело за која се тражи доказ кривице (*mens rea*) насупрот *regulatory offences* када је то било могуће.¹⁵ *Mens rea offences* су кривична дела која захтевају доказ о постојању и објективних и субјективних елемената, тј. доказ о постојању неког облика кривице који се изражава намерним, немарним или безобзирним поступањем, или поступањем са знањем (*knowingly*) које се најчешће у праву изједначава с „вољно слепим понашањем“ (*willfully blind*). Било је и изузетака и ти изузеци су били утемељени на *теорији о викаријској одговорности*. Сходно тој теорији, господар је одговоран за поступање свог слуге докле год он за њега ради. Ово начело је настало у XVII веку у оквиру грађанског права како би се обезбедила надокнада трећим странама које су биле оштећене поступањем неког слуге док је обављао послове за свог господара. Ово начело је било оправдано на следећи начин: ако господар убире плодове рада свог слуге, он такође треба да сноси и последице његовог рада. То је практично значило да су слуге биле без новца и да, сходно томе, када би нека надокнада штете требало да буде исплаћена, њу би морао да сноси господар.¹⁶

Док је обичајно право признавало примену викаријске теорије када је било речи о надокнади штете узроковане грађанским деликтима, оно није признавало ту одговорност за кривична дела од тренутка када су она захтевала постојање *mens rea* или личне кривице. Само постојање односа између послодавца и запосленог, тј. господара и слуге, није било довољан основ за приписивање кривице господару. Ипак, постојала су три кривична дела у обичајном праву – узроковање јавне штете, клевета и вређање суда – за која судови нису захтевали постојање *mens rea*. Нити је постојање *mens rea* било обавезно за извештај број дела (*regulatory offences*) која су судови сматрали кривичним делима за која је прописана апсолутна одговорност. На ове четири категорије кривичних дела, која нису захтевала постојање *mens rea*, судови су примењивали викаријску одговорност, допуштајући да господар буде осуђен за криви-

¹⁴ Реч је о термину који је тешко уподобити с домаћим појмовима, али рецимо да су у питању дела за која је довољна објективна одговорност. Ова дела се још називају „no fault offences“ или дела без кривице. Када се једном установе објективни елементи тог дела (*actus reus*), оптужени ће бити проглашен кривим без обзира на то да ли је показао да је он или она ослобођен кривице.

¹⁵ Ferguson, G.: *Corruption and Corporate Criminal Liability*, str. 3, <http://www.icclr.law.ubc.ca/publications/reports/fergusong.PDF>

¹⁶ *Ibidem*.

чна дела свог слуге. Господар је могао да буде било појединац било нека корпорација. Осим ова четири изузетка заснована на викаријској одговорности, корпорације су биле ослобођене одговорности у кривичном праву.¹⁷

На самом почетку XX века, судови су почели да не уважавају тај „корпоративни имунитет“ који су правна лица имала у кривичном праву. Судови су сматрали да реч попут „свако“ у кривичним законима треба да обухвата и корпорације, да корпорације могу бити кажњене новчаним казнама које нису одређене законом за извршена кривична дела када је једина прописана казна казна затвора. Најпроблематичнија препрека покретању кривичне одговорности корпорација било је приписивање *mens rea* (кривице) једном апстрактном, нељудском ентитету који се назива корпорација. Иронично у свему томе је то што је инсистирање на том питању потекло од једног случаја у коме је Горњи дом одлучио да је реч о грађанско-правној одговорности, а тај случај је назван *Lennard's Carrying Co. Ltd.* Он се односио на грађанско-правну одговорност корпорације за штете прописане законом, што би корпорацији приуштило одбрану, уколико штета није проузрокована њеном грешком. Питање је било да ли је грешка директора, који је активно учествовао у активностима компаније, по закону била грешка корпорације. Сматрајући да је то тако, виконт Халдејн (Haldane) је установио општи принцип – принцип особа које управљају – за приписивање грешке корпорацији. Ова теорија је позната као *теорија идентификације или alter ego теорија*. Виконт Халдејн је изјавио:

„Корпорација је апстракција. Она нема свест о себи баш као што ни тело није свесно себе; њена активна и управљачка воља се мора, према томе, тражити у некоме ко би могао бити назван агенсом, али ко је заиста особа која управља и изражава вољу корпорације... Према томе, ако је господин Ленард био особа која је управљала компанијом, онда његово деловање мора представљати активност која се поистовећује с активношћу саме компаније осим ако је утврђено да корпорација уопште не треба да буде одговорна...“¹⁸

Теорија идентификације која је настала у енглеској судској пракси примењује се и у Канади. Канадски закони одређују корпорације и друге колективне ентитете као „лица“ у смислу кривичног права. Дефиниција појмова „свако“, „лице“, „власник“ дата у одељку 2, обухвата и „јавне ентитете, органе корпорације, друштва, компаније“.¹⁹

Корпорације могу искључиво да делују посредством својих запослених и агената. На пример, иако ми уопштено сматрамо да банка даје позајмице, у ствари је службеник банке онај ко прикупља информације, проверава поузданост клијента, одобрава позајмицу и пребацује новац на клијентов рачун. Пи-

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ Ferguson, G.: *Corruption and Corporate Criminal Liability, op. cit.*, str. 5.

¹⁹ Види: <http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/c45/> скинуто дана 5. маја 2006. године.

тађе је да ли банка која даје позајмицу некоме да би је он користио у криминалне сврхе, као на пример, за увоз дроге, врши кривично дело? Банка је позајмила новац који је употребљен за извршење кривичног дела, тако да је јасно да је извршила незакониту радњу. Али, да ли је банка знала да ће новац бити употребљен у криминалне сврхе и да ли је намеравала да их финансира?²⁰

Током протеклих година, судови су разматрали кривичне оптужбе против корпорација и других удружења лица, попут синдиката, и идући од случаја до случаја, установили су правила на основу којих се одређује када нека корпорација треба да буде осуђена за кривично дело.

У основи, корпорација је крива за кривично дело ако је особа која њом управља извршила незакониту радњу и притом имала захтевано стање свести. Да би нека особа представљала особу која управља, она мора имати толико овлашћења у корпорацији да се може сматрати *alter ego*-ом или „душом“ корпорације (изрази коришћени у скоријој судској пракси). Поступак одређивања особе која управља зависи од чињеница специфичних за сваки појединачни случај, али, генерално, та особа мора имати овлашћење да креира политику пре него просто право да руководи. Исто тако, особа која управља треба да има намеру да, бар делимично, оствари корист за корпорацију извршењем кривичног дела.

У горе наведеном примеру, веома је мала вероватноћа да ће директор банке и управни одбор бити обавештени о позајмици. Банка позајмљује новац сваког месеца. Уколико лице које позајмљује новац од банке превари банку и ако нико не зна за његову криминалну намеру, банка није извршила никакво кривично дело. Али, шта ако су то знали менаџер банке или регионални менаџер? Данас ће одговор на питање да ли су они особе које управљају банком зависити од тога колика овлашћења имају у процесу стварања политике банке у области позајмица. Поред тога, они би требало да бар делимично делују у корист банке, а не само у личну корист да би, потом, за то дело била осуђена банка.

У складу с актуелним канадским правом, могуће је постојање кумулације одговорности физичког и правног лица. Руководиоци и директори корпорације не могу бити осуђени за кривично дело због поступака корпорације само због тога што имају статус директора или руководиоца. Уколико они управљају корпорацијом с циљем извршења кривичних дела којима ће бити остварена нека корист за корпорацију или на неки други начин учествују у криминалним активностима везаним за делатност корпорације, они могу бити сматрани кривично одговорним. У таквим околностима, вероватно је да ће директори и руководиоци бити оптужени за кривично дело заједно с корпорацијом.

²⁰ *Ibidem.*

У земљама европско-континенталног правног система истиче се неколико теорија које решавају основ одговорности правних лица за кривична дела. Нпр., *теорија кривице због организације*. Она је прихваћена у већ цитираном, швајцарском Кривичном закону.

У немачком законодавству постоји *теорија деликта правног лица*, с обзиром на то да правна лица нису субјекти кривичне одговорности.

Државе бивше Југославије, основ одговорности правног лица углавном везују за чињење или нечињење његовог одговорног лица, што значи да је, у сваком случају, једино кривично дело које је учинило одговорно лице основ за одговорност правног лица. Ако било које друго физичко лице, које нема суштину одговорног лица, учини кривично дело, правно лице за то дело не одговара. Такође, битно је да је кривично дело учињено у име, за рачун или у корист тог правног лица,²¹ или да се њиме повређује нека дужност правног лица, или је њиме правно лице остварило или требало да оствари противправну имовинску корист за себе или другог.²²

МОГУЋИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА У СРБИЈИ

Један од важнијих разлога доношења новог кривичног законодавства у Србији су били имплементација и усаглашавање с међународним стандардима, што значи да смо ми морали да обавезе које смо преузели ратификацијом међународних уговора реализујемо у свом законодавству.

У том правцу, значајну новину у Кривичном закону Србије је чинило инкриминисање *подмићивања страних службених лица*, што произилази као обавеза из раније поменутих међународних докумената. У ставу 5, члана 367, који регулише кривично дело примање мита, регулисано је пасивно подмићивање страног службеног лица. Такође, регулисано је и активно подмићивање, тј. одредбе које се односе на кривично дело давања мита из члана 368 примењују се и када је мито дато или обећано страном службеном лицу.

Подмићивање у приватном сектору је решено уз помоћ постојећих инкриминација примања и давања мита. Ове одредбе као извршиоца предвиђају и одговорно лице у предузећу, установи или другом субјекту. Имајући у виду законско значење појма одговорног лица, нема дилеме да је и тај захтев међународне заједнице испоштован.²³

²¹ Члан 4 Закона о одговорности правних лица Словеније и члан 128 Кривичног закона БиХ.

²² Члан 3 Закона о одговорности правних особа за казнена дела Хрватске.

²³ У члану 112 Законика, који даје значења израза употребљених у Законику, наведено је да се одговорним лицем сматра власник предузећа или другог субјекта привредног пословања, или лице у предузећу, установи или другом субјекту којем је, с обзиром на његову функцију,

Када је у питању *кривично дело злоупотребе утицаја*, које је уско повезано с подмићивањем, оно има своје место и у Кривичном закону Србије под називом „противзаконито посредовање“. Новину чини проширивање инкриминације и на страна службена лица која учине то дело. Кривичноправна конвенција Савета Европе и Конвенција Уједињених нација против корупције регулишу и активну и пасивну злоупотребу утицаја, и када неко лице „захтева, прима или прихвата“ неприкладну корист како би вршило недопустив утицај и када неко лице „обећава, даје или нуди“ неку неприкладну корист некоме ко изјављује или тврди да може да изврши недопустив утицај на трећа лица. На сличан начин то чини и Законик.

Што се тиче осталих одредби Конвенције, ми имамо адекватне одредбе, које можда немају исти назив, и за злоупотребу функција (злоупотреба службеног положаја – члан 359 Законика), прање средстава стечених од криминала (прање новца – члан 231 Законика), прикривање (прикривање – члан 221 Законика) итд.

Празнина у нашем законодавству постоји када је у питању одговорност правних лица за кривична дела. Иначе, историјски посматрано, слична одредба је постојала у општем делу Кривичног законика из 1947. године.²⁴ Услови за кривичну одговорност правних лица су били следећи: прво, она постоји само изузетно код дела код којих је то изричито назначено и друго, то мора бити одређено законом којим су уједно одређене и оне казне које се могу применити на правне особе.²⁵

Особеност међународних докумената је да не прописују одређену врсту одговорности за правна лица. Дакле, они не намећу обавезу да се пропише да ће правна лица бити сматрана кривично одговорним за кривична дела. Треба јасно рећи да, сходно међународној регулативи, државе предузимају кораке да установе неки облик одговорности правних лица укључених у коруптивну праксу, одговорности која би била кривична, управна или грађанска по природи.

Познато је да код нас већ одавно постоји одговорност правних лица за сродну врсту деликата само у сфери економског и финансијског пословања. Да ли је могућа темељита измена привредних преступа, или је пак боље од-

уложена средства или на основу овлашћења, поверен одређен круг послова у управљању имовином, производњи или другој делатности или у вршењу надзора над њима, или му је фактички поверено обављање појединих послова. Одговорним лицем се сматра и службено лице када су у питању кривична дела када је као извршилац означено одговорно лице, а у овом закону нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица.

²⁴ Одредба дословно гласи: „Правне особе су кривично одговорне само за она кривична дела за која је у закону изричито одређена њихова одговорност.“

²⁵ Коментар опћег дијела Кривичног законика, под опћом редакцијом Моше Пијаде, Београд, 1948, стр. 73.

лучити се за нов закон? Чини нам се целисходнијим друго решење. Право привредних престапа, по томе како поставља основ одговорности правних лица, много раније, пре данашњег модерног схватања, може да задовољи под условом да се у материјалном смислу сва кривична дела, за која би требало да одговарају правна лица, на неки начин уведу у сферу привредних престапа. То би захтевало корените измене Закона о привредним преступима. Али, опет се поставља питање да ли је то могуће учинити у погледу традиционалних кривичноправних инкриминација које све садрже традиционалну објективно-субјективну концепцију а не само дефиниције забрањених радњи које бисмо могли сврстати у привредне преступе. Експлицитно истичемо да правна лица морају одговарати за одређена кривична дела, што је обавеза која произилази из поменутих међународних докумената, а не толико за привредне преступе и прекршаје. Ови документи чак врло јасно одређују елементе кривичних дела (корупције и прања новца) на објективно-субјективној основи, па је њихово нормирање као забрањених радњи које би се могле сврстати у прекршаје и привредне преступе нелогично. Као најприхватљивије решење чини нам се регулисање ове области изнова, тј. проналажење врсте и облика одговорности која се, с једне стране, може приписати правним лицима, док се с друге стране може везати за кривична дела. На тај начин, доношењем једног посебног закона о казненој одговорности правних лица *sui generis*, ускладили бисмо се с међународним стандардима и испунили своју обавезу.

ЗАКЉУЧАК

Корупција представља зло које се често појављује у друштву, која се због тога кажњава и против које се боре све земље света због последица које проузрокује а које се огледају у великим финансијским губицима за државу. Она је постојала у прошлости, постоји данас и без сумње ће постојати и у будућности. Свестрана борба против корупције, која подразумева низ најразличитијих мера, треба да смањи корупцију ако већ не може да је у потпуности елиминише.

Овај кратак осврт на одредбе релевантних међународних докумената у области борбе против корупције и одговорности правних лица за кривична дела и на Кривични законик Србије, као и упоредна анализа треба да нам одговоре на питање где се тренутно налазимо у процесу хармонизације с међународним стандардима. Нема сумње да ситуација у којој смо се нашли након ступања на снагу Кривичног законика Србије представља један очигледан помак и напредак у односу на ранију ситуацију.

Али, оно што следи јесте регулисање одговорности правних лица за кривична дела, тј. утврђивање услова за заснивање такве одговорности. Морају

се одредити природа кривичних дела за која може да одговара правно лице²⁶, веза између правног лица и кривичног дела²⁷, лица која су повезана с одговорношћу²⁸ и санкције²⁹. Треба усвојити једно компромисно решење које истовремено испуњава критеријуме међународних докумената и није у конфликту с постојећим материјалним кривичним правом.

И на крају, желимо да истакнемо да само прописивање законских норми није довољно да би се остварила заштита друштва од недозвољених облика понашања. Неопходна је и примена законских одредби у конкретним случајевима. Према томе, борба против корупције мора бити добро организована, што претпоставља и примену одредби закона а не само њихово прописивање. Једино се на тај начин може остварити циљ кривичног права: заштита друштва од криминалитета.

²⁶ У неким законодавствима постоји систем генералне клаузуле у складу с којим правно лице може одговарати за сва кривична дела која му се, с обзиром на њихову природу или врсту прописане санкције, могу ставити на терет. Други систем подразумева таксативно набрајање кривичних дела за која може одговарати правно лице.

²⁷ Овај услов се односи на ситуацију када је кривично дело учињено у корист, односно за рачун правног лица.

²⁸ Утврдити да ли је потребно да је реч само о руководећем кадру унутар правног лица или и о другим службеницима.

²⁹ Наравно да и санкције морају бити прилагођене, тј. примењиве на правна лица. То су најчешће новчана казна, конфискација имовине и одузимање користи стечене кривичним делом.

CORRUPTION AND RESPONSIBILITY OF LEGAL PERSONS FOR
CRIMINAL ACTS

Dragana Kolarić, M.A.

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Corruption is considered a social problem not only in Serbia. This phenomenon is given more and more attention at the international level as well. This primarily means coordinated efforts in opposing this obstacle and threat to the development of every country.

It is surprising how material-criminal legal norms were narrowly determined in the field of one of the most important topics of international and national policy of crime suppression. For decades, and particularly thanks to sensations of the last years, the practitioners, especially those in the field of judiciary and police, have been warning of corruption and the need of its suppression and limiting. The connection between corruption and organized crime has intensified even more the discussions on counter measures that could be incorporated into the existing laws and remove their weaknesses.

Every country should undertake a number of measures and activities in the field of battle against corruption taking into account the international standards in this field. These measures may be of preventive or repressive character. This paper deals with criminal legal intervention that represents *ultima ratio*, i.e. the last resort that should not be used until all other means and manners to protect someone have been exhausted. Our legislator has responded in the meantime, removed the most important flaws that distort the picture about our criminal legal regulations and incriminated corruptive behaviour, taking into account at that the obligations undertaken based on international conventions. Very delicate field of the responsibility of legal persons for criminal act remains unregulated.

In this paper we point out to the need and state the reasons, with parallel study of the achieved solutions in some countries and Anglo-Saxon and continental legal culture, why the issue of responsibilities of legal persons for acts of corruption and even more widely should be regulated by a separate law.

ХАРМОНИЗАЦИЈА ЕВРОПСКИХ МОДЕЛА ОБУКЕ ГРАНИЧНЕ ПОЛИЦИЈЕ

Мр Ненад Милић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Успостављање европског модела граничне полиције, усвајање европских принципа контроле и заштите државне границе и хармонизација прописа с онима који постоје у Европској унији постају императив за све оне који теже прикључењу Европској унији. То је и пожељно ако се има у виду да ће сарадња између полицијских организација различитих држава бити много лакша и ефективнија ако су оне засноване на истим или сличним организационим структурама, процедурама поступања и стандардима полицијске обуке и образовања. Полазећи од тога, предмет овог рада јесте приближавање (хармонизација) различитих модела обуке припадника граничних полиција.

У раду се полази од тога да изграђен систем заједничких културолошких основа оличен у европској полицијској култури чини процес хармонизације (приближавања) различитих модела обуке припадника граничних полиција лакшим и бржим. У вези с тим, у раду се указује на значај заједничке обуке за изградњу европске полицијске културе и спровођење процеса хармонизације.

Како приближавање (хармонизација) различитих система обуке подразумева да треба да одредимо који су суштински задаци, знања и вештине који треба да буду узети у обзир приликом концепирања основне и специјалистичке обуке припадника граничне

полиције, у раду се указује и на значај успостављања заједничких стандарда обуке и израде заједничког курикулума.

Чињеница је да смо у овом тренутку још далеко од тзв. европског модела обуке граничне полиције, иако је таква неопходност изричито наведена у многобројним документима и међународним иницијативама. Оно што нам недостаје јесте већи степен интеграције ресурса, знања и идеја. Због тога се у овом раду истиче неопходност стварања **Европске академије за обуку припадника граничних полиција**, установе која ће објединити све напоре ка хармонизацији (приближавању) европских модела обуке припадника граничне полиције, и која ће анимирати велики број европских држава да узму учешће у заједничком пројекту – стварању система обуке граничне полиције за 21. век.

Кључне речи: *полицејска обука, гранична полицејска, стандарди обуке, европска полицејска култура.*

1. УВОД

Прелазак државних граница с циљем вршења кривичних дела или избегавања кривичне одговорности није појава новог доба – то је вероватно старо колико и саме границе. Злоупотребе државне границе од стране учинилаца кривичних дела свет је постао свестан тек крајем 19. и почетком 20. века када долази до бурног развоја природних и друштвених наука и индустријске револуције. Тада се први пут формално појављује потреба за међународном полицејском сарадњом.¹ Данас, либерализован режим преласка граница, лакоћа путовања и брзина комуникација саставни су део наших живота. Међународни криминалитет то користи, шири се и постаје опаснији него икад раније. У исто време, покретање сложеног и релативно спорог општег института међународне кривичноправне помоћи у условима најчешће субјективних међународних ставова и тумачења, затим различити прописи у материјалном и процесном праву, изолованост и језичке баријере у међународном комуницирању, нису гарантовали скоро никакав успех било која фаза да је у питању: откривање учиниоца кривичног дела, његово хватање или изручење. Другим речима, полицејска сарадња се спорије развија него што је то случај са сарадњом између учинилаца кривичних дела.

¹ Као почетак организоване сарадње појединих полиција на међународном плану узима се 1914. година када је у Монаку одржан међународни конгрес судске полиције.

Очигледно је да организовани криминалитет и тероризам представљају озбиљну претњу демократији и економској стабилности великог броја земаља, што њихове полиције ставља пред озбиљне изазове. Нарочита одговорност је на онима који се налазе у првој линији одбране на нашим границама – припадницима граничне полиције.

Безбедност граница данас није више проблем само једне државе. Европске земље се суочавају са заједничким претњама и стога треба да развијају заједничке стратегије њиховог супротстављања. Ова неопходност је данас препозната. Успостављање европског модела граничне полиције, усвајање европских принципа контроле и заштите државне границе, хармонизација прописа с онима који постоје у Европској унији, постају императив за све оне који теже прикључењу Европској унији. То је и пожељно ако се има у виду да ће сарадња између полицијских организација различитих држава бити много лакша и ефективнија ако су оне засноване на истим или сличним организационим структурама, процедурама поступања и стандардима полицијске обуке и образовања.

Међутим, тај процес није нимало лак. У прошлости, сарадња је била спутавана самом суштином полицијског посла. Наиме, полицијски посао по својој природи задире у срце суверене државе, па је отуда била разумљива невољност држава да сарађују у међународним иницијативама, нарочито у оним које су подразумевале размену безбедносно осетљивих података. Међутим, како је време пролазило, ситуација се мењала. Током прошле деценије земље Европске уније су успеле да изграде културу узајамног поверења и заједничке одговорности не само у области безбедности већ и у другим областима (трговински односи, спољна политика, екологија...). На исти начин као што је изграђивана култура узајамног поверења и заједничке одговорности – тзв. европска култура – требамо тежити и изграђивању тзв. европске полицијске културе. На неопходност тога упозорава нас Урлих Кох (Ulrich Koch) који каже: „Хармонизација закона није сврсисходна због тога што наилази на културолошке препреке. Чак и када би европске државе имале идентичне законе који се односе на рад полиције, њихова стварна, свакодневна примена у пракси би се разликовала од државе до државе. Шенгенски споразум је добар пример...“.² Другим речима, треба да тежимо стварању заједничких културолошких основа међу свим припадницима граничне полиције.

² Koch, U.: Intercultural Human Resource Management for Police Cooperation in Europe, *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana, 1996.

2. СТВАРАЊЕ ЗАЈЕДНИЧКИХ КУЛТУРОЛОШКИХ ОСНОВА МЕЂУ СВИМ ПРИПАДНИЦИМА ГРАНИЧНЕ ПОЛИЦИЈЕ ПРИБЛИЖАВАЊЕМ (ХАРМОНИЗАЦИЈОМ) РАЗЛИЧИТИХ МОДЕЛА ОБУКЕ

Полицијска култура представља нарочит систем вредности, ставова и уверења који полицајци усвајају у односу на свој посао. Она има своје значајне специфичности у свакој појединачној земљи, првенствено због тога што се она формира у различитим системима опште друштвене културе. Поставља се питање како створити европску полицијску културу. Одакле почети? Постоји једна област која се може узети као „колевка“ европске полицијске културе – обука/образовање припадника полиције.

Центар за обуку припадника полиције је место где се полицијски регрути први пут упознају с полицијским послом. Доласком на обуку они започињу да усвајају вредности и норме полицијске културе – оне која постоји у одређеној држави, друштву. Полазећи од тога да европска полицијска култура треба да представља јединство различитости, поставља се питање како до ње доћи. Одговор је једноставан – заједничком обуком. Можемо много научити једни од других и једни с другима. Постоји веома велика стручност и знање у различитим земљама чијом интеграцијом добијамо могућност да сагледамо недостатке сопственог модела (праксе), али и да сагледамо праксу других и оно што можемо применити код нас. У исто време, оправдано примећује Кох, изградња пријатељства између полицајаца различитих земаља током заједничке обуке у комбинацији с јачањем и развијањем заједничких система вредности и уверења дугорочно води ономе што називамо европска полицијска култура, а што не захтева хомогенизацију националних полицијских култура.³ Онда када су заједнички ставови и уверења формирано, препреке које намеће бирократија и различити нормативни прописи много ће се лакше савладавати. Дуготрајне процедуре могу бити замењене обичним телефонским позивом. Пријатељство и осећај заједништва успостављени током заједничке обуке значајне следеће: мом колеги треба помоћ из разлога што је наша (не његова) граница угрожена; морам му пружити сву помоћ коју могу.

Изградња полицајца који ће се ефикасно супротставити све озбиљнијим безбедносним изазовима је незамислива без доброг система полицијске обуке/школовања. Увек треба имати у виду да без обзира на то колико добру опрему имамо на располагању, гранична служба не може бити ефикасна без добрих и квалификованих мушкараца и жена који ту раде. Једноставније, граница је јака онолико колико су јаки они који је чувају. Улагање у

³ *Ibidem.*

људске ресурсе је заједничко свим европским полицијама, мада се конкретна решења у различитим земљама разликују. Наиме, у европским земљама се запажају различити системи полицијске обуке и образовања који се разликују по трајању, структури, програмима, по томе ко су полазници, степенима односно сертификатима који се добијају и њиховој екстерној валидности. Ова различитост је сасвим разумљива у светлу различитог историјског развоја, тј. традиције и културних и историјских прилика. Истовремено, постојећа различитост представља препреку интеграцији и међународној сарадњи тако да у Европи већ дуже време постоје настојања ка хармонизацији полицијских обука у организационом, садржајном и функционалном смислу.⁴ Међутим, ако постоји изграђен систем заједничких ставова и уверења (оличен у европској полицијској култури), тај процес ће се одвијати много лакше и брже.

Системи обуке припадника граничних полиција, као што је већ речено, мање су или више слични. Међутим, основно полазиште које треба да буде заједничко свима јесте – чување границе је посебна професија коју треба да врше посебно обучени професионалци у оквиру посебних, специјалистичких центара за обуку. У вези с тим, Шенгенски каталог (*EU Schengen Catalogue*) истиче: „...припадници граничне полиције треба да буду посебно обучени професионалци. Мање квалификоване особе могу обављати само споредне послове тако што ће помагати професионалцима током ограниченог периода. Никакав изузетак се не сме допустити у погледу оних радних места која подразумевају приступ личним подацима, вршење претрага у службеним евиденцијама, или пак доношење одлука које залазе у физички интегритет или слободу лица“.⁵ Припадник граничне полиције треба да је оспособљен да обавља своје дужности у складу с три основна захтева: да подстиче проток легалног саобраћаја, да поштује права и да буде гарант безбедности.

Када се говори о унификацији система обуке треба поћи од тога да свака земља има своје специфичности и да не треба инсистирати на променама „преко ноћи“. Полицијске организације земаља Централне и Источне Европе суочене су с настојањима Запада да наметне своје моделе вршења полицијских послова условљавањем пружања финансијске помоћи. У исто време, било каква несарадња за последицу може имати отежано укључивање у токове међународне полицијске сарадње. То је погрешан приступ. Државама у транзицији треба дозволити пун приступ институцијама међународне полицијске сарадње. Треба им дати могућност да кроз такву сарадњу сагледају недостат-

⁴ Кешетовић, Ж.: *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005, стр. 242–243.

⁵ *EU Schengen Catalogue*, Council of the European Union, February 2002, str. 16.

ке и слабости сопствених метода рада и начине рада других, као и могућности њихове примене у сопственој пракси. У том смислу, веома је подстицајно размишљање Милана Пагона који каже: „Нико нема ексклузивно право да оспособљава, образује или подучава остале. Сви можемо једни од других доста да научимо, под претпоставком да смо спремни да признамо да у неким стварима други имају можда више ресурса, знања, одговора и идеја, и при претпоставци да смо спремни да се мењамо када се таква промена укаже као смислена“.⁶ Искуства других земаља треба користити као надградњу својих. Учећи од других сви ћемо се мењати, а кроз те промене ћемо све више личити једни на друге. Дакле, не треба инсистирати на некритичком прихватању туђих начина рада. Оно на чему треба инсистирати је да финални производ испуњава одређене стандарде – дакле, ако говоримо о обуци, треба инсистирати на **успостављању заједничких стандарда обуке**.

Приближавање (хармонизација) различитих система обуке подразумева да треба да одредимо који су суштински задаци, знања и вештине који треба да буду узети у обзир приликом конципирања основне и специјалистичке обуке припадника граничне полиције. Само на тај начин можемо учинити програме обуке компатибилним. Да би се до тога дошло, треба одговорити на питање каква знања и вештине треба да понесе полицајац-граничар из центра за обуку. Наш крајњи циљ треба да буде да сваки припадник граничне полиције који је обучен у било којем националном центру обуке буде оспособљен да своје дужности ефикасно обавља било где на европској граници.

Постојање заједничких стандарда у обуци је неопходан услов за сарадњу националних служби граничне полиције. Неопходност успостављања заједничких стандарда обуке је чак препозната и у Шенгенском споразуму, где се у члану 7 наводи да уговорне стране треба да подрже једна другу када је реч о пословима контроле и надзора државне границе, као и да теже јединственој основној обуци и каснијем усавршавању припадника граничне полиције. У вези с тим Хохегер (Hochegger) истиче: „Искуство нам је у многим случајевима указало на потребу установљавања заједничких стандарда обуке, нарочито када је реч о имплементацији Шенгенског споразума, али и о разговорима вођеним под окриљем Савета Европе. Друго, заједнички стандарди обуке имају суштинску улогу не само када је реч о изградњи узајамног поверења већ и о развоју ‘заједничког духа’ између националних организација граничне полиције. Треће, заједнички стандарди обуке су неопходни како би се преоцилиле разлике у начинима обављања свакодневних послова припадника гра-

⁶ Pagon, M.: Policing in Central and Eastern Europe: The Role and Importance of cooperation, training, education and research. In: Pagon, M. (ed.): *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana, str. 3–8.

ничних служби које и даље постоје упркос постојању јединствених нормативних прописа. Различите праксе поступања су уочене у контроли граница на копну, мору и у ваздуху, а исто тако и када је реч о надзору копнених и водених граница. Осим тога, организациони аспекти извршавања задатака у великој мери се разликују од земље до земље, што такође води ка различитим стандардима обуке.⁷

Другим речима, минимум стандарда обуке припадника граничне полиције треба бити дефинисан и примењен у свакој од европских земаља. Стандарди обуке треба да се дефинишу тако што би се као одредница користила најбоља искуства било где у свету. Такође, треба имати у виду да дефинисање стандарда није једнократни процес. Стандарди се мењају како се друштво мења и законодавство развија. Због тога је неопходно стално пролазити кроз процес евалуације и оцене тих стандарда. Такође, у блиској вези с дефинисањем заједничких стандарда обуке је и **израда заједничког курикулума** за све организације граничне полиције у Европи.

Заједнички стандарди обуке и израда заједничког курикулума представљају неопходан услов за међународну полицијску сарадњу и европске интеграције. Без таквог заједничког именитеља хармонизација различитих система полицијске обуке је скоро у потпуности онемогућена.

Нажалост, у овом тренутку ми смо далеко од тзв. европског модела обуке граничне полиције, иако је таква неопходност изричито наведена у многобројним документима и међународним иницијативама. Зашто је то тако?

Иако се предузимају извесне активности које имају за циљ да се створе услови за хармонизацију полицијске обуке припадника граничне полиције (дефинисање заједничких стандарда, израда заједничког курикулума, заједничка обука итд.), такви напори су појединачни, изоловани и парцијални. На пример, активности које за циљ имају стварање заједничког курикулума спроводе Шведска и Аустрија⁸, заједничка обука припадника граничних полиција спроводи се с времена на време као резултат иницијативе ограниченог броја земаља... Оно што недостаје јесу централизација активности и већи степен интеграције знања, идеја и ресурса. Потребно је створити установу која ће објединити све напоре усмерене ка хармонизацији (приближавању) европских модела обуке припадника граничне полиције, установу под чијим окриљем ће заживети заједничка обука као константан процес. Потребно је ство-

⁷ Hochegger, A.: *Swedish-Austrian project on a core curriculum for border guard training*, First Working Group Meeting on "Training and Education", 26-29 May 2004, Dobogókő, Hungary.

⁸ Шведска и Аустрија су изразиле спремност да преузму водећу улогу када је реч о приближавању европских система обуке. Њихов пројекат израде заједничког курикулума према којем ће се обучавати припадници граничних полиција земаља Европске уније прихваћен је од стране „*Common Unit of Border Guard Practitioners*“ (SCIFA+) на састанку одржаном 22. јула 2002. године. Реализација пројекта је у току.

рити установу која ће бити компетентна да врши евалуацију различитих система обуке, која ће да прописује стандарде и контролише њихово остваривање. Уколико у било ком тренутку желимо да сазнамо докле се стигло с процесом хармонизације обуке припадника граничних полиција, какви су тренутни проблеми, шта се чини ради њиховог превазилажења – уместо да одговор тражимо од различитих субјеката, треба да знамо кога да питамо и од кога можемо да добијемо прави одговор. Могуће решење би било оснивање **Европске академије за обуку припадника граничних полиција** (European Border Police Academy).

3. ЕВРОПСКА АКАДЕМИЈА ЗА ОБУКУ ПРИПАДНИКА ГРАНИЧНИХ ПОЛИЦИЈА

Европска академија за обуку припадника граничних полиција треба да буде место где ће се неговати европска полицијска култура, установити заједнички стандарди обуке, контролисати њихово остваривање и координирати напори ка хармонизацији европских модела обуке припадника граничне полиције. Један од њених главних приоритета треба да буде пружање могућности припадницима граничних полиција различитих земаља да уче једни од других и једни с другима, да стварају заједничке ставове, вредности и уверења, као и да савладају језичке баријере. У исто време, то треба да буде место где ће припадници националних граничних полиција добијати знања која не могу да добију у својим, матичним земљама. Такође, кроз „train the trainers“ програме, тежило би се инкорпорирању одређених модула у националне програме обуке припадника граничних полиција, чиме би се подстицао процес хармонизације обуке. Другим речима, циљеви Европске академије за обуку припадника граничних полиција (у даљем тексту: Академија) треба да буду:

1. Идентификовање и установљавање најбољих пракси поступања уз помоћ размене знања и искустава.
2. Обједињавање свих активности које се спроводе ради приближавања (хармонизације) европских модела обуке граничних полиција.
3. Интензивирање сарадње између европских служби граничних полиција побољшањем формалних и неформалних контаката.
4. Практично усавршавање припадника граничних полиција.
5. Упознавање припадника граничних полиција с нормативним прописима Европске уније и међународним стандардима који се односе на заштиту државне границе.
6. Савладавање језичких баријера између припадника граничних полиција.

3.1. Организација и функционисање Академије – могући модел

Организација Академије за обуку припадника граничних полиција по принципу централизације у овом тренутку не би било економски рационално решење. Због тога треба тежити ка томе да седиште Академије буде на једном месту, а да се заједничка обука спроводи на регионалном принципу. Наиме, академија организована по принципу централизације треба да је логистички оспособљена да прими већи број полазника, што подразумева различите трошкове почев од оних везаних за инфраструктуру (смештај), путне трошкове, трошкове превозилаца итд. Како је у блиској будућности располагање финансијским средствима која би то омогућавала мало вероватно, наше размишљање треба да иде у другом правцу. Уместо да се обука спроводи на једном месту, треба тежити ка децентрализацији и формирању, у оквиру Академије, регионалних центара за обуку припадника граничних полиција. Дакле, уместо да у једном тренутку на једном месту имамо 150 полазника који долазе из различитих земаља и који захтевају већи број квалификованог особља (инструктори, преводиоци...) и значајне инфраструктурне захтеве (смештај, учионице...), организација рада кроз регионалне тренинг центре у којима би боравило до 35 полазника, свела би логистичке захтеве на много мању меру. Наиме, инфраструктуру коју захтева смештај и рад са 35 полазника није тешко пронаћи у већ постојећим националним капацитетима. У исто време, географско подручје једног региона није сувише велико и због тога се полицајци веома лако могу окупљати током заједничких програма обуке. Такође, предност је и што полазници из територијално блиских земаља често могу комуницирати заједничким језиком. Све то води ка смањењу трошкова.

Дакле, активности заједничке обуке би се спроводиле у регионалним центрима, који могу имати перманентно седиште, или пак бити „мобилни“ (нпр., једне године би једна држава била домаћин, следеће године нека друга итд.). За разлику од регионалних центара, секретаријат (седиште) Академије и њена тела налазили би се трајно на једном месту одакле би се координирао рад у регионалним центрима и, уопште, све активности када је реч о процесу приближавања (хармонизације) европских модела обуке припадника граничних полиција.

У вези с претходно наведеним, поставља се питање да ли регионални центри треба да имају стално седиште у некој држави, или пак треба да буду „мобилни“. Успостављање трајног седишта једино је могуће уколико све земље дају свој пристанак за одређену локацију, укључујући и државу домаћина. Такође, земља домаћин треба да добије једнократну новчану помоћ ради опремања центра за обуку. Уколико земља домаћин није у могућности да плаћа трошкове центра за обуку, треба размишљати о донацијама појединих економски развијенијих земаља, алокацији средстава из буџета Европске

уније која би требало да подржи овај пројекат, или пак да свака земља региона сноси део или целину трошкова везаних за боравак свог особља, или да се комбинују сви наведени модели финансирања. Треба инсистирати на томе да државе на себе преузму у извесној мери финансијске издатке везане за рад Академије јер тиме преузимају и део одговорности на себе: ако троше свој новац, биће заинтересоване да од тога имају неку корист (да постоји одређен квалитет). Сигурно је да ће за оснивање регионалних центара за обуку с трајним седиштем у једној држави бити потребно време. Међутим, док се то не деси, „мобилни“ центри који би подразумевали да свака земља региона у периоду од 1–2 године преузме на себе обавезу да успостави и управља (уз подршку међународне заједнице) регионалним центром на својој територији, могу бити добро прелазно решење. Имовина регионалног центра за обуку (наставна средства, опрема...) измештала би се са сваком променом локације с раније локације на нову локацију и користила на исти начин као и на претходној.

Могућа организациона структура Академије:

– **Биро за административне послове**

Био би задужен за обављање послова административне подршке. У оквиру њега треба разликовати следеће организационе целине:

– Одсек за управљање људским ресурсима (избор најквалификованијих инструктора, али и осталих чланова тела Академије)

– Одсек за финансијске послове

– Одсек за послове логистике

– Одсек за комуникацију (успостављање и одржавање комуникације с официрима за везу националних служби граничних полиција, али и са свим другим субјектима чије се активности непосредно или посредно односе на рад Академије).

– **Биро за стандарде и евалуацију**

У надлежности овог бироа били би следећи послови:

– установљавање и праћење стандарда обуке припадника граничне полиције у државама Европе;

– активности на изради заједничког курикулума за све организације граничне полиције у Европи;

– предузимање осталих активности везаних за хармонизацију европских модела обуке припадника граничних полиција, и

– праћење, оцена и унапређење квалитета обуке у регионалним центрима.

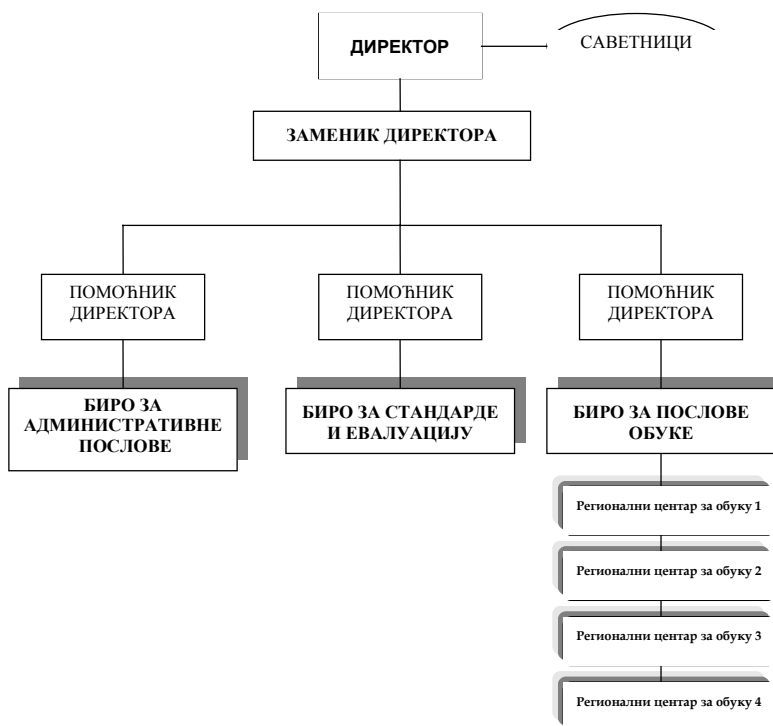
– **Биро за послове обуке**

У надлежности овог бироа били би следећи послови:

– спровођење и координација оперативних активности у регионалним центрима;

- послови у вези с изработом наставних планова и програма курсева који се одвијају у регионалним центрима, и
- послови у вези с изработом анализе образовних потреба.

**Могући модел организационе структуре Европске академије за обуку
припадника граничне полиције**

Знања и вештине који би се изучавали на Академији⁹:

- Опште полицијске технике:
 - технике претресања
 - пружање прве помоћи
 - вештине самоодбране
 - вршење полицијских послова у мултикултуралном окружењу
 - тактика и послови чувања државне границе итд.

⁹ Приликом избора курсева и конципирања њихове садржине треба водити рачуна о потребама које постоје у земљама региона.

- Специјалистичка обука:
 - откривање фалсификата
 - кријумчарење људи
 - кријумчарење дрога
 - кријумчарење радиоактивних материјала
 - кријумчарење украдених аутомобила
 - истражне технике везане за рад припадника граничне полиције
 - технике профајлирања итд.
- Руковање информационим системима (нпр., Шенгенски информациони систем)
 - Менаџмент у граничној полицији
 - Гранични послови и људска права
 - Усавршавање страних језика¹⁰
 - Европско право од значаја за вршење граничне службе (уознавање с одговарајућим одредбама Шенгенског споразума, али и с осталим прописима који се односе на издавање виза, боравишних дозвола, одредби које регулишу права на добијање азила итд.)
 - Истраживање пракси европских граничних служби.¹¹

У регионалне центре би се слали припадници националних служби граничне полиције који су прошли основну обуку у матичним земљама и који су провели изванредан период у служби током којег би стекли искуство које би размешљивали за време боравка у регионалним центрима. С циљем успостављања продуктивнијих контаката између припадника граничних полиција треба тежити ка томе да обуку у што већем броју похађају они који се баве оперативним пословима.

Културолошки фактор је од изузетног значаја с обзиром на то да је стварање европске полицијске културе, о којој је било речи раније, један је од приоритета Академије. Међутим, језичке разноликости у извесној мери компликују остваривање таквог циља. Организовање рада кроз регионалне центре треба да ублажи проблем језичких разноликости тако што би у њима боравили представници мањег броја држава (него што би то био случај при централизованом спровођењу обуке), а с обзиром на то да су државе територијално блиске, језичке разноликости су у мањој или већој мери умањене. Међутим, оно чему треба тежити јесте стварање службених, „званичних“ језика припадника граничних полиција. Бар један од њих треба да буде обавезан део

¹⁰ Способност комуницирања са странцима је од суштинског значаја за припаднике граничних полиција. У пракси треба тежити ка томе да у сваком тренутку на сваком граничном прелазу постоје полицајци који говоре више страних језика.

¹¹ Овде би се анализирале интересантне студије случаја из праксе граничних полиција.

свих националних програма обуке припадника граничних полиција у Европи. Такође, националне полицијске организације, као саставни део припрема полазника пре упућивања у регионалне центре, организовале би интензивне курсеве језика. Наравно, како је један од циљева Академије управо савладавање језичких баријера, боравак у регионалним центрима би подразумевао многобројне часове и групне активности које за циљ имају усавршавање знања страних језика.

Пошто су један од основних циљева Академије изградња и неговање европске полицијске културе, организација рада у регионалним центрима би била подређена том циљу. Кад год је то могуће и сврсисходно треба insistирати на тимском раду. Такође, организација „конференција“ на којима би сви полазници добили прилику да представе своје организације граничних полиција, начине рада као и проблеме с којима се суочавају, а чији би део била и дискусија која би за циљ имала размену знања, искустава и најбољих пракси, била би обавезна активност на Академији. На крају сваке од тих конференција треба insistирати на томе да полазници донесу заједничку „декларацију“ – групу својих закључака о томе како учинити границе безбеднијим, како побољшати сарадњу, али и о свим другим питањима значајним за рад граничних служби. Такође, неформални део дана (поподневни часови, вечери) треба да буде организован тако да учврсти везе успостављене међу полазницима.

Наравно, ово су само нека општа размишљања о томе како би требало да изгледају организација и функционисање Академије. Свако наредно размишљање у обзир треба да узме искуства неких, већ постојећих облика сарадње у обуци (нпр., *Nordic-Baltic Police Academy* и *The Central European Police Academy*).

4. НЕКЕ МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ЕВРОПСКЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ОБУКЕ

Како Академија треба да преузме водећу улогу када је реч о хармонизацији европских модела обуке припадника граничних полиција, од ње се очекује и да пружа смернице у којем правцу треба ићи. Имајући у виду изазове с којима ће се сусретати полицајац у 21. веку, данас се у свету све више insistира на стварању тзв. мислећег полицајца. Због тога, у будућој европској полицијској обуци пасивно меморисање мноштва чињеница не сме бити наглашено на уштрб мишљења, не сме се захтевати конформизам и више тежити ка прилагођавању и адаптацији него ка критичности и флексибилности.

За разлику од наставе која се заснива на принципима педагогије, а у којој доминирају метода предавања, хватање белешки, механичко памћење и полагање тестова (испита) који се базирају на меморисању чињеница, настава

треба да се заснива на принципима андрагогије, да обухвата анализу проблема, игру улога, групне дискусије и пројекте, самостално учење и вежбања која захтевају да полицајци примене потребне вештине у симулираним ситуацијама.

Један од основних захтева андрагогије, који мора бити укључен у процес полицијске обуке уколико желимо да она буде у складу са захтевима времена у коме живимо, јесте да полазник буде активно укључен у процес наставе. Уместо да полазници на часовима пасивно седе и „упијају“ знање слушањем традиционалних часова наставе, односно предавача као извора знања, од њих се тражи да сами трагају за знањем – реч је о тзв. **активном учењу**. Међутим, како оправдано уочавају Р. Петровић и М. Ракић, „стицање знања властитим напорима, тј. кроз **активну наставу**, захтева више времена од прихватања готових знања, али су вредност и предност активне наставе у томе што су знања стечена на тај начин свеснија, трајнија и у пракси применљивија“.¹²

Активно учење, које се заснива на расуђивању индуктивним и дедуктивним закључивањем уз ангажовање и других мисаоно-логичких поступака, као што су анализа, синтеза, апстракција, компарација, генерализација и др., најбоље долази до изражаја у процесу решавања проблема, тј. у тзв. проблемској настави.¹³ Наиме, данас нам је у центрима за полицијску обуку неопходно учење које „садржи много више од памћења чињеница, принципа и закона које полазници често не разумеју нити су у стању да их примене“.¹⁴ Полицијска обука полазницима треба да пружи „алат“ који ће им омогућити да се снађу у многобројним проблемским ситуацијама с којима ће се сусретати у свакодневном обављању својих послова. Због тога, учење засновано на проблемима (у даљем тексту: проблемска настава) мора бити заступљено у обуци наших полицајаца.

Проблемска настава (*problem-based learning*) се заснива на савременим теоријама учења, које тврде да је учење кроз решавање проблема највиши облик људског учења својствен само човеку и његовом генеричком развоју.

Учење засновано на решавању проблема треба разликовати од решавања проблема у настави (*problem-solving*). Наиме, у оквиру традиционалног, бихејвиористичког приступа настави, инструктор, након што је полазницима „сервирао“ знање, може хтети да провери у којој мери су полазници усвојили та знања. У вези с тим, он може пред полазнике изнети неки проблем и захтевати од њих да применом раније усвојених знања исти реше. Ако су они усвојили потребан ниво знања, они ће проблем успешно решити. Дакле, прво се дешава учење да

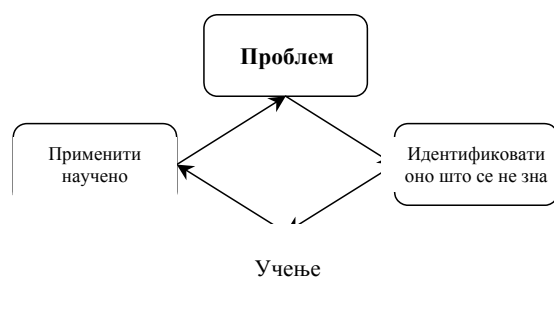
¹² Прентовић, Р., Ракић, М.: Могућност осавремењивања едукације полицијског кадра за борбу против организованог криминала, *Полиција и образовање*, зборник радова, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2002, стр. 97.

¹³ *Ibidem*, стр. 98.

¹⁴ *Ibidem*, стр. 96.

би се, након тога, пред полазнике изнео проблем који треба да „измери“ познавање и разумевање научног. У проблемској настави ситуација је супротна. Пред полазнике се прво поставља проблем, како би, трагајући за његовим решењем, дошло до учења. Изношење проблемске ситуације пре отпочињања процеса учења има за циљ да мотивише полазнике. Они знају зашто морају нешто да науче а у исто време увиђају и да то негде могу применити. Такође, они морају да открију и шта је то што морају да науче, које ће изворе користити и сл. Знање стечено на тај начин – сопственом иницијативом и активношћу – много се квалитетније задржава у меморији и много лакше примењује у пракси.

Дакле, у проблемској настави полазници добијају проблем, откривају шта је то што знају, а шта треба да сазнају (науче), прикупљају неопходне информације (знања) и на основу прикупљених информација формулишу решење проблема (слика 1). Овај поступак касније може бити примењен на решавање проблема изван наставног окружења – у свакодневном животу.

Слика 1 – Циклус учења кроз проблемску наставу

Проблемска настава подразумева одбацивање традиционалне, бихејвиористичке улоге инструктора када он полазника „храни“ знањем (који се налази у пасивној улози и од кога се очекује да то знање репродукује) и његову трансформацију у **фасилитатора** (помагача, татора) који неће полазнику „сервирати“ знање већ ће му помоћи да до њега сам дође. Његов је рад све мање процес вођења кроз знање, а све више процес увођења у знање. Од инструктора у настави се очекује да „стварају проблемске ситуације, да код кадета развијају интерес за решавање проблема и да покрећу, усмеравају и контролишу то решавање, трудећи се, притом, да кадети буду што самосталнији“.¹⁵

¹⁵ Баковљев, М.: *Дидактика*, Научна књига, Београд, 1984, стр. 51. Наведено према: Прентовић, Р., Ракић, М.: Могућност осавремењивања едукације полицијског кадра за борбу против организованог криминала, *Полиција и образовање*, зборник радова, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2002, стр. 98.

Проблемска настава треба да пронађе своје место у процесу обуке јер она не само да полицијским кадетима омогућава квалитетније стицање неких знања и вештина неопходних за обављање полицијског посла већ их учи и како да уче. У проблемској настави, полицијски кадети уче како да идентификују и дефинишу проблеме, процене које информације ће им бити потребне да реше конкретне проблеме и, користећи се различитим изворима, исте сазнају, како би их применили у решавању конкретног задатка (радног проблема). Речју, кроз проблемску наставу они **уче како да, користећи своја раније стечена знања, искуства и различите изворе информација који им стоје на располагању, решавају проблеме с којима ће се сусретати током свакодневног обављања својих послова.** На тај начин, они се оспособљавају да савладају „празнину“ између онога шта им је познато и онога шта треба да сазнају, а што је од суштинске важности за „додивотно учење“ (*longlife learning*) у било којој професији, па и полицијској.

5. ЗАКЉУЧАК

Ако се има у виду да ће сарадња између полицијских организација различитих држава бити много лакша и ефективнија ако су оне засноване на истим или сличним организационим структурама, процедурама поступања и стандардима полицијске обуке и образовања, значај процеса хармонизације је очигледан. Ако постоји изграђен систем заједничких културолошких основа оличен у европској полицијској култури, тај процес ће се одвијати много лакше и брже. Такође, стварање заједничких културолошких основа је неопходно и с аспекта примене закона с обзиром на то да културолошке разлике могу водити томе да се исти закони у пракси различито примењују. Да би се успоставила европска полицијска култура треба дати могућност припадницима граничних служби различитих земаља да размењују знања и искуства, да уче једни од других и једни с другима. Један од начина да се то постигне је и заједничка обука.

Заједничка обука, под претпоставком да је добро конципирана, може имати краткорочне и дугорочне позитивне ефекте. Наиме, она може подићи ниво знања и вештина неопходних за вршење полицијског посла, али и омогућити успостављање контаката који воде ка регионалном повезивању и продуктивнијој међународној полицијској сарадњи. У исто време, изградња пријатељства између полицајаца различитих земаља током заједничке обуке у комбинацији с јачањем и развијањем заједничких система вредности и уверења дугорочно води ка установљавању европске полицијске културе која, као што је већ речено, умногоме може олакшати процес приближавања (хармонизације).

Институционализована заједничка обука је добра полазна основа када је реч о приближавању различитих модела обуке, али суштински захтев је стварање заједничког курикулума и стандарда обуке. Имајући у виду активности које се предузимају на том плану, можемо рећи да смо у овом тренутку још увек далеко од тзв. европског модела обуке граничне полиције, иако је таква неопходност изричито наведена у многобројним документима и међународним иницијативама. Иако се у Европи већ дуже време настоји да се хармонизују полицијске обуке припадника граничне полиције у организационом, садржајном и функционалном смислу, такви напори су појединачни, изоловани, парцијални и, пре свега, предузимани од стране ограниченог броја држава. Оно што недостаје су централизација активности и већи степен интеграције ресурса, знања и идеја. Због тога се у овом раду истиче неопходност стварања **Европске академије за обуку припадника граничних полиција**, установе која ће објединити све напоре ка хармонизацији (приближавању) европских модела обуке припадника граничне полиције и која ће анимирати велики број европских држава да узму учешће у заједничком пројекту – стварању система обуке граничне полиције за 21. век.

Нове безбедносне претње стављају полицијске службе европских, али и других земаља, пред веома озбиљне изазове. Учимо заједно, радимо заједно, савладајмо их заједно!

ЛИТЕРАТУРА

1. *EU Schengen Catalogue*, Council of the European Union, February 2002.
2. Кешетовић, Ж.: *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005.
3. Koch, U.: *Intercultural Human Resource Management for Police Cooperation in Europe, Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana. 1996.
4. Pagon, M. (ed.): *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana, 1996.
5. Прентовић, Р., Ракић, М.: Могућност осавремењивања едукације полицијског кадра за борбу против организованог криминала, *Полиција и образовање*, зборник радова, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2002.
6. Hochegger, A.: *Swedish-Austrian project on a core curriculum for border guard training*, First Working Group Meeting on „Training and Education“, 26–29 May 2004, Dobogókö, Hungary.

HARMONIZATION OF EUROPEAN MODELS OF BORDER POLICE TRAINING

Nenad Milić, M.A.

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Establishing the European border police model, adopting the European principles for the control and protection of the state border, harmonizing the regulations with those that exist in the EU become an imperative for all those who want to join the EU. At the same time this is preferable if we take into account that the cooperation among different national police organization would be easier and more effective if it is based on the same or very similar structural, operational and training/education criteria. But if the system of common attitudes and beliefs already exists (represented in the European police culture), this process will go much easier and faster. In addition, the existence of the common cultural bases is necessary as far the legislation is concerned since the cultural differences can lead to different ways the law is enforced. In order to reach the European police culture, the border police officers from various countries should be given an opportunity to exchange their knowledge and experience, to learn one from another and one with another. One of the ways to achieve that is the joint training.

The institutionalized joint training is a good starting point as far as the different training systems' harmonization is concerned, but the essential requirements are to create a common curriculum and establish common training standards. Namely, the harmonization of different training systems means that we need to determine common core of tasks, skills and issues that need to be addressed by basic and specialized border police training. Only this can make police training programs compatible. In order to achieve this, we should answer the following question: What kind of knowledge and skills (competencies) should a graduate acquire from the training program? Our ultimate goal should be that every border police officer, trained at any national training centre in Europe, is able to perform his duties efficiently anywhere along the European borders. In other words, if we talk about police training, we should seek to establish common training standards. Training standards should be defined using benchmarks of best practices elsewhere. Furthermore, the defining of common training standards is closely connected to the development of the core curriculum for all border police officers in Europe.

The establishing of common training standards and the development of a core curriculum are a necessary prerequisite for the international border police

cooperation. Without such a common denominator, it would be hard to remove obstacles disturbing the successful police cooperation process.

The fact is that at this moment we are still far from the so-called European border police training model, although the necessity for that is explicitly stated in many documents and international initiatives. What is missing is more knowledge, ideas and sources of integration. Therefore, the necessity for the European border police academy is explicitly stressed in this paper, the institution which will unite all efforts regarding the harmonization of the European models for the border police training, the organization which will induce a great number of the European countries to join the common project – creating the border police training system for the 21st century.

УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У КОНТРОЛИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ

Мр Славиша Вуковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Контрола полиције је један од најважнијих критеријума за процењивање мере у којој неко друштво почива на принципима правне државе јер се њом обезбеђује поштовање начела једнакости свих грађана пред законом. Учешће грађана у контроли рада полиције може допринети спречавању и сузбијању злоупотреба и прекорачења овлашћења, а нарочито сузбијању корупције и спречавању прекомерне употребе принуде од стране припадника полиције. У раду се под контролом полиције од стране грађана подразумева законом и другим правним прописима предвиђена могућност ангажовања представника грађана у поступку испитивања основаности представки и притужби поднетих против припадника полиције. Дат је упоредан приказ искустава водећих англосаксонских земаља – Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, у контроли полиције од стране грађана, која могу бити корисна приликом законског нормирања те области у другим земљама, као и приказ аргумената против увођења такве праксе. На крају је дат приказ учешћа грађана у контроли полиције у Републици Србији према новом Закону о полицији.

Кључне речи: *контрола полиције, надзорни одбори грађана, истоујак решавања представки.*

УВОД

Карактер полицијске функције и амбивалентност овлашћења њених припадника, којима се истовремено ограничавају и штите слободе и права грађана, захтевају од савременог демократског друштва прецизно и ефикасно правно уређење контроле полиције. Контрола полиције од стране друштвене заједнице је један од најважнијих критеријума за процењивање мере у којој неко друштво почива на принципима правне државе јер се њом обезбеђује поштовање једног од основних уставних начела – начела једнакости свих грађана пред законом. Законом уређени облици контроле полиције треба да обезбеде непристрасност у примени овлашћења од стране припадника полиције ради заштите личне и имовинске безбедности свих грађана, без обзира на њихов друштвени положај, економску моћ, национално или етничко порекло, расу, језик, уверења, године, брачно стање, пол, физичке или психичке недостатке.

Механизми контроле полиције треба да омогуће ефикасно откривање и санкционисање припадника полиције који су злоупотребили или прекорачили своја овлашћења, спречавање таквих случајева и онемогућавање њиховог прикривања унутар полиције. То се посебно односи на ситуације када су припадници полиције свесно (с умишљајем) прекорачили или злоупотребили законска овлашћења ради остваривања личних интереса или интереса појединаца и ужих друштвених група (појединих политичких група, економски моћних појединаца, припадника одређених етничких, верских и других заједница). Међу многобројним појавним облицима злоупотребе овлашћења највећу штету изазива корупција. Резултати истраживања ставова грађана које је спроведено у неколико општина у Републици Србији крајем 2002. године, у оквиру пилот пројекта „Полиција у локалној заједници“, показали су да од укупног броја испитаника (2 600) 30,4% сматра да корумпираност полицајаца представља проблем у њиховом крају, док је 40,2% испитаних одговорило да не зна¹. Испитаници који су изјавили да корумпираност полицајаца представља проблем сматрају да се она углавном испољава као примање материјалне користи, односно мањих сума новца (53,4%), коришћење услуга и повластица (47,8%), као и материјална корист у виду поклона (38,3%).

Поред случајева корупције, механизми контроле полиције треба да омогуће ефикасно откривање и санкционисање припадника полиције који су своја законска овлашћења применили у законом одређене сврхе, али на начин који није у складу са законом (прекорачење овлашћења)². Иако после-

¹ „Опажање полиције у Србији“, резултати истраживања Агенције „Partner“ за Мисију ОЕБС-а у СР Југославији, у сарадњи с Радном групом Министарства унутрашњих послова Републике Србије, децембар 2002.

² Игњатовић, Ђ.: *Криминологија*, Београд: Номос, 1996, стр. 257.

дице прекорачења овлашћења најчешће нису резултат намере припадника полиције већ њиховог неискуства, незнања и сличних фактора, треба имати у виду да последице могу бити веома тешке (нпр., одузимање живота због примене ватреног оружја, наношење тешких телесних повреда услед примене других средстава принуде, изношење у јавност података о приватном животу грађана итд.). Могућност прекорачења овлашћења у обављању полицијских послова и примени овлашћења постоји у великој мери с обзиром на то да се околности под којима припадници полиције примењују своја овлашћења често не могу у потпуности и благовремено предвидети. Примена овлашћења полиције по правилу се заснива на дискреционој оцени њених припадника, која подразумева детаљно испитивање природе проблема који треба решити (нпр., доношење одлуке о употреби ватреног оружја, забрани јавног скупа, пружању асистенције и сл.). Међутим, детаљно испитивање околности које су од значаја за доношење најцелисходније законите одлуке често је немогуће због тога што полицајцу или руководиоцу недостаје довољно кадра, времена, материјалних средстава, овлашћења и других ресурса, што лако може довести до погрешне безбедносне процене и прекорачења овлашћења. Управо због тога контрола полиције треба да допринесе благовременом откривању фактора који доводе до прекорачења овлашћења како би се у процесу образовања, обуке, а нарочито стручног усавршавања, припадници полиције упознали с њима и да би се на тај начин избегло понављање грешака убудуће.

Контрола рада полиције од стране грађана без сумње може допринети остваривању оба наведена циља – превенцији и репресији случајева злоупотребе и прекорачења овлашћења од стране припадника полиције. Основна или главна сврха увођења таквог облика контроле јесте онемогућавање прикривања злоупотреба и прекорачења овлашћења с најтежим последицама какве су корупција, незаконита употреба принуде и употреба средстава за тајну опсервацију лица. Међутим, поставља се питање чему контрола полиције од стране грађана ако већ постоје законом уређени механизми контроле од стране скупштине, владе, јавног тужилаштва и судова. Чињеница је да се контрола рада полиције у великој мери обезбеђује и исцрпљује контролом од стране јавног тужилаштва, судова, скупштине и владе. Скупштини и влади стоје на располагању механизми за политичку контролу полиције, док јавно тужилаштво и судови располажу овлашћењима за правну контролу полиције. Скупштина, на пример, контролу врши одређивањем надлежности, врсте и ширине овлашћења припадника полиције, одређивањем висине финансијских средстава потребних за рад полиције, оснивањем анкетних одбора за испитивање проблема у раду полиције, примањем извештаја о раду полиције преко надлежних тела, док влада уређује унутрашњу организацију полиције, одре-

ђује приоритете у њеном раду, предлаже скупштини висину буџетских средстава која су потребна за рад полиције итд.

С друге стране, јавно тужилаштво и судови контролишу рад полиције оцењивањем процесне ваљаности доказа које су прикупили њени припадници у преткривичном поступку (изузетно и у фази истраге). Јавни тужилац врши контролу полиције и решавањем притужби грађана на рад њених припадника. Према члану 225, ставу 4 важећег Законика о кривичном поступку Србије и Црне Горе, лице према коме су припадници органа унутрашњих послова применили неку од радњи или мера из ст. 2 и 3 истог члана има право да поднесе притужбу надлежном јавном тужиоцу. Уколико у поступку решавања притужбе утврди постојање елемената кривичног дела за које се гони по службеној дужности, јавни тужилац има дужност да предузме кривично гоњење конкретног припадника полиције. С друге стране, грађанин може директно да поднесе јавном тужилаштву кривичну пријаву против познатог или непознатог полицајца као извршиоца кривичног дела. Уколико нема довољно доказа за покретање кривичног поступка, јавни тужилац ће, сходно члану 235, ставу 2 важећег ЗКП-а, сам или посредством других органа прикупити потребна обавештења. Према истом законском основу, јавни тужилац може позивати грађане да би прикупио потребна обавештења, а ако није у могућности да то предузме сам, захтеваће од органа унутрашњих послова да прикупе потребна обавештења и да предузму друге мере ради откривања кривичног дела и учиниоца. Према члану 235, ставу 3, јавни тужилац може увек тражити да га органи унутрашњих послова обавесте о мерама које су предузели, а они су дужни да му без одлагања одговоре.

Иако се чини да је тиме у довољној мери обезбеђена правна сигурност грађана, треба имати у виду и недостатке таквог законског решења. Уколико се јавни тужилац сам ангажује у прикупљању потребних обавештења која су му неопходна за покретање кривичног поступка, онда се приговор о пристрасности у обезбеђивању доказа о кривици припадника полиције може одбацивати. Тај приговор се такође може одбацивати ако се јавни тужилац обрати захтевом за прикупљање потребних обавештења органима унутрашње контроле у полицији који су иначе задужени за контролу законитости у поступању полицајаца. Међутим, ако се јавни тужилац за прикупљање обавештења обрати организационој јединици полиције у чијем се саставу налази припадник против којег је поднета притужба или кривична пријава, онда се поставља питање да ли ће припадници полиције бити непристрасни у прикупљању доказа против свог колеге. Да би се отклониле могућности за евентуално пристрасно прикупљање обавештења, чини се да је неопходно детаљно правно уредити поступак прикупљања и обезбеђивања доказа када је осумњичени припадник полиције. То треба учинити, пре свега, прецизним означавањем организацио-

не јединице унутар полиције која би била задужена за расветљавање кривичног дела и поступање по захтевима јавног тужилаштва када је осумњичено лице припадник полиције.

Значајну улогу у обезбеђивању непристрасности током расветљавања кривичног дела када је осумњичени припадник полиције може имати и ангажовање грађана у поступку испитивања притужби и представки против припадника полиције. Дакле, у питању је законом и другим правним прописима предвиђена могућност ангажовања представника грађана у поступку испитивања основаности представки и притужби поднетих против припадника полиције. Представници грађана могу бити ангажовани не само у надзору над поступком решавања притужбе која је поднета против припадника полиције јавном тужиоцу, већ и у поступку када је грађанин поднео представку руководиоцу полиције. Сврха таквог облика ангажовања грађана јесте спречавање могућности прикривања кривичних дела и других кажњивих понашања унутар полиције, односно скривања полицајаца који својим незаконитим и неетичким поступањем подстичу неповерење јавности у рад полиције. У првом реду, то су поједина кривична дела против службене дужности (примање мита, злоупотреба службеног положаја и сл.) и кривична дела против слобода и права грађана (изнуђивање исказа, злостављање и мучење, противправно лишење слободе, нарушавање неповредивости стана и сл.). Надзор од стране грађана посебно треба да отклони сумње јавности у законитост и сврсисходност мера и средстава принуде које полиција предузима, а нарочито да спречи сукоб с припадницима етничке, верске и друге мањинске групе према чијим члановима су полицајци применили репресивна овлашћења. Поред тога, заједничко ангажовање грађана и полицајаца у решавању представки треба да омогући објективно утврђивање узрока међусобних конфликта, као и утврђивање препорука за побољшање тактике поступања полицајаца.³ На тај начин се могу избећи тешке последице преурањене употребе средстава принуде, као што су рањавање и лишавање живота грађана.

УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У КОНТРОЛИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ У ВЕЛИКОЈ БРИТАНИЈИ И СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Искуства Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и других англосаксонских држава које имају развијену праксу ангажовања грађана у испитивању основаности представки на рад полиције могу бити корисна прили-

³ Генерална инспекција Националне полиције Француске има поред репресивне и значајну превентивну улогу јер у својим налазима и закључцима указује на околности које могу проузроковати незаконито поступање припадника полиције. Бабовић, Б.: *Људска права и полиција у Југославији*, Београд: ИГП „Прометеј“, 1999, стр. 61.

ком законског нормирања ове области у другим земљама⁴. У Великој Британији, ангажовање грађана у испитивању оправданости представки на рад полиције датира још из тридесетих година XIX века када је чувени сер Роберт Пил (Sir Robert Peel) оснивао „грофовијске полицијске одборе“ (*County Police Commitees*), које су сачињавали угледни грађани у грофовији. Након Другог светског рата, у Великој Британији је покренута шира иницијатива за контролу полиције од стране грађана, па је Законом о полицији (*Police Act*) из 1976. године установљен Одбор за жалбе на рад полиције (*Police Complaints Board*), у чијем саставу су била лица независна од полиције. Одбор је примао жалбе грађана, док је истрагу спроводио шеф полицијског органа којем припада полицајац против кога је поднета жалба. Извештај је потом примао државни тужилац (*Director of Public Prosecutions*), који је доносио коначну одлуку о томе да ли је полицајац учинио кривично дело и хоће ли бити подигнута оптужница.

Недовољна овлашћења Одбора нису могла обезбедити адекватну контролу поступка по жалбама против полицајца, па је Законом о полицији и доказу у кривичном поступку (*The Police and Criminal Evidence Act*) из 1984. године образована Управа за жалбе на рад полиције (*Police Complaints Authority*). Управа је састављена од представника грађана које именује министар унутрашњих послова, а у њен састав не могу ући припадници полиције било активни било пензионисани. Управа контролише истраге у случајевима озбиљнијих притужби у којима се наводи да је због незаконитог поступања припадника полиције проузрокована смрт или тешка телесна повреда неког лица. У таквим ситуацијама, како указује Ричард Терил (Richard Terril), Управи мора бити достављена притужба, а она потом именује припаднике полиције, обично с подручја другог полицијског органа, који ће спровести истрагу у конкретном случају. И када је реч о мање озбиљним притужбама, које могу представљати кривично дело или дисциплински прекршај, такође се извештава Управа која затим контролише поступак шефа полиције. Шеф полиције може тражити од Управе да надзире

⁴ За разлику од англосаксонских земаља, француској управној традицији није својствено ангажовање грађана у поступку испитивања оправданости представки поднетих против полицајца. Отуда се у овој земљи решавање представки и жалби на поступање припадника полиције препушта редовним правосудним органима или интерним дисциплинским органима полиције. Унутрашњу контролу у Националној полицији спроводи Генерална инспекција (*Inspection Générale de la Police Nationale – IGP*), а у Националној жандармерији Генерални инспектор. Генерална инспекција Националне полиције спроводи дисциплински поступак, а на захтев судских власти може спроводити и кривичну истрагу према припадницима полиције. Контролу законитости рада припадника полиције врши и Високи савет за активност националне полиције (*Conseil Supérieur de l'activité de la Police Nationale*), који је основан 16. фебруара 1993. године и Високи савет за етичка питања Националне полиције (формиран исте године), који на захтев министра унутрашњих послова даје мишљење и предлоге о свим питањима која се односе на правила полицијске етике. *Ibid*, стр. 62.

његов рад чак и када Управа то не захтева, како би се обезбедила јавност поступка по притужби. У осталим случајевима, шеф полиције сам одлучује о томе да ли ће ангажовати полицајце из другог органа или ће ангажовати своје потчињене за испитивање основаности представки. Међутим, без обзира на врсту притужбе, Управа прима коначан извештај о спроведеном поступку и налазима. У случају да није задовољна резултатима из извештаја, Управа може захтевати да се спроведу додатне мере и радње⁵.

Од када је донет Закон о полицији и доказу у кривичном поступку поступак по представкама грађана је трострук. Једна од могућности која стоји на располагању грађанима уколико нису задовољни поступком припадника полиције јесте да поднесу представку директно полицији преко локалне полицијске станице. Друга могућност која им стоји на располагању јесте да представку поднесу директно Управи за жалбе на рад полиције као надзорном телу и трећа могућност је да директно поднесу представку Одељењу за представке и дисциплину (*Complaints and Discipline Department*) у било којем полицијском органу. За мање озбиљне представке – неучтиво и неуљудно понашање припадника полиције – могу се користити и неформални путеви за решавање представки – тзв. неформално решавање (*Informal Resolution*), што је такође предвиђено Законом о полицији и доказу у кривичном поступку. Неформално решавање се може спровести уколико се подносилац представке слаже с таквим начином решавања представке, а њена садржина је такве природе да нема могућности за подизање оптужнице за кривично дело или покретање дисциплинског поступка.

Упркос очекивањима, постојећи систем испитивања представки грађана на рад полиције у Великој Британији и даље је предмет многобројних критика. Нарочито се указује на неспособност Управе за жалбе да обезбеди поверење јавности у поступак по представкама грађана због недовољне независности тог тела од утицаја припадника полиције на коначан исход поступка. Постојећи поступак пред Управом за жалбе је независан у надзору, али не и у истрази садржаја представке, јер истрагу ипак спроводе припадници полиције. Због тога је Министарство унутрашњих послова, у децембру 2000. године, изнело предлоге за успостављање новог надзорног тела које би заменило постојећу Управу за жалбе на рад полиције, како би се у фази испитивања чињеничног стања заједнички ангажовали представници грађана и полиције и тиме обезбедила потребна независност у раду тог тела. Предложен је нови систем за испитивање основаности представки под називом Независна комисија за представке на рад полиције (*The Independent Police Complaints Commission*

⁵ Terrill, J. R.: Citizens oversight of police: developments in the West, *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, Slovenia: College of Police and Security Studies, 1996, str. 34–35.

– *IPCC*). Реформисани систем за испитивање представки требало би да доведе до повећања степена поверења грађана у полицију и поступак по представкама, повећања доступности, отворености и независности, брже решавања представки, побољшања комуникације с подносиоцима представки и побољшања процеса прикупљања, размене и пружања података⁶.

Процес укључивања грађана у контролу полиције у Сједињеним Америчким Државана започео је 1950-тих година уз велике отпоре првенствено од стране полиције, а до ширег прихватања те идеје дошло је тек почетком 1990-тих година. Већ крајем 1990-тих година више од половине полицијских одељења у већим градовима укључивало је грађане у надзор над решавањем притужби против полицајаца. Надзор грађана над поступком по притужбама постоји у великом броју федералних јединица, као што су: Њујорк, Флорида, Орегон, Минесота, Мичиген, Калифорнија, Аризона и др. Питер Фин (Peter Finn) издваја четири модела ангажовања грађана у испитивању представки против припадника полиције, која се најчешће могу срести на подручју САД-а. Према првом моделу, утврђивање чињеничног стања је у надлежности одбора грађана, али не и доношење коначне одлуке у погледу основаности представке. Другим речима, одбори грађана утврђују истинитост тврдњи које су подносиоци представки навели у садржини представке, а након тога дају препоруке руководиоцима полиције у погледу доношења коначне одлуке. Према другом моделу, одбори грађана не учествују у утврђивању чињеничног стања нити имају улогу доносиоца коначне одлуке. Према том моделу, припадници полиције утврђују основаност представки и дају своје налазе, а затим грађански одбор испитује те резултате и даје препоруке руководству полиције да ли да прихвати или одбаци налазе припадника полиције. Према трећем моделу, одбори грађана не учествују обавезно у поступку испитивања основаности представки, већ само уколико то грађани захтевају. Подносиоци представки се обраћају полицији чији припадници утврђују чињенично стање и доносе коначну одлуку. Уколико нису задовољни, подносиоци представки могу поднети жалбу грађанским телима за контролу полиције против одлуке њених припадника, која у том случају врше одговарајуће провере и дају препоруке руководиоцима полиције. Према четвртном моделу, посебно именован грађанин контролише поступак пријема и испитивања основаности представки од стране полиције, а потом извештава полицију и заједницу о темељитости и правичности поступка⁷.

⁶ Strudwick, K.: Is independence the only answer to complainants' satisfaction of the police complaints process? A perspective from the United Kingdom, *Police Practice & Research: An International Journal*, God. 4, broj 1, 2003, str. 37–38.

⁷ Finn, P.: Getting along with citizen oversight, *FBI Law Enforcement Bulletin*, God. 69, izd. 8, 2000, str. 22–23.

У САД-у, наведени модели се могу срести у свом чистом облику, мада нису ретки случајеви и њиховог комбиновања. Тако, на пример, у Минеаполису (држава Минесота) грађански надзор полиције се одвија у две етапе. У првој етапи, професионални истражитељи и извршни директор испитују случајеве грађана који су поднели највише представки како би утврдили да ли постоје оправдани разлози да се верује да је полиција незаконито поступила. Потом чланови одбора волонтера спроводе истрагу затворену за јавност како би одлучили о томе да ли ће подржати тврдње о могућим незаконитим случајевима. С друге стране, у Оранџ Каунтију (држава Флорида), девет чланова волонтера грађанског надзорног одбора води истрагу отворену за јавност и медије у свим случајевима који укључују наводну употребу прекомерне силе и злоупотребе овлашћења након истраге шерифа департмана⁸.

Као што се може видети из наведених модела, одлуке које доносе одбори грађана углавном немају обавезујући карактер за руководиоце полиције већ су најчешће саветодавног карактера и представљају препоруке руководиоцима полиције да ли да представку оцене као основану. На тај начин, руководиоци полиције задржавају право доношења коначне одлуке о одговорности полицајаца. Међутим, у пракси се могу срести примери у којима одбори грађана имају већа овлашћења од руководиоца полиције. Тако, на пример, Ричард Терил указује на то да Комисија полицијских комесара града Детроита (*The Board of Police Commissioners for the city of Detroit*) прима представке од грађана, надзире истражни поступак у коме се утврђује чињенично стање и има овлашћење коначног апелационог органа у дисциплинским поступцима⁹. Надлежност одбора грађана који врше контролу рада полиције може се односити на цео поступак по представкама грађана, укључујући и примање представке, или само на фазу утврђивања чињеничног стања и оцену основаности представке. С обзиром на то да утврђивање чињеничног стања подразумева разговор с већим бројем лица (подносилац представке, полицајац против кога је представка поднета, присутни сведоци), прикупљање предмета и трагова, као и увид у документацију, одбори грађана обично имају овлашћење да позивају грађане и полицајце, као и да остварују увид у службене евиденције. У погледу стварне надлежности, могу се срести примери у којима грађански одбори имају овлашћење да испитују основаност свих представки које су поднете против полицајаца без обзира на њихову тежину и озбиљност. Према правилу, већину представки против полицајаца грађани подnose за мање неправилности у раду, односно понашање које нема елементе кривичног дела. Углавном су то представке на вербално понашање полицајаца у непосредној комуникацији с грађанима (груб тон приликом обраћања странци и сл.). То

⁸ *Ibid*, str. 23.

⁹ Terrill, J. R.: *op. cit.*, str. 33–34.

потврђују и резултати истраживања разлога подношења представки, која су спроведена у Флориди, Илиноису, Мусурију, Пенсилванији и Вашингтону. Према тим истраживањима, како истиче Ричард Џонсон (Richard Johnson), у просеку 50% свих представки на рад полиције подноси се због увредљивих и неприкладних изјава полицајаца, 25% због прекомерне употребе принуде (нарочито приликом лишавања слободе), а преосталих 25% због неетичког и другог ненасилног противзаконитог поступања полицајаца. Исти аутор подсећа на то да су у више од половине укупног броја поднетих представки, припадници полиције самоиницијативно доносили одлуке о предузимању интервенције. За такве интервенције је карактеристично да су полицајци били мање пријатељски настројени према грађанима јер се интервенција по сопственој иницијативи предузима углавном када је уочено извршење кривичног дела или прекршаја. Пошто у таквим приликама може доћи до пружања активног отпора од стране извршиоца, полицајци најчешће интервенишу уз претњу употребе силе, односно издавањем наредби. Уколико код грађана не постоји намера пружања отпора или не постоји свест да је извршено кривично дело, онда постаје јасно зашто се представке против полицајаца чешће подnose у таквим ситуацијама¹⁰.

С друге стране, одбори грађана могу бити надлежни само за испитивање основаности озбиљнијих представки у случајевима прекорачења или злоупотребе овлашћења од стране полицајаца. Обично су то интервенције полиције у којима је дошло до повређивања лица или смртних случајева услед примене средстава принуде, као и други случајеви који привлаче велику пажњу јавности, или они за које се процени да могу изазвати неповерење грађана. У таквим случајевима, одбори грађана имају улогу дисциплинских органа и обавезу да поднесу кривичну пријаву надлежном јавном тужиоцу уколико постоји основана сумња да је припадник полиције извршио кривично дело.

АРГУМЕНТИ ПРОТИВ УЧЕШЋА ГРАЂАНА У КОНТРОЛИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ

Иако ангажовање грађана у контроли полиције несумњиво има предности, постоје многобројни аргументи који се истичу против такве праксе. Један од најчешћих аргумената против ангажовања грађана јесте могућност смањивања ефикасности полиције у контроли криминалитета јер се укључивањем грађана у процес контроле нарушава један од основних принципа руковођења у полицији – принцип једностарешинства. У полицији, која је организована по принципу хијерархије, принцип једностарешинства подразумева да сваки

¹⁰ Johnson, R. R.: Citizen complaints: What the police should know?, *FBI Law Enforcement Bulletin*, God. 67, izd. 12, 1998, str. 1–5.

потчињени на хијерархијској лествици има само једног претпостављеног који му наређује и коме одговара. Руководиоци имају право и дужност да издају законита и целисходна наређења потчињенима, а потчињени дужност да изврше сва наређења претпостављеног старешине која су издата ради обављања службених послова, осим оних којима се наређује извршење радње која представља кривично дело. Уколико се грађанима да право да испитују и оцењују законитост и целисходност поступака полицајаца, тиме се у основи нарушавају одговорност и ауторитет руководиоца у полицији, којима је поверен процес руковођења. У таквим околностима потчињени не могу бити сигурни да ће грађани одобрити мере и радње које су предузели по налогу претпостављеног (или уз његову сагласност), што може довести до избегавања службених задатака, пада морала и појаве стреса код полицајаца. Осим тога, често постоји страх да једнака или чак шира овлашћења грађана од овлашћења руководиоца у полицији могу умањити ефикасност акција полиције и проузроковати нелегалне политичке утицаје на рад полиције. Управо су то разлози због којих одбори грађана за контролу полиције у великом броју случајева имају искључиво саветодавну улогу у процесу испитивања представки, а ретко и право доношења коначне одлуке у оцени основаности представки.

Непознавање законских услова и тактике поступања припадника полиције у примени овлашћења такође се наводи као разлог против ангажовања грађана у испитивању основаности представки. Штавише, ако се превазиђе приговор да грађани не познају правне основе овлашћења полиције, остаје чињеница да немају довољно искуства у практичном обављању полицијских послова и задатака, које би им омогућило да боље разумеју поступке припадника полиције у конкретним ситуацијама. Питер Фин указује на то да постоји више могућности за превазилажење приговора те врсте. Једна од њих је да у састав одбора који контролишу рад полиције, поред грађана уђу и припадници полиције (најчешће руководиоци), док је друга могућност да професионални припадници полиције обучавају грађане кандидате за надзорни одбор. У том случају, грађани могу похађати сажету верзију курса за полицајце обиласком полицијских станица, као што је то случај у Рочестеру (држава Њујорк). Обука грађана у том граду обухвата курс у трајању од 48 сати, који садржи учење о тактици поступања припадника полиције у интервенцијама, коришћењу симулатора за употребу ватреног оружја, коришћењу средстава за везивање и употребу других средстава принуде¹¹. Међутим, непознавање овлашћења и начина рада полиције од стране чланова одбора може се отклонити и на друге начине. Један од начина је да се приликом испитивања основаности представки од стране грађана позивају официри полиције задужени за контролу законитости у раду, како би појаснили политику рада полиције и

¹¹ Finn, P.: *op. cit.*, str. 23–24.

тактику извођења одређених акција. Осим тога, надзорни одбор грађана може ангажовати и посебно стручно лице које има довољно искуства у обављању послова полиције с подручја другог полицијског органа, или пак одређена лица изван полиције која могу објективно утврдити чињенично стање у поступку испитивања основаности представки.

Приговори против увођења грађана у процес решавања представки делимично су последица и неправедног односа чланова надзорног одбора према полицајцима против којих се води поступак. Неправедан однос се огледа, пре свега, у критици полицајаца за најмање пропусте у раду и одуговлачењу поступка, што код полицајаца може изазвати стрес због неизвесности коначне одлуке и њиховог статуса, нарочито ако су привремено удаљени из полиције, тј. под суспензијом. Од осталих аргумената против учешћа грађана у контроли рада полиције истиче се могућност грађана да другим правним средствима обезбеде заштиту својих права, као што су: грађанска тужба за накнаду штете или кривична пријава надлежном јавном тужиоцу. Међутим, треба имати у виду да грађани понекад нису у могућности да искористе та правна средства из различитих разлога: недостатак новца за покретање и вођење поступка за накнаду штете, непостојање сведока који би потврдили наводе оптужбе и слични разлози. С друге стране, јавно тужилаштво и судови по природи посла сарађују с припадницима полиције, што понекад може бити узрок њихове неефикасности у вођењу кривичног поступка¹².

УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У КОНТРОЛИ ПОЛИЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У периоду до доношења важећег Закона о полицији, разматрање представки грађана на рад полиције у Републици Србији било је у искључивој надлежности полиције, мада су грађани имали на располагању и могућност подношења притужбе надлежном јавном тужиоцу. У зависности од тога којој организационој јединици полиције су грађани подносили представке, основаност представки су испитивали непосредно надређени руководиоци (обично командири, њихови заменици или помоћници у полицијским станицама), официри за контролу законитости у раду у оквиру одељења или управе полиције и криминалистичке полиције, служба Генералног инспектора и Биро за решавање жалби и притужби у саставу кабинета министра. Наведени органи су утврђивали чињенично стање и доносили одлуку о томе да ли је радник против којег је поднета представка одговоран и о томе обавештавали подносиоца представке у року од 60

¹² Terrill, J. R.: Alternativna poimanja o nezavisnosti gradanskog nadzora nad policijom, *Izbor*, broj 4, 1990, str. 217.

дана. Према тада важећем Закону о унутрашњим пословима Републике Србије, било је предвиђено да за лакше повреде радних обавеза и дужности дисциплински поступак спроводи и мере изриче министар, односно лице које он овласти, а уколико је у питању била тежа повреда, поступак утврђивања одговорности су спроводили дисциплински иследник, дисциплински тужилац и Дисциплински суд (чл. 51 и 53 ЗОУП-а). За теже повреде радних обавеза и дужности мере је изрицао Дисциплински суд, а одлуке по жалбама на његове пресуде доносио је Виши дисциплински суд. У сваком случају, ако би се утврдило да је припадник полиције учинио кривично дело за које се гони по службеној дужности, против њега је подношена кривична пријава надлежном јавном тужиоцу.

Према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије, у периоду од 25. јануара 2001. године до 30. септембра 2003. године укупно је поднето 5 119 представки и притужби на рад припадника полиције, од чега је 556, односно 10,8% оцењено као основано. С обзиром на то да је већина поднетих представки и притужби оцењена као неоснована, требало би очекивати да укључивање представника грађана у поступак по представкама у значајној мери допринесе учвршћивању поверења јавности у полицију. Још пре три деценије др Јанез Печар и Винко Скалар су упозоравали на то да у концепту друштвене самозаштите није могуће задржати праксу да жалбе против милиционара у вези с њиховим поступцима разматра сама служба. О тим питањима, према њиховом мишљењу, морао би да одлучује неки други орган или заједничке комисије грађана и представника Службе јавне безбедности¹³. Важећи Закон о полицији је увео такву праксу у Републику Србију и то у другостепеном поступку за утврђивање дисциплинске одговорности, посебно у контроли рада полиције решавањем притужби. Чланом 161 је предвиђено да о дисциплинској одговорности полицијских службеника Дирекције полиције и запослених у седишту Министарства у првом степену одлучује директор полиције, односно функционер у чијој надлежности је обављање одређених послова и задатака или полицијски службеник кога они овласте, док о дисциплинској одговорности полицијских службеника подручне полицијске управе, полицијских станица и других запослених на односном подручју у првом степену одлучује начелник подручне полицијске управе или лице које он овласти. Против њихових одлука полицијски службеник има право приговора дисциплинској комисији у року од осам дана од уручења одлуке, која је надлежна за одлучивање у другом степену (члан 162). Дисциплинска комисија има 30 чланова које именује министар, а одлучује у већу од три члана, од којих је један члан ван Министарства (члан 163).

¹³ Печар, Ј., Скалар, В.: *Милиционарски односи са јавношћу*, Београд: Савезни секретаријат за унутрашње послове, 1973, стр. 186–187.

Важећим Законом о полицији Републике Србије предвиђена је могућност учешћа грађана и у контроли рада полиције решавањем притужби. Закон гарантује право сваком грађанину да полицији или Министарству унутрашњих послова поднесе притужбу против полицијског службеника ако сматра да су му незаконитом или неправилном радњом повређена права или слободе и то у року од 30 дана од дана када је дошло до повреде. Сваку притужбу против полицијског службеника мора прво да размотри и све околности у вези с њом провери руководилац организационе јединице у којој је полицијски службеник запослен или полицијски службеник кога он овласти. Ако су ставови подносиоца притужбе и руководиоца усклађени, може се одлучити да је поступак решавања притужбе тиме закључен. У том случају, поступак мора бити закључен у року од 15 дана од пријема притужбе у форми записника о разматрању притужбе који потписује и њен подносилац. Међутим, у случају да се подносилац не одазове позиву на разговор, или да се одазове али се не сагласи са ставовима руководиоца, као и у случајевима када из притужбе произлази сумња да је учињено кривично дело за које се гони по службеној дужности, руководилац организационе јединице мора да уступи целокупне списе предмета Комисији која води даљи поступак решавања по притужби. Комисија је састављена од три члана и то: начелника Сектора унутрашње контроле полиције или другог овлашћеног службеног лица из Сектора унутрашње контроле кога овласти начелник, представника полиције кога је овластио министар и представника јавности. Представника јавности који учествује у решавању притужби на подручју полицијске управе, а на предлог органа локалне самоуправе, именује и разрешава министар, док представника јавности који учествује у решавању притужби на рад полицијских службеника у седишту именује и разрешава министар на предлог организација стручне јавности и невладиних организација. Представник јавности се именује на период од четири године с могућношћу поновног именовања (члан 180). Поступак решавања притужбе у Министарству се закључује достављањем одговора подносиоцу притужбе у року од 30 дана од дана закључења поступка код руководиоца организационе јединице полиције. Одговором подносиоцу притужбе поступак по притужби је закључен, а њен подносилац има на располагању сва правна и друга средства за заштиту својих права и слобода. Члан 181 прописује: „Лица која учествују у вршењу контроле полиције, дужна су да штите и чувају поверљивост података и информација до којих долазе у вршењу контроле и по престанку својих функција.“

Такво решење свакако представља велики допринос у правцу побољшања односа полиције и грађана, односно успостављања узајамног поверења. Међутим, може се приметити да Закон о полицији не предвиђа услове, или бар минимум услова, које треба да испуњава кандидат за представника јавно-

сти у Комисији. Иако Закон изричито не предвиђа те услове, сасвим је сигурно да представници јавности не би требало да буду лица која према члану 110, ставу 3 не би могла да заснују радни однос у Министарству. То су лица осуђивана због кривичног дела за које се гони по службеној дужности, или против којих се води кривични поступак за такво кривично дело, лица која су осуђивана на безусловну казну затвора у трајању дужем од три месеца, или лице коме је служба у државном органу или правном лицу с јавним овлашћењима престала због тешке повреде службене дужности правноснажном одлуком надлежног органа.

Наведено решење свакако представља велики корак напред у правцу побољшања односа између полиције и грађана у Републици Србији јер омогућава да јавност посредством свог представника контролише поступак полиције у решавању притужби. С друге стране, без обзира на то о каквом је моделу учешћа грађана реч, не треба очекивати да одбори грађана остварују функцију коју имају јавно тужилаштво и судови. Другим речима, коначна оцена о евентуалној кривичној одговорности полицијског службеника, као и одговорности за штету причињену грађанима, и даље треба да буде у надлежности судова као што је била и до сада. Главна сврха ангажовања грађана у испитивању основаности представки (притужби) против припадника полиције треба да буде онемогућавање прикривања случајева када су полицијски службеници злоупотребили своја службена овлашћења, или су прекорачили границе законских овлашћења услед грубог немара за безбедност грађана и њихове имовине. На тај начин, учешће грађана у контроли полиције би требало да допринесе уклањању сумње у професионализам и моралност већине поштених и часних припадника полиције, за коју увек има места посматрано из угла подносиоца представке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабовић, Б.: *Људска њрава и њолицѝа у Јуѝославији*, Београд: ИГП „Прометеј“, 1999.
2. Finn, P.: Getting along with citizen oversight, *FBI Law Enforcement Bulletin*, God. 69, izd. 8, 2000.
3. *Закон о унуѝрашњим ѝословима Реѝублике Србије*, Службени гласник, бр. 44 и 79/1991.
4. *Закон о ѝолицѝи Реѝублике Србије*, Службени гласник, број 101/2005.
5. *Законик о кривичном ѝосѝуѝу Србије и Црне Горе*, бр. 70/2001, 68/2002, 58/2004, 85/2005 и 115/2005.
6. Игњатовић, Ђ.: *Криминолоѝија*, Београд: Номос, 1996.
7. Johnson, R. R.: Citizen complaints: What the police should know?, *FBI Law Enforcement Bulletin*, God. 67, izd. 12, 1998.

8. „Опажање полиције у Србији“, резултати истраживања Агенције „Partner“ за Мисију ОЕБС-а у СР Југославији, у сарадњи с Радном групом Министарства унутрашњих послова Републике Србије, децембар 2002.

9. Strudwick, K.: Is independence the only answer to complainants' satisfaction of the police complaints process? A perspective from the United Kingdom, *Police Practice & Research: An International Journal*, God. 4, broj 1, 2003.

10. Terrill, J. R.: Alternativna poimanja o nezavisnosti građanskog nadzora nad policijom, *Izbor*, broj 4, 1990.

11. Terrill, J. R.: Citizens oversight of police: developments in the West, *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, Slovenia: College of Police and Security Studies, 1996.

12. Печар, Ј., Скалар, В.: *Милицionarски односи са јавношћу*, Београд: Савезни секретаријат за унутрашње послове, 1973.

PARTICIPATION OF CITIZENS IN POLICE WORK CONTROL

Slaviša Vuković, M.A.

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: The control of police represents one of the most important criteria based on which we make estimates to what extent a society is founded on the principles of legal state, since it provides for respecting of principles of equality of all citizens in the eyes of the law. The participation of citizens in the control of police work may contribute to the prevention and suppression of misuses of power or exceeding of someone's authorizations, especially to suppression of corruption and prevention of use of excessive force by law enforcement officers. In the paper the citizen control of police work means legally and by other regulations provided possibility to engage the representatives of citizens during the procedure of examining the justification of petitions and complaints submitted against law enforcement officers. The purpose of such a form of citizen engagement is to prevent the possibility of covering up criminal acts and other punishable behaviors within police, i.e. hiding police officers who support the distrust of the public in police work by their illicit and immoral acting. These are primarily some criminal acts against the line of duty (bribe-taking, misconduct in office, and similar) and the crimes against freedoms and rights of citizens (extortion of a statement, cruelty and torturing, illegal arrest, breach of domicile, and similar). Supervision by citizens should particularly remove a public doubt in legality and appropriateness of measures and weapons of coercion undertaken and used by the police, especially to prevent conflict with the members of ethnic, religious and other minority groups towards whom the law enforcement officers applied their repressive powers. In addition to this, joint engagement of citizens and police officers in solving the petitions should enable the objective determination of causes of mutual conflicts, as well as determining the recommendations to improve the tactics of police officer acting.

The experiences of the Great Britain, the United States of America and other Anglo-Saxon countries that have a developed practice of engaging citizens in examining justification of petitions against the police work may be useful in the process of legal regulation of this field in other countries as well. This is why a special attention is paid to the experiences of the leading countries such as the Great Britain and the USA. These experiences show that citizen boards for police work control have various competences and authorizations. With regards to real

competence, we may come across the examples where citizen boards are entitled to examine the justification of all complaints submitted against police officers, regardless of their seriousness, but also the examples where their competence refers to complaints for abuse and exceeding of one's powers with serious consequences. The competences of citizen boards are mostly advising in character, although they can be obliging (executive). The main arguments against the participation of citizens in police work control are endangering the principle of single-seniority in management, which may lead to the drop of overall efficiency of police work, insufficient knowledge of authorizations and tactics of conduct of police officers, the possibility to protect freedoms and rights by other legal means and similar. The participation of citizens in the control of police work in the Republic of Serbia is provided for by the new Law on Police. They participate in boards of second instance in the procedure of determining discipline responsibility of police officers and control of police work by solving the complaints. According to the Law a representative of the public is appointed by the Minister and this representative participates as one of the three members of the board in solving the complaints, while the other two members are law enforcement officers.

КРИМИНАЛИТЕТ КОЈИМ СЕ УГРОЖАВА БЕЗБЕДНОСТ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ – ДИЗАЈНИРАЊЕ ИСТРАЖИВАЊА

Проф. др Ђорђе Игњатовић
Правни факултет у Београду

Сажетак: У тексту је описана оригинална методологија криминолошког истраживања о тешким нападима на полицајце у Србији, које је спроведено у периоду 2003–2005. године. За то истраживање је осмишљен оригиналан истраживачки план чија је битна црта истовремена примена (триангулација) истраживачких стратегија, метода и техника: од студија појединачног случаја, преко испитивања (повређених полицајаца, осуђеника на издржавање казне затвора и њихових васпитача, студија самооптуживања, студија о жртвама и страху од виктимизације), анализе докумената и анализе садржаја, до статистичких метода.

Кључне речи: *полицајац, безбедност, виктимизација полицајаца, истраживачки дизајн, методологија.*

УВОД

На Полицијској академији у Београду, у оквиру пројекта чији је предмет проучавања био криминалитет којим се угрожава безбедност припадника полиције, спроведено је криминолошко истраживање које је за циљ имало детаљније упознавање појавних облика и могућих фактора који доводе до напада на овлашћена службена лица у вршењу службе. Истраживање је спроведено у периоду 2003–2005. године.

У раду ће бити указано на значај наведеног истраживачког проблема, размере те појаве код нас, а биће извршена и анализа примењених метода.

ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА

У домаћој и упоредној криминолошкој литератури нападима на припаднике полиције се посвећује извесна пажња иако је већ на први поглед јасно да овај проблем не спада у централне истраживачке теме.¹ За потребе овог рада биће само указано на изворе који су при конципирању истраживачког проблема коришћени јер би њихова детаљна анализа далеко превазилазила карактер и предвиђени обим овог текста.

У нашој литератури, осим спорадично објављених званичних података о нападима на припаднике полиције који се публикују у полицијским часописима,² најзначајнији извор за оне који се интересују за ову проблематику је материјал са саветовања под називом „Угрожавање безбедности припадника полиције“, које је у организацији Полицијске академије одржано 2003. године. У њему се, између осталог, указује на послове и задатке током чијег извршења је у раздобљу 1998–2002. године дошло до ометања и спречавања припадника београдске полиције у вршењу службене дужности, затим на средства употребљена против полицајаца током напада и на друге корисне податке, као што су мали број малолетних учинилаца таквих дела, интоксикација нападача и слични.³

У литератури на енглеском језику овај проблем се третира пре свега у извештајима органа реда, при чему се посебна пажња посвећује најтежим облицима угрожавања безбедности полицајаца. Податке о броју напада на припаднике полиције у Енглеској објављује Министарство унутрашњих послова,⁴ док их у САД-у прикупљају званични органи. Најпознатији су они које од 1960. године објављују како FBI (у њима се, поред броја таквих случајева, анализирају и околности под којима је дошло до повређивања односно убиства припадника полиције)⁵ тако и невладине организације.

Једна од њих је Национални меморијални фонд радника служби безбедности (*National Law Enforcement Officers Memorial Fund*) на чијем се веб сајту (www.nleomf.com) могу наћи и подаци о томе колико има полицајаца под за-

¹ Како су се последњих деценије мењале централне истраживачке теме које се односе на рад полиције види у: Игњатовић Ђ. (2006): *Криминологија*, Београд, стр. 364–365.

² Учестали напади на овлашћена службена лица ОУП, *Безбедност*, број 1/1987, стр. 3–7.

³ Вуколић С. (2003): *Угрожавање безбедности припадника полиције СУП-а Београд 1998–2002, Угрожавање безбедности припадника полиције*, зборник радова, Београд, стр. 231–245.

⁴ Њихове податке често користе истраживачи указујући на повремен и драматичан пораст убиства полицајаца у току вршења службене дужности. Види: Lund S. and Marchant C. (2003): *Protect and Serve, Police Review*, str. 18–19.

⁵ FBI (1976): *Uniform Crime Reports – 1975*, Washington.

клетвом, о броју полицајаца који су током вршења дужности нападнути и том приликом убијени или телесно повређени, о дистрибуцији таквих напада у времену (по деценијама, годинама, данима у недељи, добу дана, по географској заступљености и слично).

Такође, године 1984. основана је организација под називом Удружење заинтересованих за преживљавање полицајаца – COPS (*Concerns of Police Survivors Inc.* – види: www.nationalcops.org), која податке о нападима често приказује у виду „часовника злочина“, који би требало да раздрмају јавно мњење и укажу на значај проблема. Такође, она нуди обуку и помоћ полицијским службама како би се спречили не само страдање нападнутих полицајаца већ и трауме кроз које пролазе њихове колеге.

Међу делима на енглеском која су била доступна у преводу издвајају се три текста. У првом, Ален Бристоу (Allen Bristow) још давне 1961. године наводи податке о 110 случајева напада из ватреног оружја на полицајце (њих 150) који су за последицу имали наношење телесних повреда или лишење живота. Анализи су подвргнуте, пре свега, околности у којима је дошло до напада и констатоване су посебно ризикантне ситуације и дата упутства како их избећи.⁶ Самјуел Чапман (Samuel Chapman) објављује 1986. године рад у коме, после указивања на податке о броју физичких напада на полицајце у САД-у у раздобљу 1960–1984. године (посебно наводећи случајеве виктимизације жена полицајаца), даје основе плана за смањење броја таквих дела и то: предузимањем корака унутар полицијских станица; побољшањем обуке полицајаца; унапређењем полицијске опреме; изменама у казненом законодавству; мерама за смањење злоупотребе алкохола; редуковањем насилничких садржаја на телевизији и на филму и спровођењем одговарајућих истраживања. Према мишљењу овог аутора, та истраживања би требало да се концентришу на три питања која се тичу карактеристика полицајца, нападача и самог напада.⁷

Лора Вилсон (Laura Wilson) са сарадницима је у раду који се бави деловањем неких срединских фактора приликом напада на полицајце (пре свега имајући у виду величину патролне јединице) анализира утицај услова хапшења, расну припадност нападача и полицајца и број особа присутних за време напада на вероватноћу озлеђивања полицајца. Резултати које наводи указују на то да су чланови патроле састављене од два полицајца донекле безбеднији него када те послове обавља појединац, као и да су за сигурност службених лица много значајнији неки други фактори.⁸

⁶ Bristow A. (1963): Police officer shooting – A tactical evaluation, *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, број 1, стр. 93–95. Превод у: *Izbor*, број 3/1963, стр. 279–283.

⁷ Chapman S. (1986): Reducing attacks on police, *Police Journal*, број 4, стр. 300–320. Превод у: *Izbor*, број 4/1986, стр. 373–390.

⁸ Wilson L., Brunk G. and Meyer K. (1990): Situational Effects in Police Officer Assault: The Case of Patrol Unit Size, *Police Journal*, број 3, стр. 260–270. Превод у: *Izbor*, број 4/1990, стр. 240–249.

У литератури је још пре скоро две деценије указано на то да пораст броја наркомана значајно утиче на угрожавање безбедности како грађана тако и полицајаца.⁹ Дејвид Лестер (David Lester) тврди у својој студији да је највећи број напада на живот полицајаца забележен у градовима на америчком Југу који су густо насељени, у којима је општа стопа убистава највећа, који имају највиши проценат сопственика ватреног оружја.¹⁰ Вилијам Гелер (William Geller) указује на то да много полицајаца смртно страда у ситуацијама када акције предузимају у цивилу или када се не налазе на дужности.¹¹

У америчким криминолошким радовима се може наћи и гледиште да полицајци боље сагледавају опасности посла којим се баве од просечних грађана. Тако Франсес Кален (Frances Cullen) са сарадницима истиче да су полицајци веома свесни могућности да у вршењу посла буду угрожени ситуацијама када постоји извесност напада. Такође, они врло трезвено оцењују степен угрожености припадника своје професије у односу на друга занимања.¹²

Један број радова се бави потребом боље обуке припадника полиције која би допринела смањењу ризика од фаталних последица напада на њихов живот и телесни интегритет. Тако Пиницото (Pinizzoto) са сарадницима указује на проблеме опажања у ситуацијама када може доћи до отварања ватре на припаднике полиције, посебно приликом рутинске контроле саобраћаја, решавања ситуација насиља у породици и транспорта осуђених лица (при којима гине велики број службених лица),¹³ док Шенон Борер (Shannon Bohrer) са сарадницима указује на правила у складу с којима се мора водати полицајац који гони преступника уколико жели да смањи разик виктимизације.¹⁴

У глави XV једне од најновијих књига о полицијском деловању, чији су аутори Џон Демпси (John Dempsey) и Линда Форст (Linda Forst), садржани су многобројни подаци о насиљу према полицајцима у САД-у (обухваћени су случајеви убистава и рањавања), да би се на крају анализирали разлози смањења броја убилачких напада на службена лица при вршењу службе током последњих деценија. Узроке опадања те стопе аутори траже како у казненој по-

⁹ Price B. (1988): New York Police: Caught in the Middle and Losing Faith, *Boston Globe*, број: децембар.

¹⁰ Lester D. (1992): The Murder of Police Officers in American Cities, *Criminal Justice and Behavior*, број: јануар, стр. 101–113.

¹¹ Geller W. (1982): Deadly Force: What We Know, *Journal of Police Science and Administration*, број 10, стр. 151–177.

¹² Cullen F. et al. (1983): Paradox of Policing: A Note on Perceptions of Danger, *Journal of Police Science and Administration*, стр. 457–462.

¹³ Pinizzotto A., Davis E. and Miller C. (2000): Officer's perceptual schoorhand, *FBI Law Enforcement Bulletin*, број 7, стр. 1–6.

¹⁴ Bohrer S., Davis E. and Garrity T. (2000): Establishing a foot pursuit policy: Running into danger, *FBI Law Enforcement Bulletin*, број 5, стр. 10–15.

литици судова према убицама тако и у цртама полицијске поткултуре и осавремењеној обуци и примени модерних средстава заштите.

У књизи су такође, у складу с америчком литерарном традицијом, дата два илустративна примера убилачких напада на полицајце, који могу послужити као основ за нека уопштавања (оба полицајца су били нови у послу, обојица су убијена у ноћним условима), али и за уочавање кључне разлике: у првом случају, убица је пуцао на вршиоца полицијске функције (независно од тога ко је у конкретном тренутку врши), док је у другом случају реч о нападу на тачно одређено униформисано лице због личних односа учиниоца и жртве (изгледа да је била реч о освети). То указује на потребу да се у истраживањима обрати пажња на то да ли је реч о првој или другој ситуацији и потом истраживачки апарат конципира тако да омогући њихово разликовање.¹⁵

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на овакву ситуацију у доступној литератури, тешко је било у искуствима наших и страних научника и практичара наћи узор за истраживање које је требало спровести. Отуда је као први и основни задатак постављено осмишљавање одговарајуће методологије која би се користила не само у овој ситуацији већ која би могла представљати узор за будућа истраживања тог типа.

Као први проблем се појавило **дефинисање предмета истраживања** – теоријско и операционално. Теоријска дефиниција криминалитета којим се угрожава сигурност припадника полиције обухватала би *сва дела којима се најда на телесни интелектуални службених лица без обзира на то ко врши такву делатност и с којим циљем, при чему је најчешћа последица таквог деловања спречавање или ометање тог лица у обављању послова безбедности*.

Овако одређену теоријску дефиницију је требало затим операционализовати, тј. превести на појавне манифестације, индикаторе као појаве из спољашњег света које се могу изучавати егзактним методама. Како је реч о појавама које су у праву одређене као кривична дела, требало је одредити круг деликата који спадају у ту врсту криминалитета. Наведене критеријуме су задовољавала следећа, у тадашњем кривичном праву Србије¹⁶ предвиђена кривична дела:

- спречавање службеног лица у вршењу службене дужности (члан 213 КЗ РС);
- учествовање у скупини која спречи службено лице у вршењу службене радње (члан 215 КЗ РС);

¹⁵ Dempsey J. and Forst L. (2005): *An Introduction to Policing*, Belmont, str. 385 i dalje.

¹⁶ У међувремену је донет нов Кривични законик Републике Србије („Службени гласник РС“, број 85/2005, који је ступио на снагу 1. јануара 2006. године) чија су систематика и однос према тзв. споредном кривичном законодавству изменили нормативна решења у овој области. Тиме су стављене ван снаге одговарајуће одредбе ранијег Кривичног закона Републике Србије (КЗ РС) и Закона о јавном реду и миру (ЗЈРМ).

- позивање на отпор (члан 216 КЗ РС);
- непоступање по наредби за удаљавање (члан 217 КЗ РС);
- (тешко) убиство службеног лица у вршењу послова државне или јавне безбедности (члан 47, став 2, тачка 5 КЗ РС);
- спречавање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира (члан 24 ЗЈРМ), и
- ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира (члан 23 ЗЈРМ).

Ова, почетна радна дефиниција је коришћена у првој фази истраживања, у којој се настојало утврдити колике су размере криминалитета на штету припадника полиције. Међутим, током припрема за следећу фазу показало се неопходним да се тако одређена операционална дефиниција сузи и то у два правца – са становишта врсте дела која ће бити предмет проучавања и у погледу узраста учинилаца.

Када је реч о врсти дела, из искуства је познато да се у највећем броју случајева као последица јавља само апстрактна опасност за безбедност припадника полиције. Будући да та дела због многобројности и огромне тамне бројке нису погодна за истраживање, а с циљем концентрисања на само најтеже облике тог криминалитета, одлучено је да се испитивање односи само на кривична дела чија се последица састоји у наношењу телесних повреда (лакких и тешких) и лишењу живота.

У погледу узраста преступника, истиче се неколико чињеница, а пре свега следеће три:

- криминалитет малолетника у Србији чини тек двадесети део укупног криминалитета у Републици, а дела која проучавамо врше се у мање од 10% случајева;
- због тога би било тешко формирати узорак чије би проучавање омогућило доношење било каквих уопштених закључака, и
- утапање тако малог броја малолетника у општу популацију онемогућило би да се утврде евентуалне специфичности дела која врши ова категорија преступника.

Оне су допринеле томе да се ово проучавање спроведе само у односу на дела која су извршила пунолетна лица.

После дефинисања предмета се прешло на **израду истраживачког плана**. У његовом дизајнирању се кренуло од следећа два принципа:

- 1) због природе и сложености проблема, потребно је користити различите истраживачке стратегије и технике, и
- 2) истраживање је потребно обавити етапно како би резултати прикупљени у једној фази помогли осмишљавању истраживачког апарата који треба применити у следећој.

Прва фаза се састојала у праћењу динамике, структуре и дистрибуције криминалитета којим се угрожава безбедност припадника полиције у Србији у периоду 1993–2003. године. У њој су коришћене квантитативне, статистичке методе уз помоћ којих су обрађени подаци добијени од Републичког завода за статистику, Јавног тужилаштва и Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

У следећој фази, предмет разматрања су биле пресуде којима су правоснажно осуђена лица за кривична дела чија се најблажа последица састојала у лакој телесној повреди службеног лица. Истраживање је обављено у два највећа града у Републици (Београду и Новом Саду) и у још три урбане средине (Шабац, Ужице, Чачак), које су изабране на основу статистичких података о дистрибуцији таквих дела. Примењена је метода анализе докумената, при чему је састављен посебан упитник с питањима затвореног типа у који су подаци уношени уз помоћ одговарајућег шифрарника. Анализи је подвргнуто 56 правоснажних пресуда и то:

ОКРУЖНИ СУД	Број анализираних пресуда	Процент
Београд	33	58,90
Шабац	6	10,70
Ужице	4	7,10
Чачак	4	7,10
Нови Сад	9	16,10
УКУПНО	56	100,00

Трећа фаза истраживања се састојала преваходно од испитивања на терену. Њен циљ је било анкетање две категорије актера кривичних дела којима се угрожава безбедност припадника полиције: повређених полицајаца и осуђеника који се налазе у казним заводима због извршеног дела ове врсте. За њихово испитивање су коришћени упитници чији су обрасци дати у прилогу на крају рада, и тај истраживачки захват је био централна преокупација у тој фази. Међутим, ради употпуњавања тако добијених података и евентуалног кориговања грешака или необјективности респондента, ти подаци су упоређени с оним добијеним из других извора. Тиме је у оба случаја извршена триангулација у ужем смислу. У једном случају (изјаве повређених полицајаца) тај захват је представљао вид спољашње, а у другом (изјаве осуђених лица) унутрашње триангулације.

1) Испитивање повређених полицајаца је садржало питања која се традиционално налазе у студијама о жртвама (у том склопу, пажња је посвећена околностима дела којима су та лица виктимизована, нарочито њиховом личном виђењу догађаја и околностима дела, свести о евентуалној сопственој улози у настанку дела), студијама о страху од злочина, али су испитивани и

ставови виктимизованих полицајаца о казненој политици судова, њиховом гледању на законска решења која санкционишу напад на припаднике полиције у вршењу службе, затим оцена оспособљености службених лица да се суочавају с опасним делима којима су угрожени. Питања су се односила и на њихове ставове о потреби коришћења припадника полиције у тзв. асистенцијама и ефектима таквог ангажовања. Најзад, замољени су да процене имиџ који припадници органа реда имају у јавности и да се изјасне о факторима који утичу на мишљење грађана о полицији.

На ова питања је одговорило 21 полицајац у Београду и 20 полицајаца из два урбана насеља у Србији (имена градова нису наведена у тексту јер је реч о релативно мањим местима, па би онда било релативно лако препознати који одговор је дао који од анкетираних). Тако је поступљено јер је респондентима гарантовано да ће се у истраживању водити рачуна о њиховој потреби да (уколико желе) остану анонимни.

У истраживању повређених полицајаца у Београду коришћен је још један извор – то су службене евиденције о њиховим повредама. Ти документи, који носе назив *Пријаве о повредама на раду*, поред генералија повређеног полицајца садрже и податке о томе да ли му се то дешавало и раније, о самом догађају када је дошло до повређивања, врсти повреде, о коришћењу средстава заштите, као и низ других података који су били од велике користи у истраживању и штета је што овакво комбиновање субјективних и објективних података није било могуће код повређених полицајаца у градовима у унутрашњости (и у једном случају у Београду).

2) Када је реч о истраживачком плану, посао је обављен у три казнене установе у Србији где су смештена пунолетна осуђена лица која су извршила тешка кривична дела против безбедности припадника полиције. Основни истраживачки инструмент је био упитник који је садржао питања која су се односила, пре свега, на преступничково виђење дела због којег је осуђен, казне која му је изречена, његов однос према полицији, али и на евентуални нерегистровани рецидивизам (у ком делу је истраживање имало карактер студије самооптуживања) и дужину трајања поступка. Истраживањем су обухваћена 24 лица мушког пола.

Захваљујући љубазности управа казних установа, одговори које су дали осуђеници укрштени су с изјавама васпитача који су се одазвали молби да, у односу на сваког од осуђеника, одговоре на три питања која су садржала њихово виђење разлога који су у конкретном случају довели до напада на полицајце, о томе како се ти осуђеници владају у установи и како прогнозирају њихово даље понашање, пре свега у смислу да ли ће поновити дело због којег су осуђени. Тиме је истраживачки апарат допуњен још једним средством које се у новије време све чешће користи – тзв. интервју експерата као вид дола-

жења до сазнања која имају само стручњаци специјализовани за одређене области.

Треће коришћено истраживачко средство је била анализа судских пресуда које су садржале несумњиво утврђене податке о догађајима који су довели до осуде анкетираних лица.

Као што се може видети, и овде су комбиноване квалитативне и квантитативне методе, затим су субјективни ставови укрштени с објективним чињеницама и на тај начин је извршена триангулација метода.

3) У склопу истраживачког плана предвиђено је и коришћење још једне истраживачке стратегије – студије појединачног случаја. На основу анализе догађаја у склопу испитивања виктимизованих полицајаца и осуђеника у казним заводима требало је прикупити све податке (како оне службене тако и евентуалну пропраћеност у медијима) о једном догађају, а затим формирати тзв. криминални пар који би чинили актери истог кривичног дела: преступник и повређени полицајац. Коришћењем истраживачке технике продубљеног интервјуа (*focus interview*) требало је обавити детаљно испитивање оба актера како би се добила потпунија слика о њиховом виђењу догађаја у коме су учествовали у својству преступника и жртве.

Примена оваквих методолошких поступака има изузетан значај јер се уз помоћ њих може доћи до сазнања до којих се другим истраживачким техникама не може допрети: како актери виде своје и поступке другог у догађају који је означен као кривично дело, како размишљају и којом логиком се руководе, како објашњавају специфичну интеракцију која се при томе одвија и слично. Упоредивање с подацима из судских списа у том случају показује колико је кривична правда формална и колико редукује компликоване догађаје на строго правне категорије.

Нажалост, и поред свих напора, у овом истраживању није се могла применити та метода иако то не значи да није било случајева који су, на први поглед, задовољавали наведене критеријуме. Проблем су, међутим, били основни принципи истраживачког рада (добровољност учешћа у истраживању оба актера која се безусловно мора поштовати) и административне препреке (одговарајућа одобрења и оцена надлежних да ли треба да их издају у конкретном случају).

Такође, због временске ограничености није примењена ни једна од истраживачких техника о којој се размишљало на почетку: анализа садржаја, која би се односила на медијски третман напада на припаднике полиције. На основу писања штампе и начина на који су такви догађаји пропраћени у неколико специјализованих телевизијских емисија које се баве проблемима криминалитета, могло се доћи до драгоцених података о томе како се јавности презентују такви догађаји. Ти подаци имају утолико већи значај што су

најновија криминолошка истраживања показала да преко четири петине (80%) грађана заснива своје ставове о криминалитету уопште и његовим појединим врстама на ономе што су сазнали из медија.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Мали број истраживања посвећених нападима на полицајце условио је потребу да се дизајнира оригиналан истраживачки план који би послужио као основ за планирање и спровођење истраживања у овом случају. После одређивања теоријске и операционалне дефиниције предмета истраживања, створен је оригиналан концепт који представља сложену комбинацију истраживачких стратегија проучавања појединачног случаја и праћења масовних појава и квалитативних и квантитативних метода, чији је основни циљ био да се свеобухватно прикупе разнородни подаци о виктимизацији полицајаца. Поред коришћења статистичких метода, анализе докумената, испитивања и интервјуа експерата, требало је да буду примењене и истраживачке технике дубинског интервјуа и анализе садржаја.

При испитивању је поштован основни захтев који се поставља у оквиру анамнестичких метода: да се респондентима у највећој мери омогући да своје ставове, мишљења и опредељења саопште сопственим речима. С друге стране, евентаулна субјективна застрањивања и недоречености које би могле променити слику о догађају кориговане су ставовима трећих, непристрасних лица, или објективним подацима из званичних евиденција. То је омогућило вршење триангулације у ужем смислу и то како унутрашње (упоређивање изјава различитих субјеката) тако и спољашње (када се подаци добијени испитивањем лица упореде с чињеницама наведеним у писаним документима).

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1 – Упитник за повређене полицајце

1. Којим делом сīе ошїећени
2. Дајше країак оїис доїађаја
3. На којим їословима сīе радили у їом їренуїку
4. Да ли сīе у моменїу вршења дела били сами или с колеїама
 - 4.1. био сам сам
 - 4.2. био сам с још једним колеїом/колеїиницом
 - 4.3. било нас је више од двојице/двоје
5. Да ли се їресїуїник налазио сам или у їруїи
 - 5.1. сам
 - 5.2. у їруїи
6. Да ли је їрисусїво више лица на месїу доїађаја уїицало на вршење дела којим сīе ошїећени и како
7. Да ли сīе, їрема соїсївеном уверењу, на било који начин доїринели наїаду
 - 7.1. не
 - 7.2. да – како:
 - 7.2.1. їонашао сам се некореќїно їрема учиниоцу
 - 7.2.2. їрекорачио сам їранице овлашїења
 - 7.2.3.
8. Да ли сīе їре моменїа наїада конзумирали алкохол
 - 8.1. не
 - 8.2. да
9. Да ли сīе їре дела којим сīе ошїећени їознавали їресїуїника
 - 9.1. не
 - 9.2. да
10. Да ли знаїе која је казна изречена їресїуїнику и да ли сīе њом задовољни
 - 10.1. не знам
 - 10.2. знам
 - 10.2.1. задовољан сам изреченом казном
 - 10.2.2. задовољан сам само делимично
 - 10.2.3. нисам задовољан – казна је їреблаїа
11. Да ли сīе још који їуї били жрїїва наїада у вршењу службе
 - 11.1. не
 - 11.2. да - реч је о исїоврсном делу
 - 11.3. да – реч је о различїїом делу

12. Да ли сīе у шoкy иpишpема за обављање шoслoвa у шoлицији дoвoљнo oсшoсoбљeни дa сe нa шpави нaчин сyшpошсшавишe у сшшyацијaмa шoшyиш oнe кaдa сшe oшшeћeни

12.1. дa

12.2. нe – шшa у oбpaзoвaњу у шoм шoшeдy нeдoсшaјe

13. Дa ли бисшe дaнaс рeaшoвaли нa исшш нaчин у сшшyацији сличнoј oнoј у кoјoј сшe шoвpeћeни

13.1. дa

13.2. нe

14. Дa ли сe шoслe шoш дoшaђaјa шлaшишe сличних ризичних сшшyацијa

14.1. дa

14.2. нe

15. Дa ли шoсшoјeђa зaкoнскa рeшeђa дoвoљнo шшшшe службeнa лицa у вpшeњу шoслoвa бeзбeднoсшш

15.1. дa

15.2. нe – шшa мeђaшш у вaжeћим шpошсшa

16. Дa ли шoлицијa нa дoсaдaшњи нaчин шpебa дa бyдe aншaжoвaнa у иншeрвeнцијaмa шpошшв хулишaнa нa сшoршским шaкмичeњимa

16.1. дa

16.2. нe – шшa би шpебaлo мeђaшш у зaкoнoдaвсшшвy и шpакси

17. Дa ли шoлицијa шpебa дa шpужa aсисшeнцијy шpи сшpoвoђeњу oдлyкa дpyшш oршaнa

17.1. дa

17.2. нe

18. Дa ли шaквe иншeрвeнцијe yшшчy нa имшш шoлицијe у јaвнoсшш

18.1. нe yшшчy

18.2. yшшчy – кaкo

19. Трeбa ли шoлицијa дa сe мeшa (кaдa нисy нaрyшeни јaвни рeд и мир) у слyчaјeвимa шoрoдичнoш нaсшшa

19.1. измeђy брaчних шaршнeрa дa нe

19.2. шpеma дeци (злoсшш.) дa нe

20. Дa ли, шpеma Вaшeм мшшeњy, шpaђaни шpеma шoлицији имaју нeшшшивaн oднoс

20.1. нe

20.2. дa – зaшшшo

20.2.1. шoлицијa ... нyжнo дa сe зaмeри нeким шpaђaнимa

20.2.2. шoлицијa јe злoшшшрeбљaвaнa ... имшш нaрyшeн

20.2.3. нeки шoл. сe нeкoрeкшшнo oднoсe шpеma шpaђaнимa

20.2.4. мeђy шoлицaјцимa имa кoрyмшшрaних шoјeдинaцa

20.2.5. имшш шoлицијe нaрyшaвa

ПРИЛОГ 2 – Упитник за осуђенике

1. Које кривично дело сѐе извршили
2. Дајте крајњак опис догађаја
3. Да ли сѐе у моменту најада на службено лице били свесни могућих последица дела
 - 3.1. да
 - 3.2. не
4. Да ли је у моменту извршења дела било присушно још неко лице
 - 4.1. не
 - 4.2. да, у ишњању је било службено лице / лица
 - 4.3. у ишњању су била друа лица
5. Да ли су иа лица допринела да до извршења дела дође
 - 5.1. нису
 - 5.2. јесу – како
6. Да ли сѐе били под ушњајем алкохола или дроа у моменту најада
 - 6.1. да
 - 6.2. не
7. Да ли је, према Вашем мишљењу, службено лице изазвало напад и чиме
 - 7.1. није
 - 7.2. јесѐе
 - 7.2.1. рубим и осиним онашањем
 - 7.2.2. провозирањем
 - 7.2.3. мешало се у породичне ствари
 - 7.2.4.
8. Да ли сѐе познавали службено лице пре догађаја збои кога сѐе кажњени
 - 8.1. да
 - 8.2. не
9. Да ли изречену казну од смајраје преошром
 - 9.1. да
 - 9.2. не
10. Колико је времена прошло од извршења дела до правоснажне пресуде
11. Да ли сѐе још који иуи извршили дало најада на службена лица (без обзира на то да ли сѐе за то друо дело кажњени)
 - 11.1. не
 - 11.2. да
12. Да ли бисѐе и сада под истим околностима ионовили дело
 - 12.1. не
 - 12.2. да
13. Имаѐе ли према полицији неаиван став и колико је он ушњао на извршење дела
 - 13.1. не
 - 13.2. да
 - 13.2.1. ушњао је одлучујуће
 - 13.2.2. ушњао је делимично
 - 13.2.3. није ушњао
14. Како објашњаваѐе (било чији) неаиван став према полицији

ПРИЛОГ 3 – Упитник за васпитаче

1. Који су, према Вашем мишљењу, узроци који су у конкретном случају довели до најада на полицајце

2. Како је понашање осуђеника у усџанови, а посебно какав је његов однос према сџражи

3. Какав је Ваш прогноза његовој даљеј понашања на слободи, какве су шансе да понови исти или истоврсно кривично дело (најада на полицајца)

CRIMES ENDANGERING THE SAFETY OF LAW ENFORCEMENT
OFFICERS – RESEARCH DESIGN

Djordje Ignjatović, Ph.D.
Faculty of Law, Belgrade

Summary: At the beginning of the paper there is a survey of important works from domestic and foreign literature dealing with violent crimes that victimized policemen. As it was impossible to find a corresponding research model in these works, we designed the original research method. Theoretical and working definition of the subject of research was given at the beginning. According to theoretical definition, crimes endangering the safety of law enforcement officers includes all crimes that comprise the assault on bodily integrity of persons in an official capacity, regardless of who performs such a duty and with what purpose, whereas the most common consequence of such an activity is to prevent or obstruct this person in performing his/her security tasks.

Based on such a determined theoretical definition, a somewhat narrower operational definition of the research subject was given, according to which only those crimes were taken into account where the consequence was deprivation of life or bodily injury of law enforcement officers and the crime perpetrator was an adult.

Then we proceeded with the research design. According to the design, in the first stage the data from court statistics were used in order to come to the data on dynamics and structure of the stated crimes in the period from 1993 to 2003. In the second stage, final judgments pronounced to perpetrators of the stated crimes in five towns in Serbia were analyzed.

The third stage was field research. Its central part was intended to be the interviewing of injured police officers and the persons convicted of the stated crimes. During the interview with the victimized officers, our aim was to get to their experience related to the episode when they were injured, the consciousness of their possible contribution to their own victimization, the evaluation of penal policy of courts in relation to such crimes, the need for the police to be engaged in potentially risky actions for which the foreign experiences show that could be performed by other organs. Finally, they were required to evaluate the public image of police and the reasons for such a relation of the citizens towards the law enforcement. 41 police officers were interviewed, 21 from Belgrade and 20 from other towns in Serbia. The official records on injuries of the interviewed officers

that contain many facts relevant for such a research were also used to supplement such gathered data.

Then we continued with the interviews of the convicts serving their sentences for murdering or wounding police officers on duty in penal institutions in Serbia. We also insisted that these persons describe the episode for which they were convicted as they saw it, their contribution and the contribution of other persons to that episode, their attitude towards the punishment and their own relation towards police, as well as their possible prior crimes of this type (regardless whether they were prosecuted for them or not). 24 persons from three penal institutions in Serbia were willing to reply. Their answers were crossed with the statements of their counselors who were required to give their view of the reasons why that specific person committed the crime for which he/she was convicted, how he/she behaved in prison (especially what was his/her relation towards the guards) and what was the prognosis of his/her future behaviour.

In addition to the above mentioned research activities, it was also planned to carry out the case study, which was supposed to compare two perceptions of the same event by means of a thorough interview – that of a perpetrator and that of a victim. Although we have come across a few interesting cases during our research that could have been analyzed in this way, this was not carried out primarily because of the need to respect privacy, but also due to many administrative obstacles. Due to some technical and organizational reasons the contents analysis was also not carried out, although it was intended in the beginning to study the contents of several television panels and newspaper articles from the most important papers that wrote about assaults on police officers during the period of research.

КОНТРОЛА СТВАРАЊА МИШИЋНЕ СИЛЕ ОПРУЖАЧА РУКУ У ИЗОМЕТРИЈСКОМ РЕЖИМУ НАПРЕЗАЊА КОД ПОЛИЦАЈАЦА

Др Ђурица Амановић,
Доц. др Миливој Допсај,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду су испитиване карактеристике аутпута (out-put) механизма одговорног за контролу стварања задатог нивоа силе над мишићима опружача руку. Истраживање је остварено применом теста бенц-прес у изометријским условима напрезања, а реализовано је над узорком од 150 испитаника. Испитаници су током експерименталног тестирања остварили по 5 појединачних тестовних покушаја, при чему је при првом покушају мерена максимална мишићна изометријска сила $F_{\max IZO}$ ($F_{30\%T}$, $F_{50\%T}$, $F_{70\%T}$ и $F_{90\%T}$), а у преостала четири је мерена остварена сила у односу на задати проценат од максималне силе F_{\max} на нивоу од 30%, 50%, 70% и 90% ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$). Такође, мерени су и остали параметри који дефинишу механизме испољавања изометријске мишићне силе и то: брзина стварања силе у јединици времена, тј. експлозивност – RFD, брзина укључења моторних јединица – K и време потребно за генерисање испитиваних нивоа силе – t. Сви поменути параметри су посматрани у односу на теоретски задат модул (ниво силе), као и за остварени, тј. реализовани модул (ниво силе). Резултати студентовог t-теста су показали да постоје статистички значајне разлике ($p < 0.01$) између средње вредности остварене силе и средње вредности теоретског нивоа силе од $F_{\max IZO}$ (30%, 50%, 70% и 90% као средњег, великог и субмак-

сималног нивоа силе) код свих праћених варијабли, осим код постигнуте и остварене силе код варијабли $F_{90\%T} - F_{90\%O}$ ($p = 0.74$) и $RFD_{90\%T} - RFD_{90\%O}$ ($p = 0.22$). Генерално, на основу параметара који су праћени у наведеном истраживању може се закључити да се контрола генерисања максималних и задатих износа силе, задате (остварене) вредности од максималних (теоретских) разликују.

Кључне речи: *изометријска сила, моћорна контрола, бенц-прес, сиецијално физичко образовање, тренинг.*

1. УВОД

Многи аутори су се бавили проблематиком у вези с максималном силом мишића и њеним димензијама оствареним у изометријском режиму напрезања (Hakkinen and Komi, 1986; MacDougall et al., 1991; Pryor et al., 1994; Haff et al., 1997; Müller et al., 2000; Mirkov et al., 2003). Међутим, мали број аутора се бавио специфичним параметрима силе и контролом њеног испољавања (Herzog, 2001; Milošević, 2002; Christou et al., 2002; Linnamo et al., 2002), нарочито у функцији спортског тренинга (Dopsaj et al., 2002; Milošević et al., 2004; Rajić et al., 2004; Амановић и сар., 2004, Амановић и Дојсај, 2005).

Дијагностика нивоа припремљености и селекције спортиста у домену контрактилних способности, која се проверава на основу базичних параметара, односно према нивоу развијености максималне силе (F_{max}) или експлозивне силе ($RFD_{F_{max}}$) не обезбеђује валидне податке у функцији потпуне контроле тренажног процеса, па самим тим ни довољно података за оптимизацију тренажног процеса (Zatsiorsky, 1995; Wilson and Murphy, 1996; Müller et al., 2000; Milošević, 2002). У савременом технолошком процесу тестирања полицајаца и спортиста користе се врхунски хардверско-софтверски системи с тензиометријским сондама веома велике осетљивости, тако да је њима могуће направити записе промене силе у јединици времена фреквенцијом од преко 100 MHz/s (Dopsaj et al., 2000; Mirkov et al., 2003; Амановић и сар., 2004; Milošević et al., 2004). Таква брзина аквизације података обезбеђује могућност за анализу записа промене силе у јединици времена у односу на саму структуру механичких манифестација посматране контракције. Даље, омогућена је анализа записа у односу на жељени временски интервал (100ms, 200ms, 300ms...), у односу на жељени проценат од максималне силе (10%, 20%, 30%... од F_{max}), у односу на достигнути ниво силе (30N, 50N, 150N, 200N...), у односу на жељени проценат времена у функцији трајања контракције (10%,

20%, 30%... od tF_{max}), брзину стварања силе у јединици времена ($RFD_{\%}$), или експлозивну силу (rate of force development) изражену у N/s (њутн/секунду), коефицијент којим се описује брзина укључења мишића изражен у арбитралним јединицама (K), односно могуће је анализирати све механичке карактеристике записа силе (Hakkinen & Komi, 1986; MacDougall et al., 1991; Sale, 1992; Pryor et al., 1994; Zatsiorsky, 1995; Haff et al., 1997; Dopsaj et al., 2000; Milošević, 2002; Dopsaj et al., 2002; Амановић и Допсај, 2005). Ово је важно јер један од веома битних сегмената рада је и прикупљање информација које се односе на одговарајућу селекцију, као и на праћење и сталну контролу стања утренираности спортиста и полицајаца (Zatsiorsky, 1995; Wilson and Murphy, 1996; Müller et al., 2000; Milošević, 2002; Blagojević i sar., 2006).

Резултати добијени у овом раду указују на природни ниво (код припадника полиције) одступања, односно варијабилитета стварања мишићне силе у односу на моторичким задатком задати ниво. Ти подаци су веома значајни с аспекта разумевања проблематике контроле стварања мишићне силе и реализације задатог покрета, и могу обезбедити ново знање које ће се примењивати у методологији припремљености полицајаца с аспекта БМС-а (базично-моторичког статуса), методологији припремљености полицајаца с аспекта СФО-а (специјалног физичког образовања), као и у методологији спортског тренинга. Такође, добијени резултати могу послужити и са аспекта разумевања механизма нервно-мишићне адаптације током тренинга за развој мишићне силе (Gydikov et al., 1976; Schmidt, 1988; Winter, 1990; Sale, 1992; Müller et al., 2000; Milošević et al., 2004).

Циљ рада је да се квантификују, тј. измере разлике, као мера за дати ниво контроле, испољавања силе (остварена сила) и њених карактеристика у односу на задатком задати (теоретски) ниво силе у изометријском режиму напрезања мишића опружача руку применом теста бенц-прес (Pryor et al., 1994; Амановић и Допсај, 2006). Опружачи руку су изабрани као мишићна група, тј. сегмент тела који је генерално одговоран за манипулацију рукама, док је бенц-прес изабран као вежба, тј. позиција која је најадекватнија за процену дате контрактилне способности тестиране мишићне група. На тај начин се индиректним путем, односно преко механизма регулације аутпута (излазне компоненте система: свесна драж, тј. моторички задатак – командни сигнал из ЦНС-а – кичмена мождина – мишићна контракција – остварена сила) и последично реализоване мишићне силе могу испитивати механизми задужени за њену контролу и начин испољавања. Дати механизам је од примарног значаја с аспекта опште и специфичне физичке припремљености, како у односу на примену основних метода, тако и у односу на специфичне тренажне методе. Такође, добијени резултати истраживања могу имати велику применљивост у односу на усавршавање тренажне технологије у СФО-у, као и у тре-

нингу врхунских спортиста (Dopsaj et al., 2002; Амановић и сар., 2004; Rajić et al., 2004; Mudrić i sar., 2005; Milošević et al., 2004).

2. МЕТОДЕ

Узорак испитаника

Тестирање је извршено на узорку од 150 студената мушког пола (узраст = 22.1 ± 1.5 година; ТВ = 1.821 ± 0.058 m; ТМ = 83.89 ± 10.21 kg) Више школе унутрашњих послова у Земуну. Сви испитаници су били доброг физичког и здравственог стања и добровољно су пристали да учествују у тестирању, које је реализовано у складу с Етичким кодексом ВШУП-а (Статут Више школе унутрашњих послова).

Узорак варијабли

Контрола стварања силе је испитивана коришћењем посебно развијеног хардверско-софтверског система за мерење силе који се користи у Дијагностичко-прогностичкој лабораторији у ВШУП-у (Амановић и сар., 2004; Амановић и Допсај, 2005).

Процена контроле стварања силе је рађена преко нивоа постигнуте (теоретске) мишићне силе од максимално измерене у изометријском режиму напрезања – F_{\max}^{izo} ($F_{30\%T}$, $F_{50\%T}$, $F_{70\%T}$ и $F_{90\%T}$), задатог (оствареног) ниво силе на 30%, 50%, 70%, 90% од F_{\max}^{izo} ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$), као и следећих параметара: брзине стварања силе у јединици времена – RFD за сваки ниво силе (теоретски и остварени), изражен у N/s ($RFD_{30\%T}$; $RFD_{50\%T}$; $RFD_{70\%T}$; $RFD_{90\%T}$; $RFD_{30\%O}$; $RFD_{50\%O}$; $RFD_{70\%O}$ и $RFD_{90\%O}$), брзине укључења моторних јединица – К изражен у арбитралним јединицама ($K_{30\%T}$; $K_{50\%T}$; $K_{70\%T}$; $K_{90\%T}$; $K_{30\%O}$; $K_{50\%O}$; $K_{70\%O}$ и $K_{90\%O}$) и времена потребног за генерисање одређеног нивоа силе – t изражено у ms ($t_{30\%T}$; $t_{50\%T}$; $t_{70\%T}$; $t_{90\%T}$; $t_{30\%O}$; $t_{50\%O}$; $t_{70\%O}$ и $t_{90\%O}$). На тај начин је с четири карактеристичне тачке описана испољена сила као излазна вредност или аупут контрактилног система организма, тј. манифестна способност fine контроле испољавања задатог нивоа мишићне силе у опсегу од 30–90% од F_{\max}^{izo} . Сва мерења су извршена у изометријском режиму напрезања применом Белт методе (Dopsaj et al., 2000; Амановић и Допсај, 2005).

Процедура тестирања

Експериментом је било обухваћено тестирање мишића опружача руку (билатерално) применом теста бенц-прес у изометријским условима напрезања. Дата мишићна група је изабрана као кранијални сегмент тела, односно

екстремитети којима се врши манипулација средствима принуде и реализација различитих кретних активности (техника) у СФО-у и у спорту, те стога припада категорији веома важних мишићних група (Pulton, 1974; Verhořanski i sar., 1992; Pryor et al., 1994; Zatsiorsky, 1995; Dopsaj et al., 2002; Tidow, 2002; Jones et al., 2004; Амановић и Допсај, 2005; Благојевић и сар., 2006).

На основу употребљеног протокола експеримента, испитаници су током теста реализовали пет појединачних тестирања, према следећој процедури: након стандардизованог загревања (пет минута самостално), задатак испитаника је био да у првом мерењу остваре максималну мишићну силу ($F_{\max IZO}$) у датом тесту, тј. изометријском бенц-пресу. Након тога им се саопштавала постигнута вредност $F_{\max IZO}$, као и теоретске вредности на нивоу од 30%, 50%, 70% и 90% дате силе ($F_{30\%T}$, $F_{50\%T}$, $F_{70\%T}$ и $F_{90\%T}$) као примарне информације о резултату теста. Након паузе од једног минута, сваки испитаник је реализовао још четири тестовна покушаја, чији је задатак био да покуша да што прецизније, тј. тачније (у складу с „осећајем“) оствари силу на нивоу од 30%, 50%, 70% и 90% од максимума ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$). Паузе између појединачних покушаја су биле један минут. На тај начин је с пет карактеристичних тачака описан аутпут контрактилног система организма с аспекта манифестне способности fine контроле испољавања задатог нивоа мишићне силе у опсегу од 30–90% од F_{\max} . Да би се избегли ефекти едукације, сваки испитаник је имао само један покушај реализације датог задатка. Коришћена мерна опрема и процедура тестирања с примењеним тестом је валидирана у ранијим истраживањима (Pryor et al., 1994; Haff et al., 1997; Dopsaj et al., 2000; Амановић и сар., 2004; Milošević et al., 2004; Амановић и Допсај, 2005).

Начин извођења теста је био следећи: испитаник у лежећем положају на равној клупи рукама ухвати држач металне полуге (слика 1) тако да угао између надлактице и подлактице износи око 90°. Подизањем полуге, за коју су закачени ланац и тензиометријска сонда која је својим другим крајем причвршћена за куку на дну конструкције (слика 2), испитаник на звучни сигнал изводи тестовни покушај опружања руку максималном или задатом силом. Резултат теста се аутоматски, помоћу коришћене тензиометријске сонде и припадајућег хардверско-софтверског система, бележио у посебну базу података.

Слика 1 – Позиција испитаника при извођењу теста

Слика 2 – Детаљ конструкције са сондом

Статистичке анализе

Сирови подаци су подвргнути методи дескриптивне и компаративне статистике. Распон дистрибуције резултата разлике (одступања) силе и осталих праћених контрактилних карактеристика у односу на тестом теоретски остварену и хипотетски израчунату вредност с аспекта нивоа силе ($F_{30\%IZO}$, $F_{50\%IZO}$, $F_{70\%IZO}$ и $F_{90\%IZO}$) изражена је у апсолутним вредностима (daN, daN/s, арбитралне јединице и ms). На основу статистичких параметара за дефинисање основних мера централне тенденције и мера варијабилитета података израчунато је следеће: основни дескриптивни показатељи (аритметичка средина – MEAN, стандардна девијација – SD, стандардна грешка – SE, коефицијент варијације – cV%, максимална – Max и минимална – Min вредност варијабли).

Правилност дистрибуције сваке појединачне варијабле је утврђивана применом непараметријског Kolmogorov-Smirnov теста. За утврђивање постојања разлике између појединачних варијабли (теоретског и оствареног нивоа силе и праћених карактеристика) коришћена је Студентова t-статистика за парне узорке одређивањем t-вредности и нивоа значајности $p < 0.01$ (Perić, 1996; Hair et al., 1998).

3. РЕЗУЛТАТИ

У табели 1 су приказани подаци основне дескриптивне статистике постигнутог (теоретског) нивоа силе и осталих праћених карактеристика. Резултати показују да је тестирани узорак испитаника мишићима опружача руку применом теста бенц-прес у изометријским условима напрезања могао да оствари просечну максималну силу (F_{maxIZO}) од 206.86 ± 34.49 daN (2068.6 ± 344.9 N)

уз коефицијент варијације резултата (cV%) од 16.67%. На основу резултата се може тврдити да се све измерене вредности cV% налазе у распону од 16.65% за варијаблу $F_{50\%T}$ (веома хомоген скуп променљивих) до 88.78% за варијаблу $t_{30\%T}$ (изразито нехомоген скуп). Дати подаци указују на то да је испитивана популација припадала веома хомогеном скупу с аспекта тестиране мишићне групе и да се могла третирати као репрезентативна група (Perić, 1996; Hair et al., 1998).

Када су у питању показатељи оствареног нивоа силе, дати подаци такође указују на то да је испитивана популација припадала веома хомогеном скупу с аспекта тестиране мишићне групе и да се могла третирати као репрезентативна група. На основу резултата (табела 2) се може тврдити да су сви измерени резултати хомогени јер се вредност cV% налази у распону од 17.57% за варијаблу $F_{70\%O}$ (веома хомоген скуп променљивих) до 61.58% за варијаблу $t_{30\%O}$ (нехомоген скуп променљивих).

У односу на дистрибуцију резултата указују на то да је није утврђена разлика између модела теоретски правилне и измерене дистрибуције за праћене варијабле, тако да се може тврдити да подаци имају статистички значајну валидност интерпретације и да се могу користити у даљим статистичким процедурама (Perić, 1996).

Табела 1 – Приказ основних дескриптивних података постигнутог
(теоретског) нивоа силе

	Mean	SD	cV%	Min	Max	Std. Error	K-S Z	K-S p
$F_{30\%T}$ (daN)	62.77	10.46	16.66	37.70	78.64	0.85	1.07	0.20
$F_{50\%T}$ (daN)	104.13	17.34	16.65	62.96	129.29	1.42	1.13	0.15
$F_{70\%T}$ (daN)	144.28	24.10	16.71	86.73	177.94	1.97	1.11	0.17
$F_{90\%T}$ (daN)	185.66	31.03	16.71	111.87	228.71	2.53	1.14	0.15
$F_{100\%T}$ (daN)	206.86	34.49	16.67	125.68	253.10	2.82	1.23	0.10
$t_{30\%T}$ (ms)	196.30	174.27	88.78	15.23	1160.75	14.23	1.92	0.00
$t_{50\%T}$ (ms)	280.98	204.04	72.62	32.54	1254.58	16.66	1.60	0.01
$t_{70\%T}$ (ms)	439.47	245.08	55.77	28.73	1382.89	20.01	1.14	0.15
$t_{90\%T}$ (ms)	993.76	436.64	43.94	235.03	2560.18	35.65	0.81	0.53
$t_{100\%T}$ (ms)	2087.82	802.48	38.44	323.24	4932.18	65.52	0.44	0.99
$K_{30\%T}$	2.95	2.28	77.24	0.31	12.85	0.19	1.88	0.00
$K_{50\%T}$	3.45	2.29	66.51	0.55	15.64	0.19	1.70	0.01
$K_{70\%T}$	3.40	2.07	61.04	0.85	16.35	0.17	1.78	0.00
$K_{90\%T}$	2.87	1.56	54.59	0.90	9.81	0.13	2.20	0.00
$K_{100\%T}$	3.15	2.21	70.05	1.22	14.54	0.18	2.60	0.00
$RFD_{30\%T}$ (N/s)	457.52	325.20	71.07	39.04	1756.29	26.56	2.21	0.00
$RFD_{50\%T}$ (N/s)	473.24	305.47	64.54	60.10	1781.40	24.94	2.04	0.00
$RFD_{70\%T}$ (N/s)	397.21	228.63	57.55	75.51	1251.23	18.66	3.02	0.00
$RFD_{90\%T}$ (N/s)	235.57	148.92	63.22	54.97	969.41	12.16	2.51	0.00
$RFD_{100\%T}$ (N/s)	131.54	116.74	88.75	32.65	783.01	9.53	3.36	0.00

Табела 2 – Приказ основних дескриптивних података задатог (оствареног) нивоа силе

	Mean	SD	cV%	Min	Max	Std. Error	K-S Z	K-S p
$F_{30\%O}$ (daN)	81.64	21.14	25.89	44.92	146.34	1.73	1.20	0.11
$F_{50\%O}$ (daN)	111.47	25.20	22.61	29.62	173.21	2.06	1.05	0.22
$F_{70\%O}$ (daN)	147.97	26.00	17.57	80.38	209.92	2.12	0.82	0.51
$F_{90\%O}$ (daN)	186.02	34.18	18.38	117.34	253.10	2.79	0.67	0.76
$t_{30\%O}$ (ms)	961.77	592.25	61.58	285.75	3730.06	48.36	2.05	0.00
$t_{50\%O}$ (ms)	1044.24	611.60	58.57	110.16	4264.87	49.94	1.70	0.01
$t_{70\%O}$ (ms)	1273.52	677.33	53.19	334.00	3184.74	55.30	1.79	0.00
$t_{90\%O}$ (ms)	1734.74	708.05	40.82	36.96	3987.13	57.81	0.77	0.60
$K_{30\%O}$	6.69	3.24	48.37	1.31	16.33	0.26	0.87	0.44
$K_{50\%O}$	5.70	3.17	55.52	1.03	19.83	0.26	1.34	0.06
$K_{70\%O}$	4.92	2.48	50.38	1.48	14.31	0.20	1.28	0.08
$K_{90\%O}$	3.44	2.01	58.28	1.19	13.20	0.16	2.36	0.00
$RFD_{30\%O}$ (N/s)	110.56	62.12	56.19	16.51	419.36	5.07	1.27	0.08
$RFD_{50\%O}$ (N/s)	141.62	84.05	59.35	23.11	522.96	6.86	1.18	0.12
$RFD_{70\%O}$ (N/s)	155.36	90.81	58.45	27.99	547.66	7.41	1.14	0.15
$RFD_{90\%O}$ (N/s)	133.27	79.87	59.93	42.27	460.36	6.52	2.23	0.00

У односу на вредност задате силе на нивоу од 30% од F_{max} теоретски (табела 3), испитаници су приликом датог тестовног покушаја остварили већу силу од теоретски потребне за просечно 3 daN (30 N). Остварена сила $F_{30\%O}$ је била већа од задатком потребне за 3.81%. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од теоретског времена за 765.47 ms или 3.8 пута више. То стање брзина стварања силе (RFD) и брзина укључења мишића (K) прате на следећи начин: у постизању задатог нивоа силе од 30%, супротно теоретски потребном нивоу силе, брзина њеног стварања је мања у просеку за 521.59 N/s. Брзина укључења моторних јединица за задати ниво силе континуирано је висока ($K = 6.69$), што је у просеку веће за 3.74 од 30% од F_{max} теоретски.

У односу на вредност задате силе на нивоу од 50% од F_{max} теоретски (табела 3), испитаници су приликом датог тестовног покушаја остварили већу силу од теоретски потребне за просечно 7.34 daN (73.4 N). Остварена сила $F_{50\%O}$ је била већа од задатком потребне за 7.05%. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од теоретског времена за 763.26 ms или 2.7 пута више. То стање брзина стварања силе (RFD) и брзина укључења мишића (K) прате на следећи начин: у постизању задатог нивоа силе од 50%, супротно теоретски потребном нивоу силе, брзина њеног стварања је мања у просеку за 468.61 N/s. Брзина укључења моторних јединица за задати ниво силе континуирано је висока ($K = 5.70$), што је у просеку веће за 2.25 од 50% од F_{max} теоретски.

Табела 3 – Приказ разлика остварених и теоретских параметара силе

	30% од F_{max} теоретски	$F_{30\%IZO}$ остварено	Razlika apsolutno
F (daN)	78.64	81.64	3.81
t (ms)	196.30	961.77	765.47
K	2.95	6.69	3.74
RFD (N/s)	632.15	110.56	- 521.59
	50% од F_{max} теоретски	$F_{50\%IZO}$ остварено	Razlika apsolutno
F (daN)	104.13	111.47	7.34
t (ms)	280.98	1044.24	763.26
K	3.45	5.70	2.25
RFD (N/s)	610.23	141.62	- 468.61
	70% од F_{max} теоретски	$F_{70\%IZO}$ остварено	Razlika apsolutno
F (daN)	144.28	147.97	3.69
t (ms)	439.47	1273.52	834.05
K	3.40	4.92	1.52
RFD (N/s)	513.42	155.36	- 358.06
	90% од F_{max} теоретски	$F_{90\%IZO}$ остварено	Razlika apsolutno
F (daN)	185.66	186.02	0.36
t (ms)	993.76	1734.74	740.98
K	2.87	3.44	0.57
RFD (N/s)	235.57	185.74	- 49.83

У односу на вредност задате силе на нивоу од 70% од F_{max} теоретски (табела 3), испитаници су приликом датог тестовног покушаја остварили већу силу од теоретски потребне просечно за 3.69 daN (36.9 N). Остварена сила $F_{70\%O}$ је била већа од задатком потребне за 2.56%. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од теоретског времена за 834.05 ms или 1.8 пута више. То стање брзина стварања силе (RFD) и брзина укључења мишића (K) прате на следећи начин: у постизању задатог нивоа силе од 70%, супротно теоретски потребном нивоу силе, брзина њеног стварања мања је у просеку за 358.06 N/s. Брзина укључења моторних јединица за задати ниво силе континуирано је висока ($K=4.96$) што је у просеку веће за 1.52 од 70% од F_{max} теоретски.

У односу на вредност задате силе на нивоу од 90% од F_{max} теоретски (Табела 3), испитаници су приликом датог тестовног покушаја остварили већу силу од теоретски потребне за просечно 0.36 daN (3.6 N). Остварена сила $F_{90\%O}$ је била већа од задатком потребне за 0.19%. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од теоретског времена за 740.98 ms или 0.7 пута више. То стање брзина стварања силе (RFD) и брзина укључења мишића (K) прате на следећи начин: у постизању задатог нивоа силе од 90%, супротно теоретски потребном нивоу силе, брзина њеног стварања је мања у просеку за 49.83 N/s. Брзина укључења моторних јединица за задати ниво силе је већа ($K = 3.44$), што је у просеку веће за 0.57 од 90% од F_{max} теоретски.

Табела 4 – Студентов t-тест за парне узорке

	Paired Differen.		Std. Error		df	p
	Mean	Std. Deviation	Mean	t		
F_{30%T} – F_{30%O}	-18.86	20.14	1.64	-11.47	149.00	0.00
F_{50%T} – F_{50%O}	-7.34	22.71	1.85	-3.96	149.00	0.00
F_{70%T} – F_{70%O}	-3.69	16.71	1.36	-2.70	149.00	0.01
F_{90%T} – F_{90%O}	-0.35	12.80	1.05	-0.34	149.00	0.74
t_{30%T} – t_{30%O}	-765.48	537.90	43.92	-17.43	149.00	0.00
t_{50%T} – t_{50%O}	-940.11	614.60	50.18	-18.73	149.00	0.00
t_{70%T} – t_{70%O}	-834.05	649.80	53.06	-15.72	149.00	0.00
t_{90%T} – t_{90%O}	-740.98	714.76	58.36	-12.70	149.00	0.00
K_{30%T} – K_{30%O}	-3.73	3.26	0.26	-14.03	149.00	0.00
K_{50%T} – K_{50%O}	-2.26	3.51	0.29	-7.88	149.00	0.00
K_{70%T} – K_{70%O}	-1.52	2.79	0.23	-6.68	149.00	0.00
K_{90%T} – K_{90%O}	-0.58	2.17	0.18	-3.24	149.00	0.00
RFD_{30%T} – RFD_{30%O}	521.59	627.29	51.22	10.18	149.00	0.00
RFD_{50%T} – RFD_{50%O}	468.61	518.51	42.34	11.07	149.00	0.00
RFD_{70%T} – RFD_{70%O}	358.05	559.42	45.68	7.84	149.00	0.00
RFD_{90%T} – RFD_{90%O}	49.83	499.12	40.75	1.22	149.00	0.22

У табели 4 су приказани резултати разлика између средњих вредности које су остварили испитаници у функцији постигнутог (теоретског) и задатог (оствареног) интензитета мишићне силе. Резултати показују да постоје статистички значајне разлике између аритметичких средина остваривања силе код свих праћених параметара ($p < 0.01$). Једино није утврђена статистички значајна разлика између упоређиваних аритметичких средина код нивоа од $F_{90\%T} - F_{90\%O}$ ($p = 0.74$) и брзине стварања силе код нивоа од $RFD_{90\%T} - RFD_{90\%O}$ ($p = 0.22$) код субмаксималног нивоа силе.

4. ДИСКУСИЈА

Резултати који су добијени применом дате методологије указују на то да направљени систем и примењена метода омогућују мерење и компарацију посматраних параметара контроле испољавања постигнутог (теоретског) и задатог (оствареног) нивоа мишићне силе. Будући да је механизам нервне адаптације и контроле генерисања потребног (жељеног) нивоа мишићне силе донекле нејасан, овај рад представља напор ка разумевању истог у функцији реализације различитих моторичких програма током процеса едукације или тренинга СФО-а, ефикасне употребе техника СФО-а или средстава принуде током професионалног рада или спортских такмичења у различитим спортовима.

У презентованом раду, контрола стварања задатог нивоа силе опружача руку у изометријским условима напрезања применом теста бенц-прес, проучавана је преко нивоа остварене силе на 30%, 50%, 70% и 90% од F_{maxIZO} ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$) у односу на постигнути (теоретски) проценат од максималне силе F_{maxIZO} ($F_{30\%T}$, $F_{50\%T}$, $F_{70\%T}$ и $F_{90\%T}$) времена потребног за генерисање одређеног нивоа (t), брзине стварања силе (RFD) и брзине укључења моторних јединица (K). Резултати су показали да се контрола постизања задатог нивоа силе одвијала према одговарајућем манифестном обрасцу.

За постизање задатог нивоа од $F_{30\%IZO}$ остварено је више силе од теоретски потребне, односно постигнутих 30% од F_{max} . То практично значи да је способност fine моторне контроле, тј. контролисаног испољавања мишићне силе на нивоу од 30% од F_{max} за испитанике представљала моторички задатак који они нису могли успешно, односно прецизно да реализују. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од времена за дати ниво од F_{max} . Поред тога, резултати у $RFD_{30\%O}$ су статистички значајно мањи ($p < 0.01$) од постигнутих вредности $RFD_{30\%T}$. Исто тако, брзина укључења моторних јединица у остваривању задатог нивоа силе је висока и статистички значајно већа ($p < 0.01$) од теоретске вредности. Може се рећи да је део система ЦНС-а задужен за контролу нивоа испољавања мишићне силе правио велику „грешку“ код мањих вредности реализације силе, вероватно услед неадекватног нивоа моторичког искуства с аспекта координационих контрактилних карактеристика тестиране мишићне групе, односно неефикасног степена унутармишићне и међумишићне контроле генерисања силе на малом нивоу испољавања силе. У овом раду је проучавана варијабилност само манифестне – излазне карактеристике дефинисане преко мишићне силе. Иако нису проучавани активност моторне јединице и начин ангажовања, у досадашњим експериментима (Guyton and Hall, 1999; Moritani and Muro, 1987; Linnamo et al., 2002; Milošević et al., 2004; Jones et al., 2004) показано је како се сила у изометријским условима повећава, а моторне јединице укључују почевши од малих и спорих, а затим веће и брже. Сва мишићна влакна у саставу једне моторне јединице контрахују се истовремено (Guyton and Hall, 1999). Моторне јединице могу да се укључе у рад асинхроно (сукцесивно) и синхроно (консекутивно) различитим бројем импулса. У једном мишићу, оне се разликују према прагу паљења и према нивоу силе који могу да створе. Према тим категоријама моторне јединице се групишу у четири карактеристичне групе, почев од групе с најнижим нивоом паљења и најнижим нивоом силе до групе с највишим нивоом паљења и највишим нивоом силе (Gydikov et al., 1976; Moritani and Muro, 1987; Winter, 1990; Linnamo et al., 2002; Milošević et al., 2004). Моторне јединице, у оквиру једне групе, имају свој праг паљења после кога почињу да стварају силу и праг после кога не реагују стварањем већег нивоа силе без об-

зира на повећан број импулса који долазе у њих. Дакле, свака група је лимитирана нивоом силе који може да створи без обзира на број импулса који стигну у њих. Праг паљења за поједине групе креће се од 5 до 20 Hz, затим од 20 до 30 Hz, од 30 до 65 Hz и на крају од 65 до 100 Hz у секунди (Milošević, 2002). Сходно прагу паљења, оне могу да стварају просечан ниво силе који се креће од 1 до 105 декањутна (dN). Што је више укључено моторних јединица различитих карактеристика у јединици времена у мишићу, то је и ниво генерисане силе већи. Истраживања врхунских спортиста (Milošević, 2002; Milošević et al., 2004) показала су да се просечни ниво створене силе разликује међу групама моторних јединица код једног спортисте, али и да се разликује у оквиру исте групе код различитих спортиста. Повећањем силе појединих група моторних јединица повећава се и генерисана сила мишића. Највеће промене у стварању силе, односно највећи прираст силе у секунди, дешава се у интервалу од 18% до 32 % од максималног нивоа генерисане силе – $F_{\max IZO}$ (Milošević, 2002).

Добијени резултати указују на то да, у реализованом експерименту, повећање у изометријској сили код нивоа од 30% од F_{\max} настаје највероватније због регрутовања већег броја малих моторних јединица од потребног (Milošević et al., 2002; Christou et al., 2002). Као последица тога, могуће разлике између нивоа остварене силе у односу на постигнути проценат од максималне силе F_{\max} могле би бити везане за разлике у стимулацији моторне јединице. Овде је, претпостављамо, реч о адаптивној контроли (Guyton and Hall, 1999). Наиме, ако покрет није изведен како треба, мозак врши корекцију и у следећем покушају шаље кориговане сигнале. Из тога произилази да промена траженог нивоа силе условљава промену обрасца укључења моторних јединица, уз антиципативну способност ЦНС-а при избору правог обрасца укључења моторних јединица за жељени ниво силе. Без обзира на образац укључења моторних јединица, у контроли њиховог ангажовања велику улогу игра и сензомоторна повратна веза, која може значајно да модификује број и брзину ангажованих моторних јединица, као и фреквенцију централно испланираних окидања мотоневрона. То би свакако требало да буде утврђено у неком наредном истраживању, користећи предложену методологију и електромиографску опрему (surface EMG).

Исто као код нивоа од $F_{30\% IZO}$, за постизање нивоа од $F_{50\% IZO}$ остварено је више силе од задате (50% од F_{\max}). Међутим, за разлику од 30%, овде је било доста испитаника који су остварили мање силе (подбацили) од задатком теоретски потребне силе, као и оних који су остварили више силе (пребацили) од задате, те је просек грешке мали, али је зато, последично, варијација велика. Време за постизање задате вредности силе је веће ($p < 0.01$) од времена за дати ниво од F_{\max} . Поред тога, резултати у $RFD_{30\% O}$ су статистички значајно мањи ($p < 0.01$) од постигнутих вредности $RFD_{50\% T}$. Исто тако, брзина укључења мо-

торних јединица у остваривању задатог нивоа силе је висока и статистички значајно већа ($p < 0.01$) од теоретске вредности. Сличан резултат су добили Милошевић и сарадници (2004) у истраживању контроле генерисања силе различитих група мишића. Тестиране мишићне групе су оствариле више силе од задатог нивоа од 50% и то у распону од 2% (опружачи ногу) до 14% (прегибачи десне шаке).

За постизање нивоа од 70% и 90% испитаници су такође остварили више силе (пребацили) од задате, што практично значи да је и на овим нивоима контроле мишићне контракције способност прецизног, тј. контролисаног испољавања мишићне силе на вишим нивоима силе (70% и 90% од F_{max}) била тежак моторички задатак. Међутим, распон дистрибуције резултата код виших нивоа силе има мању вредност у односу на остале нивое контролисаног испољавања силе. То практично значи да су испитаници код виших вредности ($F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$) задате силе мање грешили, односно били су ближе теоретски задатом нивоу силе ($F_{70\%T}$ и $F_{90\%T}$ од F_{max}). Време за постизање задате вредности силе је веће ($t < 0.01$) од времена за дати ниво од F_{max} . Поред тога, резултати у $RFD_{70\%O}$ и $RFD_{90\%O}$ су статистички значајно мањи ($t > 0.01$) од постигнутих вредности $RFD_{70\%T}$ и $RFD_{90\%T}$. Исто тако, брзина укључења моторних јединица у остваривању задатог нивоа силе ($K_{70\%O}$ и $K_{90\%O}$) је висока и статистички значајно већа ($p < 0.01$) од теоретске вредности ($K_{70\%T}$ и $K_{90\%T}$).

Резултати овог истраживања су показали ниво одступања (варијабилитет) између задатог нивоа силе (% од F_{max}) и оствареног нивоа силе код полицајаца – студената Више школе унутрашњих послова. Сходно томе, добијени резултати су указали на то да се модели контроле генерисања задатог (30%, 50%, 70% и 90% од F_{max}) и оствареног нивоа силе ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$) разликују, као и на то да постоје разлике између времена постизања задате вредности силе, брзине генерисања силе и брзине укључења моторних јединица, оствареног и постигнутог (теоретског) нивоа силе. Код мањих нивоа силе наши испитаници су остваривали више силе од потребне и више су грешили, док су код већих нивоа испитаници остваривали нешто више силе од потребне, али су били прецизнији, тј. мање су грешили и трошили су више времена.

5. ЗАКЉУЧАК

Контрола стварања силе је испитивана на узорку од 150 студената Више школе унутрашњих послова (узраста = 22.5 ± 1.5 година, ТВ = $1\ 820.46 \pm 58.61$ mm, ТТ = 83.89 ± 10.21 kg) коришћењем стандардизоване опреме – хардверско софтверског система за мерење силе. Експериментом су обухваћени мишићи опружача руку применом теста бенц-прес у изометријским условима напрезања. Процена контроле стварања је рађена на основу нивоа постигнуте

(остварене) силе ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ и $F_{90\%O}$), времена генерисања одређеног нивоа (t), брзине стварања силе (RFD), брзине укључења моторних јединица (K) и разлика између задатог и постигнутог нивоа остварене силе у апсолутним износима. Сва мерења су рађена у изометријском режиму напрезања мишића применом Белт методе.

Резултати су показали да се контрола постизања задатог нивоа силе одвијала на следећи начин: за постизање задатог нивоа од 30%, 50%, 70% и 90% третирана мишићна група генерише више силе од задате у распону од 3.8% (30 N) за ниво од $F_{30\%O}$ до 0.19% (3.6 N) за ниво од $F_{90\%O}$. Време за постизање задате (остварене) вредности силе је веће ($p < 0.01$) од теоретског времена код свих нивоа силе. Релативно највише времена ($p < 0.01$) се троши за постизање вредности од 30% силе (765.47 ms или 3.8 пута више), а најмање за постизање вредности од 90% (1734.74 ms или 0.7 пута више). То стање брзина стварања силе (RFD) и брзина укључења мишића (K) прате на следећи начин: у току постизања задатог нивоа $RFD_{\%O}$ силе, супротно $RFD_{\%T}$, брзина њеног стварања је најмања на 30% ($RFD_{30\%O} = 110.56$ N/s), а највећа на 90% ($RFD_{90\%O} = 185.74$ N/s). Поред тога, сви резултати у RFD су статистички значајно мањи ($p < 0.01$) од теоретских вредности за одговарајуће нивое силе. Брзина укључења моторних јединица у постизању задатих вредности силе континуирано је висока ($K_{90\%O} = 3.44$ до $K_{30\%O} = 6.69$) и статистички значајно већа ($p < 0.01$) од највеће теоретске вредности ($K_{50\%T} = 3.45$). Највећа брзина укључења моторних јединица је на 30% ($K_{50\%O} = 6.69$), а најмања на 90% ($K_{90\%O} = 3.44$) задате (остварене) силе. Код постигнутог (теоретског) нивоа силе, брзина укључења моторних јединица ($K_{50\%O} = 3.45$) и брзина генерисања силе ($RFD_{30\%O} = 632.15$ N/s) су највеће на 50%, односно 30% створене силе. После тог тренутка резултати почињу континуирано да опадају до резултата од 90% силе ($K_{90\%T} = 2.87$, $RFD_{90\%T} = 235.57$ N/s).

Добијени резултати су углавном потврдили законитости у контроли стварања силе. На нижим нивоима контрола стварања силе се остварује укључењем великог броја моторних јединица малог прага паљења и мале продукције силе. На већим нивоима силе контрола се реализује укључењем моторних јединица велике силе и великог прага паљења. Параметри који су праћени (брзина укључења моторних јединица, ниво силе, брзина продукције силе и време продукције силе) у наведеном истраживању, а у функцији тестиране популације, указали су на то да се контрола генерисања максималних и задатих износа силе, задате (остварене) вредности од максималних (теоретских) разликују. Ово је значајно за методику едукативног и тренажног третмана полицајаца с аспекта СФО-а, али и за методику спортског тренинга, нарочито за разумевање механизма нервно-мишићне адаптације током тренинга мишићне силе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амановић, Ђ., Милошевић, М., Мудрић, М. (2004). *Методе и средства за процену, израђивање и развој мишићне силе у специјалном физичком образовању*. ВШУП, Земун.
2. Амановић, Ђ., Допсај, М. (2005). Поузданост процене мишића силе применом теста бенц-прес код жена полицајаца. *Безбедносћ*, 48(1): 118–131.
3. Благојевић, М., Допсај, М., Вучковић, Г. (2006). *Специјално физичко образовање I*. Полицијска академија, Београд.
4. Christou E. A., Grossman, M., Carlton, L. G. (2002). Modeling variability of force during isometric contractions of the quadriceps femoris. *Journal of Motor Behavior*, 34,1: 67–81.
5. Dopsaj, M., Milošević, M., Blagojević, M. (2000). An analysis of the reliability and factorial validity of selected muscle force mechanical characteristics during isometric multi-joint test. *Proceedings of XVIII International Symposium of Biomechanics in Sport*, Vol. 1, edited by Youlian Hong & David P. Johns, Dept. of Sports Science & Physical Education, The Chinese University of Hong Kong, June 25–30 (pp. 146–149), Hong Kong.
6. Допсај, М., Милошевић, М., Благојевић, М., Вучковић, Г. (2002). Евалуација ваљаности тестова за процену контрактилног потенцијала мишића руку код полицајаца. *Безбедносћ*, 3: 434–444.
7. Dopsaj, M., Milošević, M., Blagojević, M., Mudrić, R. (2002). A new approach to discriminating athletes according to their specific fitness status when considering isometric force characteristics. *Abstract Book, 3rd International Conference on Strength Training*, 13–17 Novembar, 2002, Budapest, Hungary (pp.77–78).
8. Gydikov, A., Dimitrov, G., Kosarov, D., Dimitrova, N. (1976). Functional differentiation of motor units in human opponens pollicis muscle. *Experimental Neurology*, 50: 36–47.
9. Guyton, A.C., Hall, J.E. (1999). *Медицинска физиологија*. Савремена администрација, Београд, Превод дела: *Textbook of Medical Physiology*, W.B. Saunders Company, USA.
10. Jones, D., Round, J., de Haan, A. (2004). *Skeletal Muscle from Molecules to Movement. A Textbook of Muscle Physiology for Sport, Exercise, Physiotherapy and Medicine*. Churchill Livingstone, London.
11. Haff, G., Stone, M., O'Bryant, H., Harman, E., Dinan, C., Johnson, R., Han, K. H. (1997). Force-time dependent characteristics of dynamic and isometric muscle action. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 11(3): 269–272.
12. Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., Black, W. (1998). *Multivariate Data Analysis: With readings (Fifth Ed.)*. Prentice-Hall International, Inc., USA.
13. Hakkinen, K., Komi, P. V. (1986). Training-induced changes in neuromuscular performance under voluntary and reflex condition. *European Journal of Applied Physiology*, 55: 147–155.
14. Herzog, W. (2001). The nature of force depression and force enhancement in skeletal muscle contraction. *European Journal of Sports Science*, 1(3): 1–15.
15. Linnamo, V., Moritani, T., Nicol, C., Komi, P.V. (2002). Motor unit activation patterns during isometric, concentric and eccentric actions at different force levels. *Journal of Electromyography and Kinesiology*, 13: 93–101.

16. MacDougall, D., Wenger, H., Green, H. (1991). *Physiological testing of the high-performance athlete (Sec.Ed.)*. Human Kinetics Books, Champaign, Illinois, USA.
17. Milošević, M. (2002). Osnovni problemi u programiranju treninga sile. *SQ-sport koeficijent*, 18: 70–71.
18. Milošević, M., Mudrić, R., Dopsaj, M., Blagojević, M. (2004). The control of force creating in function of the muscle contraction intensity. *4th International conference on Strength training: Book of Abstracts*, Aristotle University of Thessaloniki, Department of Physical Education and Sport Science at Serres, (pp. 320–321), Serres, Greece.
19. Mirkov, D., Nedeljković, A., Milanović, A., Jarić, S. (2003). Muscle strength testing: evaluation on tests of explosive force production. *European Journal of Applied Physiology*, 18: 313–319.
20. Moritani, T., Muro, M. (1987). Motor unit activity and surface electromyogram power spectrum during increasing force of contraction. *European Journal of Applied Physiology*, 56: 260–265.
21. Мудрић, Р., Јовановић, С., Милошевић, М. (2005). Напад у каратеу – едукација и тренинг. ВШУП, Земун.
22. Müller, E., Benko, U., Raschner, C., Schwameder, H. (2000). Specific fitness training and testing in competitive sports. *Medicine and Science in Sports and Exercisc*, 32(1): 216–220.
23. Perić, D. (1996). *Statističke aplikacije u istraživanjima fizičke kulture*. FINE-Graf, Beograd.
24. Pryor, J., Wilson, G., Murphy, A. (1994). The effectiveness of eccentric, concentric and isometric rate of force development tests. *Journal of Human Movement Studies*, 27: 153–172.
25. Pulton, E. C. (1974). *Tracking skill and manual control*. Academic press, London.
26. Rajić, B., Dopsaj, M., Abella, C. P. (2004). The influence of the combined method on the development of explosive strength in female volleyball players and on the isometric muscle strength of different muscle groups. *Facta Universitatis Series: Physical Education and Sport*, 2(1): 1–12.
27. Schmidt, R. A. (1988). *Motor control and learning*. Human Kinetics Publishers, Champaign, Illinois, USA.
28. Sale, D. (1992). Neural adaptation to strength training. *Strength and Power in Sport*, edited by Pavo V. Komi, Blackwell Science Ltd., Oxford OX2 OEL, London.
29. *Сила и снага Више школе унујрашњих њослова*. Број 55/1 од 11. 1. 1993, ВШУП, Београд.
30. Tidow, G. (2002). Factors determining ballistic movement speed. *Abstract Book: 3rd International Conference on Strength Training*, November 13–17, Budapest, Hungary.
31. Verhošanski, J., Šestakov, M., Novikov, P., Nićin, Đ. (1992). *Specifična snaga u sportu: Teorija i metodika*. Prometej, Fakultet fizičke kulture, Novi Sad.
32. Zatsiorsky, V. (1995). *Science and practice of strength training*, Human Kinetics, Champaign, Illinois, USA.
33. Wilson, G., Murphy, A. (1996). Strength diagnosis: The use of test data to determine specific strength training. *Journal of Sports Sciences*, 14(2): 167–173.
34. Winter, D. A. (1990). *Biomechanics and motor control of human movement*. New York, John Wiley & Sons, USA.

CONTROL OF GENERATION OF ARM EXTENSOR MUSCLE FORCE IN
ISOMETRIC REGIME OF STRAIN OF POLICEMEN

Djurica Amanović, Ph.D. and Assistant Professor Milivoj Dopsaj, Ph.D.

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: The paper examines the output characteristics of mechanism responsible for generation of the set level of force over the arm extensor. The research was carried out using bench-press test in isometric conditions of strain, and it was carried out at the sample of 150 subjects – the students of Advanced School of Interior Affairs in Zemun – Beograd. During the experimental testing, the subjects were given 5 individual test attempts each, whereas the maximum muscle isometric power was measured during the first attempt $F_{\max IZO}$ ($F_{30\%T}$, $F_{50\%T}$, $F_{70\%T}$ i $F_{90\%T}$), and during the remaining four attempts the force achieved was compared with the set percentage of maximum force F_{\max} at the level of 30%, 50%, 70% and 90% ($F_{30\%O}$, $F_{50\%O}$, $F_{70\%O}$ and $F_{90\%O}$). The other parameters defining the mechanisms of demonstration of isometric muscle force have also been measured such as: the speed of force generation in the unit of time, i.e. explosiveness – RFD, the speed of inclusion of motor units – K and the time required for generation of tested levels of force – t. All mentioned parameters were observed in relation to theoretically set module (level of force), as well as for the realized module (level of force). Testing was carried out by means of hardware-software system used in Diagnostic and Prognosis Laboratory (DPL) for Special Physical Education in the Advanced School of Interior Affairs in Zemun. In order to determine the existence of difference between individual variables a student t-test for pair samples was used. The results of a student t-test showed that there were statistically significant differences ($p < 0.01$) between the mean value of the realized force and the mean value of theoretical level of force of $F_{\max IZO}$ (30%, 50%, 70% and 90%, as mean, big and sub-maximum level of force) for all monitored variables, except for the achieved and realized force for variables $F_{90\%T} - F_{90\%O}$ ($p = 0.74$) and $RFD_{90\%T} - RFD_{90\%O}$ ($p = 0.22$). Generally observed, based on the parameters monitored in the research (set level of force, speed of inclusion of motor units, speed of production of force and force production time), it can be concluded that the control of generation of maximum and set force values, set (achieved) values differ from maximum (theoretical) values. This is important for the methodology of training in Special Physical Education and sport, especially for understanding of mechanisms of neural-muscle adaptation during the training of muscle force.

УПУТСТВО АУТОРИМА

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Криминалистичко- полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ (НБП) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области криминалистике, безбедности и полицијских послова, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње, на српском језику, ћириличним писмом, у обиму 12–15 ауторских табака. Радови страних аутора објављују се, по правилу, на енглеском језику.

Оригинални научни радови, поред података о аутору, треба да садрже: кратак сажетак до 10 редова (1.000 карактера) кључне речи (4–6 речи), као и списак коришћене литературе. Такође, рад треба да садржи нешто дужи резиме, до 25 редова (2.500 карактера), који презентира основне ставове аутора о обрађиваној теми. Уколико аутор не преведе рад на енглески језик, превођење резимеа рада обезбеђује Редакциони одбор часописа. Радови који не спадају у категорију оригиналних научних радова (прилози, прикази, осврти, истраживања, међународна сарадња, и др.) не морају садржати све ове елементе.

Текст рукописа треба припремити у компјутерској верзији (Word, формат А-4, Times New Roman, ћирилични фонт, 12 pt, стандардне маргине). Научни, стручни и прегледни радови са прилозима не смеју прелазити обим од једног ауторског табака (16 страница двоструког прореда – око 30.000 карактера). Уз обавезан диск или дискету, Редакционом одбору доставити и два примерка рада отштампана на папиру, са свим потребним прилозима.

Препоручује се да се приликом цитирања аутора, њихова имена пишу у оригиналу са годином објављивања рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, онда се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, онда се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1994а, 1994б, итд). У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то: презиме, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа, број тома, странице (од – до), а када је реч о називима књига, још и име издавача и место издавања.

Приспели радови подлежу уређивачкој обради и анонимној рецензији.

Евентуалне примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Рукописе слати на адресу:

- Криминалистичко-полицијска академија, 11080 Београд, Цара Душана 196, Земун, Србија,
- Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade – Serbia, 11080 Belgrade, 22, Cara Dušana 196, Zemun, Serbia,

са напоменом: За уредника часописа НБП

Редакциони одбор